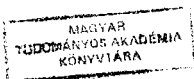

Kerecsi Klára

VESZÉLYEZTETETT GYERMEK A CSALADBAN

Budapest, 1992.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4. old.
-----------------	---------

I. Fejezet

GYERMEK, CSALAD, TARSADALOM

1. Történeti visszatekintés	7. old.
2. Gyermekvédelem Magyarországon	16. old.
3. Gyermekvédelem a jóléti államokban	22. old.
4. A társadalompolitika válasza a krízishelyzetben lévő családok problémáira	30. old.
5. Családi problémák és veszélyeztetettség	33. old.

II. Fejezet

A GYERMEK JOGI VÉDELME

1. A gyermekek jogai	41. old.
2. Gyermekvédelem és büntetőjog	53. old.

III. Fejezet

A GYERMEK MINT SÉRTETT

1. Viktimológiai megközelítés	68. old.
2. A családi erőszak	71. old.
3. A gyermekkorú sértett	76. old.
4. Külföldi kutatások	80. old.
5. A gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények típusai	94. old.

IV. Fejezet
A VIZSGALAT

1.	Az aktavizsgálat	105. old.
	- Büntetőügyek	108. old.
	- Elkövetők	110. old.
	- Sértettek	117. old.
2.	Az interjúk	137. old.
	- Tanulmányi és szakmai karrier	138. old.
	- A családi kapcsolatok rendszere	141. old.
	- Gyermeknevelés	146. old.
	- Támogató rendszer	149. old.

V. Fejezet
KÖVETKEZTETÉSEK, AJANLASOK

1.	Kriminológia, büntetőjog	151. old.
2.	Családjog, gyermekvédelem	158. old.
3.	Családi Biróság	164. old.
4.	Gyermekkorú sértetteket segítő szolgálat	167. old.
5.	Szociálpolitika, társadalompolitika	169. old.
JEGYZETEK		173. old.
IRODALOMJEGYZÉK		186. old.
FÜGGELEK		189. old.

VESZÉLYEZTETETT GYERMEK A CSALADBAN

Bevezetés

A deviáns jelenségek vizsgálata során alig található olyan statisztikai mérőszám, mely napjainkban ne mutatna egyértelműen növekvő tendenciát. Ilyen a bűnözés, az alkoholizmus, az öngyilkosság, az elmebetegség mutatószámainak növekedése, de ezen túl ilyen a fiatalkori bűnözés vagy a veszélyeztetett kiskorúak számának növekedése is. Számomra, mint a valóság tényeit elemző kutató számára mindez azt is jelenti, hogy nem sikerült jól megválasztani - olykor megtalálni sem - azokat a társadalompolitikai eszközöket, amelyekkel e deviáns jelenségek befolyásolhatók, mederben tarthatók.

Dolgozatomban e befolyásolás jogi és nem jogi lehetőségeit keresem, a családon belül bűncselekmény sértettjévé vált kiskorúak esetében. Azt a választóvonalat próbálom meghatározni, amely egyik oldalról a családi autonómia tiszteletbentartásának jogát, a másik oldalról pedig az állami beavatkozás lehetőségét, illetve szükségességét jelöli ki.

Azt kívánom bizonyítani, hogy a hazai gyermekvédelmi gyakorlatban a szociálpolitikai eszközök hiánya az állami beavatkozás kényszerítő eszközeinek alkalmazását erősíti. Ezért szükséges tisztázni és egyértelművé tenni azokat a határokat, ameddig az állami kényszerítő eszközök alkalmazása terjedhet és amelyen túl a család segítségére és támogatására volna szükség. Ezzel egyidejűleg újra kell definiálni azokat a deviáns viselkedésformákat is, amelyek befolyásolása államigazgatási, illetve büntetőjogi eszközökkel lehet eredményes. Újra kell

értékelnünk a családi szféra befolyásolására alkalmas, vagy eddig alkalmasnak vélt megoldásainkat. A hatósági és a gondozási funkciók teljes szétválasztása szükséges, mely egyértelművé teszi a magánszférába belépő személyek, hatóságok, intézmények szerepét. A jelenlegi gyakorlat, amely a kényszerítő eszközökkel felruházott hatóságoktól várja el a család segítségét, amelyben a jog a gondozási feladatot is megpróbálja rátestálni a hatóságokra (lásd pl. védő-óvó intézkedések), alapvető revízióra szorul.

A gyermekvédelem fogalma többféleképpen értelmezhető. Dolgozatomban - egyetértve Hanák Katalin felfogásával és felosztásával¹ - a gyermekvédelmi tevékenységet általános és speciális gyermekvédelem értelemben használom. Az általános gyermekvédelem fogalmába sorolom mindazon szocializációs intézmények (család, iskola, stb.) tevékenységét, illetve e tevékenység támogatását, amelyek a gyermekek fizikai, mentális, morális fejlődésének optimális feltételeit megteremtik és elősegítik. Ezzel szemben a speciális gyermekvédelmi tevékenység - bár szocializációs funkciói hasonlóak - a gyermek fejlődésének folyamatában bekövetkezett problémák, bajok orvoslására, a lehetőség szerinti helyreállításra irányul.

Hazánkban eddig nem folyt a gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények kriminálviktimológiai jellemzőinek részletes feltárására irányuló átfogó kutatás. A probléma komolyságát és a vizsgálat szükségességét azonban az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztika évről-évre növekvő adatai jelzik. De jelzi egy, a témához csak érintőlegesen kapcsolódó kutatás megállapítása is. Hanák Katalin - állami gondozott gyermekek vizsgálata alapján - megdöbbentő látteleletet vett fel arról, hogy milyen kép él az állami gondozásban nevelkedő gyermekekben a családról és a szülőkről. A kutatásban a családra vonatkozó

kulcsszavak sorrendjében az első helyen a verés, másodikon a pénz, ötödiken az alkohol állt.²

Tömeges méretű családi működési zavart jelez társadalmunkban a veszélyeztetett kiskorúak számának növekedése. A családi együttélés gyakori családi viszályokkal, konfliktusokkal terhes, amelyek megoldásában a családtagok gyakran folyamodnak erőszakhoz, vagy egyéb deviáns megoldási módokhoz. A családi erőszak igen gyakran manifesztálódik a kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekményekben, ezeket azonban nem lehet a családban létező egyéb problémáktól elszakítva vizsgálni.

A családi erőszak vesztese legtöbbször a legsérülékenyebb családtag: a gyermek. Magyarországon 1990-ben 9.890 0-18 éves sértettet regisztrált a bűnügyi statisztika, akik közül 1.863 gyermek (19 %), tehát minden ötödik, még a 14. életévét sem töltötte be. A gyermekkorúak ellen elkövetett bűncselekmények kb. 80 %-át a szülők, gondozók követték el. A családi erőszak a gyermekek ellen irányuló sokféle tevőleges (pl. bántalmazás, kínzás), vagy mulasztásos (pl. élelmezés, ruházkodás kötelezettségének elhanyagolása) és bűncselekményt megvalósító szülői magatartásban ölthet testet.

A gyermek- és fiatalok sérelmére elkövetett cselekményeknél különösen fontos e kérdések vizsgálata, ahol a sértetté válás biológiailag, pszichésen és szociálisan a legsúlyosabb következményekkel jár együtt. Ezekben az esetekben a viktimizációs helyzet megszüntetése és az elszenvedett sérelem következményeinek reparálása igen nagy tapasztalatot és hozzáértést követel a szakemberektől és a társadalom közösségeitől.

I. Fejezet

GYERMEK, CSALAD, TARSADALOM

1. Történeti visszatekintés

Gyermekek ellen a történelem során számtalan esetben követtek el olyan cselekményt, amelyet ma joggal tartanánk bűncselekménynek. Elegendő olyan irodalmi példákra utalnom, mint Twist Olivér sorsa, vagy Móricz Zsigmond Arvácskája. Hasonló jelenségeket említ Benedek István is az indiai egészségügyi és kultúrális szokásokról írva, Mandragóra c. könyvében.³

Az emberiség történetének korai szakaszában a gyermekölést egyfajta születésszabályozási eszközként gyakorolták. A sérült, vagy nem elég fejlett gyermeket ily módon rekesztette ki magából a társadalom. Ez volt az oka a Tajgetoszról való letaszítás, vagy a római kori "gyermekkitétel" gyakorlatának. Angliában "a XVIII. század végéig, de még a XIX. század kezdetén is általános gyakorlat volt a nemkívánt gyermek kitétele utcára, városok sikátoráiba, vagy vidékre. Ezek a gyermekek legtöbbször még felfedezésük előtt meghaltak. Néha azonban felfedezték őket a koldusok, akik e szerencsétleneket azért, hogy szánalmat keltsenek, megcsonkították és más koldusoknak adták őket bérbe, éjszakánként 4 pennyért."⁴

A sors iróniáját érzem abban, hogy az Egyesült Államokban előbb alakult meg az Allatvédő Liga, mint a gyermekek védelmét szolgáló szervezet. New York-ban, 1874-ben egy egyházi gondozó észlelte, hogy a kiskorú Mary Ellent szülei rendszeresen és súlyosan bántalmazzák. A gyermekkel szembeni kegyetlen bánásmód miatt - egyéb fórum híján - a gondozó az Allatvédő Ligához fordult, hivatkozva arra, hogy a gyermekkel a szülei úgy bánnak mint egy állattal, ezért az Allatvédő Liga lépjen fel az érdekében. Ez meg

is történt, s a gyermeket sikerült kiragadni környezetéből. Egy évvel később megalakult a Gyermekvédő Liga is...⁵

Nem kell azonban példáért térben és időben ilyen messzire menni. Magyarországon is hasonló volt a helyzet. A századfordulón egy Hont megyei faluban, ahol a szegénység miatt a megszületett gyermekeket nem tudták felnevelni, az újszülöttek nagyrésze egyik napról a másikra elpusztult. A faluban nyíltan beszéltek róla, hogy az "Örzse az éjjel megnyomta a gyereket", értve rajta, hogy "véletlenül" álmában ráfeküdt, agyonnyomta, de sokszor dunnával, vánkossal betemette, magyarul: megfojtotta. Az is előfordult, hogy járványos házban a beteg gyerek mellé fektették és hozzádörgölték a halálra szánt újszülöttet.⁶

A gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények történeti értékelésénél mindig három kérdésre kell választ keresni.⁷

A különböző történeti korokban a gyermek mint érték fogalmának változásaira, amely természetesen szorosan összefügg a gyermeknek a családban és a társadalomban elfoglalt helyével. Ez ugyanis alapvetően meghatározza, hogy milyen súlyosnak, mekkora problémának tekintendő a sérelmükre elkövetett cselekmény.

A másik megválaszolandó kérdés, hogy az egyes történeti korokban mi tekintendő megfelelő és elfogadott szülői magatartásnak.

A harmadik pedig, hogy a nem helyénvaló szülői magatartásra adott társadalmi válasz milyen okokra visszavezethetően változik.

E kérdések megválaszolásához elengedhetetlenül szükségesnek tartom, hogy a család szerepének, funkcióinak megváltozását eredményező társadalmi-történeti folyamat fő vonalait felvázoljam, különös tekintettel a gyermek - szülő, és a gyermek - társadalom viszony változásának folyamatára.

A történelem során a matriarchatust a patriarchatus váltotta fel, s a csoportos együttlét monogám házassággá alakult át. A történelem hajnalán a "kommunistikus háztartásban, amely sok házaspárt és azok gyermekeit foglalta magában, a nőkre bizott háztartásvezetés éppen olyan közügynek, olyan társadalmilag szükséges tevékenységnek számított, mint a férfiak által végzett táplálékszerzés. A patriarchális családdal és még inkább a monogám házassággal ez is megváltozott. A háztartás elvesztette közügy jellegét, már nem tartozott a társadalomra, magánszolgálatná vált: a nő első cseléddé lett, a társadalmi termelésben való részvételből kiszorult."⁸ Fő feladatává a családi tűzhely melegének őrzése, a gyermek és a család ellátása vált. Amíg azonban az iparosodás be nem következett, a család mint termelő egység funkcionált. A munka, az otthon és az élet egyéb területei nem váltak el élesen egymástól. A középkori társadalomban a gyermek attól az időponttól kezdve, hogy megélt anyja, dajkája állandó gondoskodása nélkül, amikor átlépte azt az életkori küszöböt, amelynek elérése előtt a halandóság igen nagy volt, már felnőttként kezelték. A gyermekek a fizikai önállóságot 5-7 éves koruk körül elérve a felnőtt közösség részévé váltak, a szórakozást és a munkát megosztva a felnőttekkel. Még az árva, vagy házasságon kívül született gyermeknek is helye volt ebben a munkás közösségben.⁹ Az élet a nagycsaládi közösség körül szerveződött, és így nagyobb lehetőség volt a nem kívánt, vagy elhanyagolt gyermekek oltalmazására és munkaerejük hasznosítására.

A XVII-XVIII. században a polgári társadalom kialakulásával bukkan fel a gyermekkor eszméje. Ez az a kor, amelyben a gyermek fejlődéséhez szükséges oktatás-nevelés gondolatának megfogalmazódásával, a még gyermekként kezelt személy életkora felfelé kitolódik és éles cezura alakul ki a gyermek- és a felnőttkor között.

P. Ariés a gyermek szerepében, illetve a gyermekhez való viszonyban bekövetkezett változások mozgatórugóit a morális elvek változásaira vezeti vissza, s úgy vélem jogos kritika éri Pat Thane¹⁰ részéről, aki a gazdasági viszonyok és a társadalomszerkezeti változások hatását tartja alapvetően meghatározónak e folyamatban. Nem véletlen - írja -, hogy a gyermekkor ideája a polgári társadalom kialakulásához kapcsolódik. A kereskedelemre és az intenzív mezőgazdasági termelésre épülő, kifejlődőben lévő kapitalista gazdaság a szélesebb gazdaságra is hatást gyakorolva, társadalomszerkezeti változásokat is indukálva, közvetve a gyermekkorra vonatkozó felfogást is befolyásolta. A polgárság hatalmának megerősödése, a megszerzett vagyon és gazdagság elaprózódásának megakadályozása érdekében szükségszerűen próbálta meg szorosabbra fogni az ellenőrzést a leszármazókon és a jövőbeli generációkon. A polgári társadalomban vált először szükségessé, hogy iskolában sajátítsák el azt a tudást, amely a hétköznapi együttéléshez szükséges. Korábban általában ez az ismeret a tömegek számára otthon is elsajátítható volt. Ez az új folyamat eredményezte a gyermekkor kitolódását először 10, majd 12, majd 14, később 18 évre. A leszármazók iránti nagyobb figyelem magával hozta - legalábbis a jobb helyzetű társadalmi rétegekben - a gyermekek egészségének és higiéniai szükségleteinek figyelembevételét is. E szempont figyelembevétele egyúttal a polgári réteg nyilvánvaló önérdéke is volt, hiszen ellenkező esetben - az alacsonyabb gyermekszaporulat miatt - e réteg önreprodukciója vált volna kérdésessé. Így e jelenség a polgárság réteg-érdekeként és réteg-szükségleteként fogalmazható meg. A gyermek szükségleteinek felismertsége a gyermekek nevelésére vonatkozó irodalom megnövekedésében is megmutatkozott. A lakosság többségének azonban továbbra is az átható szociális szegénység volt a sorsa. "Ez a szegénység többnyire a fizikai túlélést épp hogy biztosító létfenntartási szintet jelentett, mély társadalmi

egyenlőtlenségekkel és sokféle - bár eltérő mértékű - jogfosztottsággal."11

A fenti változások során a család is átalakult, funkciói megváltoztak. Az ipari társadalom kialakulásával a termelés a családi kereteket túlhaladva, nagyipari méreteket öltött. Ennek következtében a modern gazdaság elsőrendűen fontos érdekévé vált, hogy a munkaerő, mint önálló munkavállaló jelenjen meg a munkaerőpiacon. A gazdaság munkaerőszükséglete a nők és a gyermekek tömeges munkábaállásával járt. A tulajdonviszonyokban bekövetkezett változások és a nagyüzemi termelés elterjedése felbomlasztotta a család termelő-egység funkcióját. A család gazdálkodási-fogyasztási közösséggé válva, munkaereje eladásából biztosította fennmaradását. Ezzel véglegesen elvált egymástól a család és a termelés, az otthon és a munka.

Változás következett be az állam és az egyén viszonyában is. A polgárban elkülönült a "magánember" a "közembertől", s az állam a "magánember" autonómiáját tiszteletben tartotta. A liberális polgári állam a családra bízta a felelősséget tagjaiért. Az állam és a család közötti kapcsolat lényegi jellemzőjeként az állam megkövetelte a családi kötelezettségek teljesítését, de az ezzel kapcsolatos nehézségek leküzdésében igen kevés részt vállalt. A gyermekek gondozása, nevelése, az ezekkel kapcsolatos problémák, konfliktusok megoldása teljes egészében a család gondjává vált, s az alkalmazott eszközök megválasztását is a szülőkre hagyta. A gyermekek családon belüli helyét a szülői, leginkább az apai hatalomnak való alávetettség jellemezte. A szülői jogok szentségébe vetett hit magában foglalta a fenyítés jogát is, így a fizikai büntetés a gyermekek többségének szokásszerű tapasztalata volt. A tömeges szegénység megjelenésének időszakában a legközömbösebb a közvélemény a gyermek mint áldozat problémájával (lásd pl. Dickens műveit), és tolerancia érvényesül a gyermekek kizsákmányolása iránt

is. Nem véletlen, hogy a felnőttkortól eltérő gyermekkori szükségletek és jogok elismerése éppen a gyermekmunka szabályozásával (napi munkaidő, munkábalépési minimális életkor) jelent meg először a jogban. Az abszolút deprivációtól sújtott társadalmi csoportokban tapasztalható gyermek elleni erőszak és elhanyagolás tüneteire adott társadalmi választ a szegényjog filozófiája határozta meg: a szülők ellenőrzése és megbüntetésének igénye, amely azonban a gyermekek megmentésének felhangjaival színeződött. A hatalom a társadalmi robbanással fenyegető nyomor, alkoholizmus és egyéb devianciák kezelése során ügyesen szétválasztotta az "igazán" tisztességes munkásosztályt a "gyalázatos" szegényektől.¹² "Általánossá vált az a nézet, hogy a szegénység önmagában bűn és egyben további bűnök forrása is."¹³ A létező szegénység így erkölcsi hibák forrásává vált, s azt sugallta, hogy a válogatás nélküli jótékonykodás az arra nem érdemeseket is segíti. Egyre markánsabbá vált az a megoldás, amely a társadalom alsóbb rétegeiben csak az arra érdemes szegényeket támogatta, s a támogatásra érdemtelen és felelőtlen egyénekké, családokkal szemben pedig egyre kényszerítőbb eszközök igénybevételére került sor. A szegénység szégyenné, egyéni kudarccá vált. Az egyéni szabadságjogok és a szerződési szabadság biztosítására, az individuális felelősség érvényesítésére épülő ideológia csak súlyos társadalomvédelmi szempontból tette lehetővé a családi viszonyokba történő állami beavatkozást. Az állam akkor lépett fel, ha a munkaerő újratemeléséhez, a munkaerő rendelkezésére állásához fűződő érdeke veszélyeztetve volt, illetve ha a család alapvető feladatait nem teljesítette. Tehát nemcsak a gazdasági érdek motiválta a beavatkozást, hanem a súlyos morális érdek is felkeltette a társadalom önvédelmi mechanizmusát. S ekkor úgy egyik, mint másik esetben kiemelte a családtagot a közösségből: a felnőttet a dologház intézménye, a gyermeket pedig a menhelyek révén.

A gyermek mint sértett, mint áldozat problémája csak igen rövid időre tűnt fel a politikai teendők között.¹⁴ Amikor a probléma önállóan fogalmazódott meg - Nigel Parton¹⁵ figyelemreméltó okfejtése szerint -, emögött mindig valamilyen társadalmi réteg- vagy csoportindíték volt található. A XIX. század közepén kialakuló angol gyermekvédő mozgalom derékhadát a középosztálybeli asszonyok alkották, s feladatvállalásukat társadalmi szerepük megerősítésének szükségessége is motiválta. E tevékenység számukra nemcsak a gyermekek megmentésének lehetőségét jelentette, de világosan kifejezte a társadalom hagyományos értékeihez, a család és a vallás megerősítéséhez fűződő érdekeiket is. 1878-ban csupán Londonban már 50, gyermekekkel foglalkozó jótékonyági társaság működött.¹⁶ Ezenkívül megalakult a Nemzeti Gyermekmenhely és 1889-ben a Gyermekvédő Liga is. A gyermekvédő mozgalmak karitatív tevékenységének köszönhetően vált ismertté a "szárazdajkaság" (baby-farming) gyakorlata: a városi anyák (gyakran leányanyák), térítés ellenében vidéki asszonyokra bízták gyermekeik gondozását. A tapasztalatok szerint azonban e gyermekek szörnyűséges körülmények között éltek, sokszor még enni sem kaptak, nagyrészüket meg is halt.

A polgári társadalom fejlődésével együttjáró városi és gyáripari körzetek kialakulása, a pauperizálódás és ennek következtében a család eltartó szerepének csökkenő lehetőségei, a csavargók, a bűnelkövető gyermekek és fiatalok számbeli növekedése, állami közbeavatkozás-megkövetelte társadalmi problémává váltak. Ebben az időszakban kapcsolódott össze a gyermekvédelem kérdése a fiatalkori bűnözés ügyével, s a megoldás sokkal inkább a társadalom védelmét célozta az erőszakos, vagy potenciálisan erőszakossá váló fiataloktól, mintsem a gyermekek védelmét az ellenük irányuló erőszakkal szemben.

A fokozódó állami beavatkozásnak, az állami kényszereszközök használatának számos jele volt. A XIX. szd. végén például Angliában és Walesben a Szegénytörvény alapján működő Gyámi Testületeket a törvény bizonyos esetekben felhatalmazta a gyermek feletti szülői felügyeleti jogok gyakorlásával. E jogok a testületeket először csak az elhagyott gyermekek vonatkozásában illették meg, majd kiterjesztették az árvákra, továbbá olyan gyermekekre is, akiknek szülei e jogok gyakorlására képtelenek vagy alkalmatlanok voltak, illetve börtönbüntetésüket töltötték.

Az 1904-ben életbe lépő törvény a gyermekvédelem területén működő állami intézmények számát megnövelte, hatáskörüket kiterjesztette. Emellett a szülők elleni eljárás és a szülői felügyeleti jog megszüntetésének kezdeményezési jogát a Gyámi Testületekről a helyi végrehajtó hatalom szerveire ruházta át, kényszereszközökkel téve lehetővé a gyermek családból történő kiemelését. Ezzel a rendelkezéssel a gyermekvédelem területén az állam helyi szervei meghatározó jelentőségűvé váltak, háttérbe szorítva a karitatív szervezeteket.¹⁷ Az 1889-es angol gyermekvédelmi jogszabály törte meg először "az én házam az én váram" elvet, jogi eszközöket nyújtva a hatalomnak arra, hogy állami kényszereszközök igénybevételével is beavatkozzék a családok életébe a gyermekek védelme érdekében. A családi autonómián keletkezett résen keresztül a későbbiekben az államot képviselő hatóságok, szakemberek, segítők hada nyomult be a magánszféra területére.

Franciaországban¹⁸ ez a folyamat nagyjából hasonló módon zajlott le, a gyermekvédelem kezdetei itt is a szegényügyhöz kapcsolódtak. Az állami beavatkozás lehetőségét az 1806-ban megszervezett Szegényügyi Szolgálat szervezetei biztosították, amelyek az elhagyott, a talált és az árva gyermekek gondozásával foglalkoztak. 1889-ben a polgári bíróság törvényes felhatalmazást kapott a gyermekeiket veszélyeztető szülők szülői jogaiktól való

megfosztására. Angliával szemben, Franciaországban pregnánsabban különült el egymástól az igazságügyi és a közigazgatási gyermekvédelem, de itt is szorosan összekapcsolódott a fiatalkori bűnözés elleni küzdelemmel.

A korlátozó beavatkozás eszközei: a gyermek kiemelése a problémás családból, a szülői jogok megszüntetése és a büntető eljárás lefolytatása, a családok szűkebb körével, különösen a legalsóbb társadalmi réteghelyzetű családokkal szemben kerültek alkalmazásra. A gyermekek fizikai bántalmazása miatti aggodalmat egyre inkább az általános elhanyagolásuk, a depriváció és a bűnözés növekedése miatti aggodás váltotta fel. Az 1908-ban életbe lépett angol Gyermektörvény rendelkezései - noha foglalkoztak a gyermekek elleni kegyetlenség és elhanyagolás eseteivel, és a veszélyeztetett gyermekek védelme érdekében a bíróságok hatalmának megerősítését is megkísérelték -, elsősorban a bűnözéssel kapcsolatos teendőkre összpontosítottak.

Európában a két világháború között a gyermekvédelem alapvető prioritásai nem változtak: a hangsúly továbbra is a társadalom védelmén maradt, mely társadalmat potenciálisan veszélyeztette a gyermek- és fiatalkori bűnözés. A korszak büntetőjogi vívmányával, a fiatalok büntető felelősségi rendszerének megteremtésével elfogadottá vált, hogy a fiatalokú elkövetőket, a felnőttektől eltérő módon kell kezelni, s velük szemben elsősorban nevelő jellegű intézkedéseket kell alkalmazni. A gyermekvédelemben a kiskorú sértettek védelmét inkább a nem megfelelő környezetből való kiragadásuk jelentette, mint a prevenció vagy a rehabilitáció. A szülők természetes módon felelősek voltak gyermekeik gondozásáért, neveléséért. Az e körben felmerülő problémák megoldásáért az állam kemény és ellenőrző módon lépett be a családi kapcsolatokba - ténylegesen kiemelve a gyermeket és megbüntette a szülőt.

2. Gyermekvédelem Magyarországon

Azokkal a gondokkal, melyekkel a polgári fejlődés útjára lépett országok már korábban szembenéztek, Magyarország csak a XIX.-XX. század fordulóján volt kénytelen szembesülni. A polgári társadalom fejlődése a társadalmi kontroll régi metódusait szétmorzsolta és témám szempontjából számtalan kedvezőtlen társadalmi jelenség kialakulását eredményezte. Társadalmi tény volt - többek között - a nagyarányú gyermekhalandóság, az elhagyott és a csavargó gyermekek számának növekedése, és igen sötét képet mutatott a fiataalkorúak kriminalitása is.

Az 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikkek valós társadalmi szükségletre reagáltak amikor a menhelyek felállítását és az elhagyott gyermekekről való gondoskodást szabályozták. Kezdetből fogva összemosódtak az egyébként differenciálást igénylő gyermekvédelmi feladatok. Az állami menhelyek váltak a gyermekvédelem központi intézményeivé, amelyekbe válogatás nélkül kerültek az elhagyott, elhanyagolt, vagy már valamilyen bűncselekményt is elkövető gyermekek. Mint Nagyiványi-Fekete Gyula már 1893-ban írta: "... a mai társadalmi állapotok speciális nevelő intézetek felállítását sürgősen követelik: mert ezrekre menő ifjak erkölcsi eldurvulása már is államveszélyt jelent."¹⁹

A gondok súlyosságát jól mutatja, hogy Reicher Henrik bécsi egyetemi magántanár 113 oldalon csak a címeit foglalta össze azon tudományos munkáknak, amelyek a züllött és büntettes fiataalkorúakkal foglalkoznak.²⁰

Balogh Jenő rövid összefoglalását adja azoknak a tényezőknek, amelyek a fiataalkorúak züllését és bűnelkövetését elősegítik: "a munkás és proletár-néposztálynak rétegeiben a családi élet kötetlekei erősen meglazultak, számos esetben a család szinte szétzüllött", így a kiskorúak nevelésével, "a kellő szigorú

felügyelet" ellátásával kapcsolatos feladataikat elhanyagolják. Bár az is igaz, hogy "a fiatalok nagyobb mértékben vannak ráutalva a kereső munkára, mint évtizedek előtt". A rendkívül kedvezőtlen lakásviszonyok, az alkoholfogyasztás emelkedése "a züllésnek, néha a bűncselekménynek is okai lesznek. ... A hivatásos büntettek gyermekei így szokásszerű bűnözőkké válhatnak".²¹ Ebben az időben már nyilvánvalóvá vált az összefüggés a családi körülmények és a gyermek- és fiatalkori, illetve a későbbi felnőttkori deviációk között. "Mindezen okok sürgős szükségé tették, hogy a gyermekvédelem két irányban megindítassék: mint küzdelem a gyermekhalandóság ellen és mint küzdelem a fiatalok kriminalitása ellen."²²

A gyermekekkel kapcsolatos problémák Magyarországon is a bűnözés megelőzésével és az antiszociális magatartásra való reagálással voltak leírhatók. Ennek felelt meg a probléma kezelési módja is. A századfordulótól kezdődően állami és társadalmi egyesületek által fenntartott menhelyek, lelencházak, javítóintézetek és fiatalok területi fogházai állítottak fel: a fiatalok kriminalitásának visszaszorítása, munkaerejük megmentése és a közbiztonság megvédése érdekében. S még ha a gyermekvédelem filantrop nézetekkel is párosult, a gyermekvédelmi rendszer kialakítását alapvetően a társadalom védelme jellemezte. Az állami gyermekvédelem úgy épített a különböző társadalmi és főleg egyházi szervezetek karitatív tevékenységére, hogy nem jelölte ki az állami felelősségvállalás határait és garanciáit, ezáltal e szolgáltatások esetlegessé váltak, s tovább növelték a gyermekek és családok kiszolgáltatottságát.

A gyermekvédelem napjainkig tartó további története nagyjából három fő szakaszra osztható. Az időbeni tagolódás szoros kapcsolatban van a magyar szociálpolitika fejlődéstörténetével.²³

Az 1945-49 közötti időszakot az elhagyott és árva gyermekek nagy száma miatt, a gyermekek szó szerinti megmentésének szükségessége jellemezte. A háború után a felügyelet és gondozás nélkül maradt kiskorúak helyzetét azonnali kormányzati intézkedésekkel kellett rendezni. A gyermekek elhelyezése a korábban is létező nevelőszülői hálózat, illetve gyermekotthonok kialakításával történt. A háborús károk helyreállítása, a források szűkössége miatt azonban új gyermekotthonok nem épültek, régi kastélyokat, kúriákat vettek igénybe gyermekvédelmi célokra. Az "1945-51-ig tartó időszakban az állami gondozásba vettek kétharmadát nevelőszülőkhöz, vagy saját szülőkhöz helyezték ki."²⁴

"Az 1950-es években erősödött fel az a törekvés, hogy az állami gondozottak többségét gyermekotthonban kell elhelyezni. 1947-ben az állami gondozottak 19,6 %-a, 1951-ben 45,9 %, 1959-ben pedig már 75,4 %-a lakott gyermekotthonban.²⁵ E jelenség annak az ideológiai előfeltételezésnek a gyakorlatba történő átültetése volt, miszerint a szocialista építés során minden deviáns viselkedés, szegénység, stb. el fog tűnni, mint e társadalmi formációtól idegen jelenség. Ezen ideológiai alapállás arra indította a hatalmat, hogy a felmerülő gondok orvoslásánál a szociálpolitikai és a társadalmpolitikai eszközök használatától eltekintsen. A szociálpolitika sok ponton "beleszervült" a gazdaság működésébe, s a társadalmi problémák megoldását a társadalombiztosítási és az oktatási rendszertől várta.²⁶

Egyes társadalmi csoportokban azonban a szülők továbbra is elhanyagolták szülői kötelezettségeik teljesítését, melyet az is jelez, hogy a gyermekotthonokba kerülő gyermekek összetétele megváltozott. "A háboru sújtotta árvák, félárva jelenléte csökkent, viszont emelkedett a lelkileg sérült 6-14 éves gyermekek, valamint a 14-18 éves bűnöző fiatalok száma."²⁷

Az ideológia a közösséget tartotta a legfejlettebb értéknek, erősen bízva abban, hogy a szakmai nevelés nemcsak helyettesíteni képes az elhanyagoló családi nevelést, de segítségével a társadalom számára "értékesebb" állampolgárok "állíthatók elő." Ezen ideológia a gyermek és ifjúságvédelmi intézmények első működési szabályzatában ekként fogalmazódott meg: "Az intézet célja az állami gondozásba vett gyermekek gondozása, nevelése, helyes irányú testi és szellemi fejlődésük elősegítése, hogy egészséges, művelt, erkölcsös, néphez hű, hazáját szerető, a szocialista építésben hasznos munkával közreműködő emberekké váljanak."²⁸ A két világháború közötti nevelőszülői rendszer negatív élményeinek hatására az intézményes intézeti nevelési forma szinte kiszorította az egyéb megoldásokat, különösen a nevelőszülői elhelyezést. A gyermekek védelmére alkalmazott megoldások beszűkültek, s szinte egyedüli megoldássá vált a gyermekek kiemelése a veszélyeztető családokból. A családban jelentkező gondokhoz való viszony erkölcsi értékítéletté vált, s eltekintett "az életmód kemény anyagi feltételeitől, s egy ettől idegen morális szférában kereste a családokat összekovácsoló, szülői felelősséget elmélyítő, spirituális erőt."²⁹

Az 1956 utáni időszakban a társadalmi-politikai változások következtében a hangsúly az ideológiai-politikai kérdésekről a gazdasági kérdésekre helyeződött. Az ország nyitottabbá vált, az életszínvonal fokozatosan emelkedett, a társadalombiztosítási juttatások mind a jogosultak száma, mind az ellátások színvonala tekintetében kiszélesedtek. A munka jogának s egyben kötelességének megfogalmazása, az extenzív gazdaságpolitika igényeinek megfelelően, a teljes foglalkoztatottságban realizálódott. A nők tömeges munkábaállását azonban nem kísérte a szolgáltató szféra megfelelő ütemű fejlesztése. A születési arányszámok jelentősen

csökkentek, részben az abortusz legalizálása, részben az anyagi értékek felé orientálódás következtében.

A gyermekvédelemben szükséges koordináció biztosítására 1957-61 között létezett Országos Gyermekek és Ifjúságvédelmi Tanács (OGYIT) 1961-ben felmérést készített a nem megfelelő közülmények között élő gyermekekről. E felmérés alapján 29.000 veszélyeztetett gyermek került az országos nyilvántartásba.³⁰ Az OGYIT megszüntetése után a gyermekvédelem leszűkült a speciális gyermekvédelem (azaz a már bekövetkezett problémák következményeinek orvoslására, a veszélyhelyzet megszüntetésének) területére, s a gyermekvédelmi célú általános megelőzést más típusú alapellátásokra hagyta. A közoktatás, a társadalombiztosítás, az egészségügyi alapellátás feltételei szinte automatikusan javultak a gazdasági források bővülése idején. Továbbra is léteztek azonban olyan társadalmi csoportok, amelyek e fejlődésből keveset profitáltak. A források bővülése az 50-es években megszüntetett segélyezési rendszert is újjáélesztette, anyagi segítséget nyújtva a társadalmi hierarchia legalján élő csoportoknak. E juttatások azonban továbbra is paternalista szemléletű "ajándékok" voltak, melyben a szociálpolitika a gazdasági célokat szolgáló büntető vagy jutalmazó szerepet vállalta a hozzájutás alanyi jogának tagadásával, az érdemesség és az önhiba kategóriái alapján történő egyedi elbírálással, valamint a segélyezettek életmódjának ellenőrzésével.

A gyermekvédelem intézményrendszere a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem speciális feladatait teljesítette mind hatékonyabban. Nem az okokra kérdezett rá, csak a következményeket próbálta kezelni. E szerepnek megfelelően fogalmazódtak meg a további feladatok: a nevelőotthonok és nevelőintézetek differenciálási elveinek kidolgozása, a csavargó gyerekek számára gyermekszobák létrehozása, a pártfogói rendszer kiépítése, az

intézeti elhelyezés lehetősége és a rendszeres nevelési segély folyósítása. Bár e két utóbbi a társadalmi gyermekvédelem irányába tett lépésként is értékelhető - feltételeik megfogalmazása, illetve gyakorlati érvényesülésük, pusztán a speciális gyermekvédelem eszközrendszerének hatékonyabb érvényesülését biztosította. Az intézeti elhelyezés ugyanis - a családra irányuló támogató rendszerek hiányában - az állami gondozás elrendelése felé vezető első lépcsőfokká vált, a rendszeres nevelési segély jogszabályi megfogalmazása pedig csak az "igazán arra érdemes" személyek és családok számára tette lehetővé ezt az anyagi segítséget.³¹ A gyermekvédelem szemlélete és eszközrendszere azt sugallta, hogy a "gyermekek nem gyerekként, hanem leendő munkaerőként, esetleg leendő állampolgárként fontosak."³² Az ember mint munkaerő és nem mint polgár fontos. E felfogást tükrözi a családi pótlék, a gyes - még az alanyi jogosultság megfogalmazása előtt - munkaviszonyhoz kötése, mely nem a gyermekek létét vette figyelembe, hanem a szülők munkaerőpiaci jelenlétét honorálta. "Ennek következtében azok a gyerekek, akikről társadalmi tapasztalatok alapján vélhető, hogy nem lesznek jó munkaerők vagy állampolgárok, még annyi segítséget sem kapnak, mint a többiek: ez növeli illetve újratermeli a rosszul születettek (betegek, fogyatékosok), vagy a rossz helyre születettek (szegények, cigányok, tanulatlan szülők, lump, deviáns szülők gyermekeinek) hátrányait."³³

3. Gyermekvédelem a jóléti államokban

"A jóléti állam olyan állam, amely előre meghatározott módon, szervezett erővel (a politika és az igazgatás eszközeivel) lép fel annak érdekében, hogy a piaci erők szerepét legalább három irányban megváltoztassa. Először azért, hogy az egyéneknek és családoknak minimális jövedelmet garantál anélkül, hogy figyelembe venné munkájuk vagy tulajdonuk piaci értékét. Másodszor azzal, hogy csökkenti a bizonytalan események bekövetkeztének esélyeit, és pedig azzal, hogy erősíti az egyének és családok védekezőképességét bizonyos kockázatokkal szemben (betegség, munkanélküliség stb.). Harmadszor pedig azzal, hogy minden állampolgár számára igyekszik biztosítani a juttatások elérhető legmagasabb szintjét." - határozza meg a jóléti állam lényegét Asa Briggs.³⁴ Az 1945 és 1950 között alkotott törvények - különösen Angliában - a jóléti állam megalapozását szolgálták. E törvények kísérletet tettek arra, hogy a szolgáltatások színvonalának emelésével valamennyi állampolgár szükségleteit kielégítsék és elfogadtassák a szolgáltatásra vonatkozó állampolgári jogosultságot.³⁵ A szegényjog paternalista gondozási mintáival szakító új szemléletű családgondozás és a családsegítés kialakítására Európában a II. világháború után került sor. Ekkor vált alapvető fontosságúvá a család-egység komplex kezelése; a család egységének megőrzése; a szülők támogatása és nem csupán kifogásolható viselkedésük szankcionálása; valamint annak biztosítása, hogy a gyermekek vérszerinti családjukban nevelkedjenek. Ennek érdekében például az 1948-as angol gyermekvédelmi törvény arra kötelezte az eljáró hatóságokat, hogy tájékoztassák a szülőket szülői felügyeleti jogaik visszaállításának lehetőségeiről, és a szülők kérésére elsősorban arra törekedjenek, hogy a gyermekek a családjukba visszahelyezhetővé váljanak.

Az 1970-es évek közepéig csaknem valamennyi polgári államban

- a jelentős gazdasági növekedés,
- a speciális élethelyzetű, vagy rossz piaci esélyű társadalmi csoportok támogatása,
- a kollektív alkudozásokban a munkaszervezetek formális jogainak elismerése volt megfigyelhető. Történt mindez az állam intervenciója jóvoltából.³⁶ "A jóléti állam legális bürokratikus és pénzügyi eszközökkel interveniált, munkáját tanárok, orvosok, social workerek szakszerű ténykedése biztosította." ³⁷ Az állami beavatkozás liberálisabb tendenciáinak és a szolgáltatói tevékenységek szakszerűségének egymást erősítő folyamatát a szociális szolgáltatások és a gyermekvédelem területén, döntően a szociális munka, mint szakma kialakulása és elfogadottá válása tette lehetővé.

A jóléti állam ideológiája nem tételezett fel alapvető érdekellentétet az állam és az egyén, illetve az állam és a család viszonyában. Így a szociális munka, az egyén, a család, a kiscsoportok és az állami hatalom közötti pufferként, rugalmasan aktív ütköző szerepben definiálhatta önmagát. A szociális munkás szakma kialakulásával és intézményesülésével a hatalomnak kínálkozott az a szakmai segítség, mely a szaktudás garanciáját ígérte a családi viszonyokban jelentkező problémák szakszerű kezeléséhez. Ezen új, a szakszerűséget és a problémák kezelhetőségét központba állító ajánlat értelmében, a kényszerítő állami beavatkozások küszöbe kitolódhatott, hiszen a szakértő szociális munkás - még a problémák krónikussá válása előtt közbelépve - nyújthatott segítséget a családi gondok oldásához. E szakmai ajánlat a hatalom számára "lélektanilag" kedvező pillanatban jött: a gazdasági prosperitás időszakában, amikor a korszakot jellemző optimizmus hatása alatt minden probléma - a szegénységtől, a szükségből bűnözéstől kezdve a családi problémáig

bezárólag - a kényszertől mentes, támogató szakmai beavatkozás segítségével leküzdhetőnek ígérkezett. A szociális és mentális szolgáltatások számának és színvonalának emelkedése a gyakorlatban is igazolni látszott e várakozást. A családi problémák megoldásaként a gyermek családból történő kiemelése kivételes megoldássá vált és a lehető legszűkebb körre korlátozódott. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az NSPCC (az angol, hatósági eszközökkel is felruházott karitatív gyermekvédelmi szervezet - K.K.) ügyeinek 21 %-ában került sor bűnvádi eljárásra 1900 előtt, ugyanakkor 1964-ben ez az arány 2 % körüli értékre, majd 1968-ra 0,5 %-ra csökkent.³⁸ Az átmeneti intézeti, vagy nevelőszülői gondozásba vétel a szülők megsegítésének céljával történt, a gyermekek szükségleteire reagált és praktikus segítséget nyújtott a család egységének megőrzéséhez.

A gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények, a bántalmazó és elhanyagoló szülők személyiségében, vagy pszichodinamikájában gyökerező tünetegyüttesként fogalmazódtak meg, elmulasztva mélyebb összefüggéseiben elemezni azt a társadalmi közeget, amelyben e cselekmények megjelennek. (A jelenség "betegség modellben" történő értékelésének problémáira a későbbiekben térek ki.) E családi problémákkal összefüggő jelenségek a szociális munka eseti ügykezelésének körében és eszközeinek segítségével befolyásolhatónak látszottak. Az a felismerés azonban, hogy egyes szülők szándékosan sértik, bántják gyermekeiket, igen nehezen volt elhelyezhető ebben a felfogásban, s az ilyen családokkal kapcsolatba kerülő szakemberek kötelességeinek értelmezésében.³⁹

A családi és a gyermekek elleni erőszakkal kapcsolatos aggodalmak növekedése a férfiuralomra alapozott társadalmat kérdőjelezte meg. A probléma központivá válására a feminista, a család- és gyermekvédő mozgalmak térnyerése jelentős hatást

gyakorolt. A családtagok elleni erőszak jelensége a liberálkapitalista "éjjeliőr" államfelfogásnak megfelelően a privát szférához tartozott, amelyhez az államnak nem lehet köze. Az említett mozgalmak tevékenysége által felszínre került probléma viszont azt jelezte, hogy a demokratikusan működő társadalomban, a társadalom egyik alapegysége, a család telve van erőszakkal. E kapcsolat-rendszerekben nyoma sincs a demokráciának: hiszen ahogy egy gyermek családon belüli státuszát leginkább a család felnőtt tagjaival szembeni alávetettsége jellemzi, úgy egy nő státuszát a férfi uralmának való alávetettsége határozza meg. E problémában megjelenő dilemma továbbra is az állam és a család viszonya, melyben a családi autonómia értelmezése, az állami és társadalmi gyermekvédelem közötti határok megvonása tűnik kardinális kérdésnek. Jól jelzi ezt az angol gyermekvédelem fejlődéstörténete, amelyben hol a privát szférához közelebbre, hol ettől távolabbra került a kényszerítő beavatkozások küszöbe.

Az 1970-es évek közepén kibontakozott gazdasági recesszió hatására a polgári államok többségében jól látható mozgás indult meg egy szelektívebb állami jólét irányába.⁴⁰ A válság következtében megkérdőjeleződött "az állam cselekvőképességébe vetett (azon) hit, hogy a kormányzat képes a szociális igazság megteremtésére és ezzel a társadalom békéjének, harmonikus fejlődésének biztosítására".⁴¹ A gazdasági problémákkal párhuzamosan a válási arányszámok gyors növekedése, a bűncselekmények számának, és ezen belül az erőszakos bűnözés arányának növekedése mind azt sugallták, hogy megroppant a hagyományos értékekkel kapcsolatos társadalmi elkötelezettség. A szociális depriváció jelenségének és e depriváció újratermelődésének megfogalmazódása a társadalmi reprodukció mennyiségi és főként minőségi paramétereivel kapcsolatos aggodalmakat erősítették. Ezek az aggodalmak nem voltak

alaptalanok: "1983 végére több mint 7 millió ember (az angol lakosság 13%-a) - ezen belül közel 2 millió gyermek - került szociális függő viszonyba a kiegészítő anyagi támogatástól. 1,8 millió háztartásban élnek nem megfelelő életkörülmények között, azaz zsúfoltságban, komfort nélküliségben, vagy még ennél is rosszabb feltételek között. Az öt éven aluli gyermekek több mint negyede él olyan házban, amelyben egy vagy több alapvető komfort-jellemző hiányzik, ... és 1/10-ük él egészségre kifejezetten ártalmas körülmények között."⁴² Kutatások sora bizonyította, hogy a szegénység nemcsak a családok életszínvonalát és társadalmi státuszát határozza meg, de a rossz lakáskörülményekkel, az alacsony iskolai teljesítménnyel, a nagyobb bűnözési aktivitással és a különböző gyermekgondozási problémák megjelenésével is összefüggésben van. A "Black Report"⁴³ ezen összefüggéseket a társadalmi egyenlőtlenség és az egészség "egyenlőtlen megoszlására" is kiterjesztette. Bizonyította, hogy az anyagi depriváció hatással van a gyermekek fizikai fejlődésére, valamint azt, hogy a gyermekkorban szerzett rossz egészségi állapot az egyén egész életét végigkíséri. Megállapítása szerint az újszülöttek és a gyermekek halálozási és betegségi mutatói is osztálykülönbségeket tükröznek.

A gyermekek ellen elkövetett cselekmények, nevelésük és gondozásuk elhanyagolásának jelensége továbbra is a deprivált társadalmi csoportokhoz kapcsolódott. Az 1970-es években formálódó társadalmi feltételek azonban megváltoztatták a társadalmi problémákról és a befolyásolás üdvös módjáról alkotott felfogást is. Az állam egyre inkább jogot formált arra, hogy a társadalom védelme érdekében "beavatkozzon a korábban számára szent és sérthetetlen kapcsolatokba, így például a munkáltatók és munkavállalók viszonyába, a szülők és gyermekeik kapcsolatába."⁴⁴ A depriváció újratermelődési vizsgálatai ugyanis bizonyították,

hogy a deprivált, nemkivánatos életmódú szülők ugyanazokat a szokásokat és magatartásokat örökítik át gyermekeikre, mint amelyeket maguk követnek, és amelyek problémáikat is okozzák. A szociális szolgálatok, a szociális munkások kapták tehát feladatuk, hogy állítsák meg az átörökítést. Az új feltételekhez csak lassan alkalmazkodott a szociális munkás tanult és gyakorlatban alkalmazott attitűdje. Hiányos volt eszköztára és a munkáját szolgáló intézményrendszer. E helyzet szükségszerűen hozta magával az olyan bűnbakképző mechanizmusok beindulását, amelyekben sorozatosan a szociális munkást, mint az állami beavatkozás előőrsét vádolták meg szakmai mulasztással.⁴⁵ A változás megértéséhez vissza kell kanyarodnunk a szociális munkás szerep előtörténetéhez. Ahhoz az időszakhoz, amelyben a jóléti állam megkísérelte a társadalmilag elfogadhatatlan vagy kevésbé elfogadható állampolgári - ezen belül szülői - magatartásokat egy új szakma kialakulásának pártfogolásával befolyásolni. A folyamat a treatment ideológia térnyeréséhez, majd csődbe jutásához hasonló módon ment végbe. Mindez a jóléti állam koncepciójának keretei között történt.⁴⁶

A családi problémák észlelése jellegzetesen környezeti, definiálása pedig társadalmi indíttatású. Természetesen felmerülő kérdés, hogy e külső "probléma-definíció" és "diagnózis" után milyen "terápia" képzelhető el. Ha a kényszerítő eszközöktől, a hatósági megoldásoktól mentes beavatkozás elegendőnek látszik, akkor a szociális munka eszköztárát lehet segítségül hívni. Ha viszont a problémák megoldására az önkéntes gondozás vállalása nem látszik elérhetőnek, akkor szükségszerű a hatósági beavatkozás, a szociális adminisztráció, a szociális hivatal, illetve a bíróság közreműködése.

E két beavatkozási típus határvonalának definiálása a döntő kérdés.

A család és az állam között tehát a szociális munkás azért van ütközőpontban, mert neki kell eldöntenie a beavatkozás módszerét, illetve azt, hogy mikor terelje az ügyet hatósági útra. Angliában például az 1970-es évek második felében széles körű publicitást nyert, hogy néhány, gyermekhalállal végződő gyermekbántalmazási ügyben⁴⁷ a szociális munkás rosszul definiálta a beavatkozás határvonalát. Rosszul - társadalmi szempontból. De vajon rosszul definiálta-e a saját szakmája szempontjából is? Ha a szociális munkás szakmát, mint a nem kényszerítő beavatkozások terepét fogjuk fel, elválasztva a kényszerítő, állampolgári autonómiát figyelmen kívül hagyó beavatkozásoktól, akkor az utóbbi kérdésre nem tudunk egyértelműen nemmel felelni. Azért nem, mert e meghatározásnak nem kizárólag a szociális munkás, hanem egyúttal a társadalom részéről is meg kell történnie. A döntésnek tehát kétféle szempontot kell integrálnia: a szociális munka szakmai szempontjait és a társadalom politikai és egyéb szakmai érveit. Ha e kettős definíció megfogalmazása bármely fél részéről elmarad - azaz folyamatosan nem definiálódik újra meg újra e határvonal -, akkor a szociális munkások könnyen kerülhetnek a bűnbak szerepébe. A társadalom így rója fel nekik az általuk kezelt probléma általuk ajánlott kezelési mód hatástalanságát, elégtelenségét. Bűnbak szerepük egyúttal a társadalmi bizonytalanság és a probléma társadalmi megoldatlanságának következménye is. Az említett közfelháborodást kiváltó ügyekben tehát a szociális munkások a saját szakmájuk toleráns attitűdjeinek megfelelően defináltak a hatósági és a nem hatósági beavatkozás határait, valamint a nem hatósági beavatkozás lehetőségeit, végletekig bízva ez utóbbiak hasznában. Valószínűleg e vakhit akadályozta meg őket abban, hogy a tragédiák előszelét megérezzék. Nem csoda, hisz a szociális munkások alapvetően a problémák kezelésében és nem a problémát előidéző viselkedések szankcionálásában gondolkodnak.

A fenti esetekben megjelenő bűnbakképzési mechanizmus elemzéséből is kiviláglik, hogy a szociális munkások által az esetkezelésben alkalmazott módszerek nem bizonyultak elég hatékonynak valamennyi családi probléma leküzdésére, s ezzel együtt járt a társadalmi problémákat "okozó" csoportokkal szembeni társadalmi tolerancia jelentős mértékű csökkenése. A társadalom - szociális munkával szemben támasztott - igénye ismét új fordulatot vett, és megint csak szűkebbre szabta a szociális munkás szakma játékterét, előnyben részesítve a kényszerítő beavatkozásokat.

A szociális munkás szakma tehát "túlvállalta magát".⁴⁸ A hagyományos és az újfajta szegénység, a devianciák és egyéb társadalmi problémák kezelésében az eseti ügykezelésben alkalmazott pszichológiai módszerek, anyagi támogatással kiegészítve sem bizonyultak elegendőnek a felmerült bajok orvoslására. Bár az a felfogás - fogalmazza meg David Webb -, amely a gyermekbántalmazás okainak eredőit a családon belül találja meg, politikailag hasznosnak látszik a társadalom számára, hisz így a probléma kialakulásáért és leküzdhetetlenségéért a szülők és a szociális munkások hibáztathatók, és ezáltal a társadalom mentesülhet a felelősség és a probléma okaival való szembenézés terhei alól.⁴⁹ A gyermekbántalmazás értelmezésében a megközelítés kulcsává az emberi fejlődés strukturális akadályai váljanak - a forráselosztás, a termelés- és munkaszervezet, a szocializáció, a jogok megoszlása, az értékek. Újra kell értékelni tehát a gyermekek sérelmére elkövetett cselekményekben megjelenő társadalmi problémát, figyelembevételével, hogy ennek okai nem csak a családban, hanem a társadalom szerkezeti egyenlőtlenségeinek összefüggéseiben is keresendők. A minden gyermeket megillető és az optimális fejlődést elősegítő életkörülmények és a gyermekek valóságos körülményei között fennálló távolságnak, és az életfeltételekben mutatkozó hiányok okainak elemzésére kell a hangsúlyt fektetni.

Nigel Parton⁵⁰ e kérdést részletesen elemző munkájában mutat rá arra, hogy a családdal kapcsolatos normatív szabályozás elveiben és a szakmai beavatkozás mértékében egyre inkább a családi autonómia tiszteletben tartását, a családi viszonyokba történő állami beavatkozás korlátozását igénylő felfogás érvényesül. Az újkonzervativizmus térnyerését jelző megközelítés az egyéni és a szülői felelősséget hangsúlyozza, amellyel együtt a beszűkülő társadalmi segítségforrások egyértelműen a családra háruló felelősséget nyomatékosítják. Hasonló okok - a családra háruló terhek és felelősség fokozódása - miatt kritizálja Münder az 1991-ben életbe lépett Német Gyermekek- és Ifjúsági Törvényt is.⁵¹ Így bármilyen szépen is hangozzanak az állam és a család közötti viszony átértékelését és átrendezését szorgalmazó javaslatok, amelyek az emberi és családi jogokra való tekintettel korlátozni kívánják az állami és intézményes beavatkozás lehetőségét: ha az alapvető társadalmi egyenlőtlenségek kialakulását elősegítő okok érintetlenül maradnak, akkor a problémákat sem befolyásolni, sem megoldani nem tudják.

4. A társadalompolitika válasza a krízishelyzetben lévő családok problémáira

A társadalompolitika lehetséges válaszait a krízishelyzetben lévő családok problémáira döntően az határozza meg, hogy a felmerülő problémák egyediként vagy társadalmiként definiálódnak. Ha ezeket egyediként, magatartási vagy szociális problémaként határozzuk meg, akkor e megoldás a problémák kialakulásáért való felelősséget az egyénre hárítja, s az állami beavatkozás végső eszközként akkor következik be, amikor a problémák krónikussá válása már feltétlenül valamilyen intézkedést követel. Ellenben, ha a kialakuló gondok társadalmi problémaként határozódnak meg, azaz társadalomszerkezeti viszonyokban helyezhetők el, akkor a problémák

kialakulásáért megállapítható felelősség nem terhelődik pusztán az egyénre, a családra, hanem az állam, a társadalom felelőssége is megfogalmazódik, s ennek következtében szélesebb hatósugarú segítő rendszer kialakítására lehet mód. A problémák minőségéről, természetéről alkotott állásfoglalás alapvetően meghatározza a társadalompolitika reakcióját, az állam és az egyén, illetve az állam és a család viszonyát, továbbá a krízis esetén alkalmazott eszközök jellegét is. Ennek alapján a kialakult családi problémákra segítőkész-támogató, vagy az ezzel szembenálló ellenőrző-büntető válasz adható attól függetlenül, hogy az állam a családi autonómiát tiszteletben tartó, vagy az ezzel ellentétes korlátozó-kényszerítő beavatkozást részesíti előnyben:

1. számú táblázat

A gyermekekkel és a családokkal kapcsolatos
szociálpolitikai dilemmák
és az azokból következő szakmai válaszok

A reakció milyensége	Családi autonómiát tiszteletben tartó szemlélet	Korlátozó-kényszerítő szemlélet
Segítőképző-támogató	1. A családi problémák megoldását segítő intézmények igénybevehetősége 2. Garantált családtámogatási eszközök: jövedelem, lakás, eü-i szolgáltatások	1. Esetjelentések, meghatározott mértékű beavatkozás. 2. A bíróság által elrendelt szolgáltatás igénybevétele.
Ellenőrző-büntető	1. Nem biztosít szolgáltatást vagy támogatást. 2. Megtorló választ ad a családi krízisre.	1. A gyermek kiemelése a családból. 2. Büntető eljárás indítása a szülők ellen.

Forrás: E.H. Newberger and R. Bourne: "The Medicalisation and Legislation of Child Abuse". In: J.M. Eekelaar and S.N. Katz (eds), Family Violence: An International and Interdisciplinary Study (Butterworths, 1977).⁵²

Családjogi törvényünk és gyermekvédelmi jogszabályaink a felsorolt típusok közül jellegzetesen az ellenőrző-korlátozó mezőbe tartozó vonásokat mutatnak. Ez akként is megfogalmazható, hogy a gyermekvédelem, a család- és szociálpolitika esetében minél liberálisabbak a szabályok, a társadalom, a közösség annál nagyobb felelősséget vállal tagjaiért és annál nagyobb részt vállal azoknak a problémáknak a megoldásában, amellyel az egyének küzdenek. Viszont minél kötöttebb a szabályozás, annál erősebben érvényesül az egyéni felelősség, s a problémák megoldásának kényszere annál

inkább az egyénre hárul. Társadalmunkban jelenleg ez utóbbi tendencia felerősödése tapasztalható. Ezt jelzi az is, hogy visszaszorulóban van a társadalom részvállalása a gyermekekről való gondoskodás rendszerében és megtorpant a családok tehermentesítésének folyamata. A család ellátó szerepének erősödése; a gyermekgondozásban a szülői felelősség fokozottabb érvényesítése; a szolgáltatások árainak gyors ütemű emelkedése, a munkanélküliség megjelenése, mind-mind a családra háruló terhek növekedését jelzik. A helyzetet súlyosbítja, hogy az elkövetkezendő időszakban a várhatóan tovább fokozódó gazdasági nehézségek körülményei között egyre romlanak a szociálpolitika feltételei. Romló belső egyensúlyi helyzetben nagy a kísértés a szociális támogatások leépítésére, intézmények megszüntetésére. Ennek eredményeként megnövekednek a társadalmi feszültségek, és nemcsak hogy konzerválódnak az eddig meglévő társadalmi különbségek, hanem a hátrányos helyzetű rétegek egyre erőteljesebb és gyorsuló ütemű leszakadása figyelhető meg.

5. Családi problémák és veszélyeztetettség

A politikai rendszerváltással párhuzamosan, a magyar társadalomban zajló változások, folyamatosan változtatják a család társadalomban elfoglalt helyét, alakítják annak belső relációit, sajátosságait, szokásait, normáit. A család feladatainak és funkcióinak az aktuálpolitikai szempontok szerinti sorozatos átértékelése mindahányszor új helyzetet eredményez, s leginkább a család normaátörökítő funkcióját teszi sérülékennyé. A család belső viszonyaiban megmutatkozó - de a társadalmi változások indukálta - jelenségek a kiskorúak, családban és társadalomban elfoglalt helyére is befolyást gyakorolnak.

A gyermekek a társadalmi együttélés alapvető normáit életük korai szakaszában, leszűkebb környezetükben a családban, rokonsági, ismerősi körben, a kortárs csoportban és az oktatás-nevelés intézményeiben sajátítják el. Bár a felsorolt körökben zajló normaelsajátítás mértéke és milyensége az életkor előrehaladtával jellegzetesen eltérő lehet, a szocializációban szerepet játszó faktorok közül a családot lehet dominánsnak tekinteni.

Kulcsár Kálmán a család szociológiai problémái körében foglalkozik a család funkcióinak változásával. A családi funkciók körében:

- 1.) gazdasági / gazdálkodási,
- 2.) reprodukciós,
- 3.) szocializációs,
- 4.) irányító, ellenőrző,
- 5.) a családtagok érzelmi-emocionális egyensúlyát biztosító, és
- 6.) a családtagok társadalomban elfoglalt helyét meghatározó funkciókat különböztet meg.⁵³

A társadalmi viszonyok reprodukciójának folyamatában a család "az új generáció számára adottságként nyújtja a közösség felnőtt tagjainak iskolázottságát, a munkamegosztás rendjében elfoglalt helyét, az ebből fakadó anyagi szociális viszonyokat, mint az életmód objektív kereteit" - írja Gönczöl Katalin.⁵⁴ A történelmi tapasztalatok szerint a társadalmi helyzet személyek közötti "transzmissziója" során a család automatizmusként örökíti át mindazt, ami az övé: az előnyöket és a hátrányokat is. E feltételek a társadalmi integráció esélyeit és a szocializáció irányát is tendenciaszerűen behatárolják.

A család nem tekinthető zárt rendszernek, a szocializáció sem hermetikusan elzárt térben zajlik, hanem ez utóbbi tartalmát, módszereit annak a társadalomnak széles értelemben vett kultúrája, normái, módszerei határozzák meg, amelyben a család él. A

társadalmi makrofolyamatok a mikrocsoportokon keresztül fejtik ki hatásukat, azaz - különösen korai életkorokban - a család a legfontosabb közvetítő láncszem az egyén és a társadalom között. A család e közvetítő szerepe azonban nem automatikus, hanem e transzformáció során rajta, mint egy sajátos prizmán megtörnek e hatások. A családi szocializáció során a társadalomban uralkodó normáktól eltérő értékek is átörökítődnek. A domináns értékektől eltérő "másság" értéktartalma egyaránt lehet pozitív (követendő, hagyományos), vagy negatív (veszélyes, káros), attól függően, hogy ki és milyen érdekek mentén értékeli azt.

Az elmúlt évek gyermekvédelmi adatai - legyen szó akár a veszélyeztetett kiskorúak, akár a fiatalkori bűnözés adatairól -, egyértelműen a helyzet fokozatos romlását mutatják. E jelenségek mögött - mint arra a társadalmi beilleszkedési zavarok keretében lezajlott kutatások rámutattak - társadalmi okok, folyamatok és tendenciák, és az ezekben működő érték- és normarendszerek hatásai húzódnak meg. E zavarok okai a felszínen elsősorban a család hibás működéseként jelennek meg. A társadalmi normáktól eltérés hátterében a társadalmi-politikai típusu oktételezés helyett, ezért túl könnyen kerül a hangsúly a normaközvetítő közegre, a családra. A tünetek szintjén egyre szorosabban kapcsolódik össze a gyermekek nevelésének elhanyagolása, gondozásának elmulasztása más deviáns magatartásformákkal - különösen az alkoholizmussal és a bűnözéssel.

Számtalan vizsgálat utal arra, hogy a gyermek- és fiatalok szociális biztonságát és morális fejlődését veszélyeztető körülmények leginkább anyagi természetű, vagy a szülők/nevelők beilleszkedési zavaraiából eredő és szorosan összekapcsolódó okokra vezethetők vissza. Ez leginkább az életkörülmények elégtelenségében, a szülők deviáns életvitelében nyilvánul meg, s nemcsak a

kiskorú fizikai, hanem személyiségfejlődését is súlyosan veszélyezteti.

A hatóságoknál veszélyeztetettként nyilvántartott kiskorúak családjaira általában az átlagosnál nagyobb családnagyság és az atipikus családi struktúra jellemző. Ez az inkongruens családi állapot a családok labilitására és a családon belüli erős fluktuációra utal, s egészében azt eredményezi, hogy a család életét az átmenetiség jellemzi. Társadalmi réteghelyzettől függetlenül minden veszélyeztető családban hiányzik a családi közösség védelmező funkciója. A családi együttélés gyakori családi viszályokkal, konfliktusokkal terhes, melyek megoldásában a családtagok gyakran folyamodnak erőszakhoz, vagy egyéb deviáns megoldási mintát nyújtanak a gyermeknek. A családi erőszak igen gyakran manifesztálódik a kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekményekben, ezeket azonban nem lehet a családban létező egyéb problémáktól elszakítva vizsgálni.⁵⁵ Vagy ahogy Hanák Katalin általánosabban fogalmazza meg: "a társadalom szerkezete, működése, mechanizmusa - tehát a leglényegibb eszenciája - termeli újra és újra azokat a körülményeket, szituációkat, kegyetlen csapdákat, amelyek kicsúcsosodnak a szülő-gyermek viszony ellehetetlenülésében, csődjében."⁵⁶

A veszélyeztetettség úgy vélem szűkebb is tágabb is, a hátrányos helyzet fogalmánál. A szociálisan hátrányos helyzet nem feltétlenül veszélyezteti a kiskorú szocializációját, s ellenkezőleg, szociálisan kedvező helyzetű társadalmi rétegekben is válhatnak családok veszélyeztetővé. Huszár István meghatározása szerint hátrányos társadalmi helyzetben azok a személyek (családok) vannak, akiknek szükségletkielégítési lehetőségei, életkörülményei, lehetséges életmódja a társadalom többségénél lényegesen rosszabb.⁵⁷ A gyermekvédelem látószögébe kerülő, és a hatósági beavatkozások számára kiválasztódó, veszélyeztető családok túlnyomó

többségénél a társadalmi munkamegosztás rendjében elfoglalt alacsony státushoz kedvezőtlen anyagi és lakáskörülmények, valamint az alkoholizmussal párosuló sajátos életmód társul. Ezen feltételek a családok társadalmi réteghelyzetétől függően indukálják a hatósági beavatkozásokat. Hatósági beavatkozás, sőt mi több büntető eljárás a társadalmi hierarchiában felfelé haladva egyre ritkább. Ez azonban nem jelenti azt, hogy magas társadalmi réteghelyzetű családokban nem fordul elő gyermekverés, a gyermek megerőszkolása, vagy érzelmi elhanyagolása. Ilyen esetekben a hatósági eljárások elmaradása azért valószínűbb, mert a jómódú családok jóval több e belső problémáikat elfedő technikát tudnak mozgósítani, másrészt a hatóságok is elnézőbbek, toleránsabbak irántuk.

Veszélyeztetett az a kiskorú, akit a szülők/nevelők oly módon nevelnek és gondoznak, amely egy adott kultúrában, helyen és időben elfogadhatatlan. Az adott kultúrára, helyre és időre vonatkozó megkötés elengedhetetlen, ugyanis a gyermekek nevelésével és gondozásával kapcsolatos elvárások történeti korok és földrajzi területek szerint is különböznek, nem is beszélve a társadalmi réteghelyzet, vagy a szubkulturális normák meghatározó jellegéről.⁵⁸ A hatósági beavatkozás azonban egy sokkal konkrétabban meghatározott, szűkebb veszélyeztetettségi definíció alkalmazását követeli meg. Ugyanis csak az így megfogalmazott meghatározás segítheti az állampolgári és a szülői jogok tiszteletben tartását és felelőségek érvényesítését - kiküszöbölendő a szükségtelen állami beavatkozást. A veszélyeztetettség kategóriája három részre bontható:

- 1./ a gyermek fizikai, egészségi fejlődésének veszélyeztetésére,
- 2./ a gyermek társadalmi integrációjának veszélyeztetésére, és
- 3./ a gyermek morális fejlődésének veszélyeztetésére.

Mindezek természetesen együttesen is előfordulhatnak, de külön-külön is indokolhatják a gyermekvédelmi célú beavatkozást a családok életébe.

A büntetőjogi felelősséget azonban csak e veszélyeztető magatartások legszélsőbb megnyilvánulásai alapozzák meg.

A veszélyeztetettség szélső értékének a kiskorúak viktimális veszélyeztetettségét tartom. A családi működés ily mértékben patológiás tünetei, a deviáns jelenségek kezelésének intézményesült eszközeit vonják maguk után. A patológiás jelenségtünetek a külvilág számára korábban is érzékelhetőek voltak, de súlyuk nem érte el, nem "hívta ki" a büntetőjog eszközei alkalmazásának szükségességét. Bár az is tény, hogy a kezelésükre szolgáló intézmények sem tudtak velük mit kezdeni (lásd pl. alkoholizmus). Ez azt is jelenti, hogy újra kell értékelnünk a családi szféra befolyásolására alkalmas, vagy eddig alkalmasnak vélt megoldásainkat. A hatósági és a gondozási funkciók teljes szétválasztása szükséges, mely egyértelművé teszi a magánszférába belépő személyek, hatóságok, intézmények szerepét. A jelenlegi gyakorlat, amely a kényszerítő eszközökkel felruházott hatóságoktól várja el a család segítségét, amelyben a jog a gondozási feladatot is megpróbálja rátestálni a hatóságokra (lásd pl. védő-óvó intézkedések), alapvető revízióra szorul.⁵⁹ Tisztázni és egyértelművé kell tenni azokat a határokat, amíg a család segítése, támogatása kényszerítő eszközök nélkül végezhető és nyilvánvalóvá kell tenni azt a pontot, ahol az államigazgatási, és ahol a büntetőjogi eszközök alkalmazhatók. Mindennek természetesen előfeltétele, hogy létezzenek olyan intézmények és szolgáltatások, amelyek a krízisszituációba kerülő családot segíthetik. Jelenlegi kezelő rendszerünkben - a jószándékú részletszabályok ellenére - a hatósági jelleg, az alá-fölérendeltség tudatosítása dominál. Ennek következtében az alkalmazott eszközök a család helyett működő intézményes megoldásokká válnak, holott nyilvánvaló, hogy a családi

viszonyok területén jelentkező problémák jó része nem oldható meg ilyen eszközökkel.

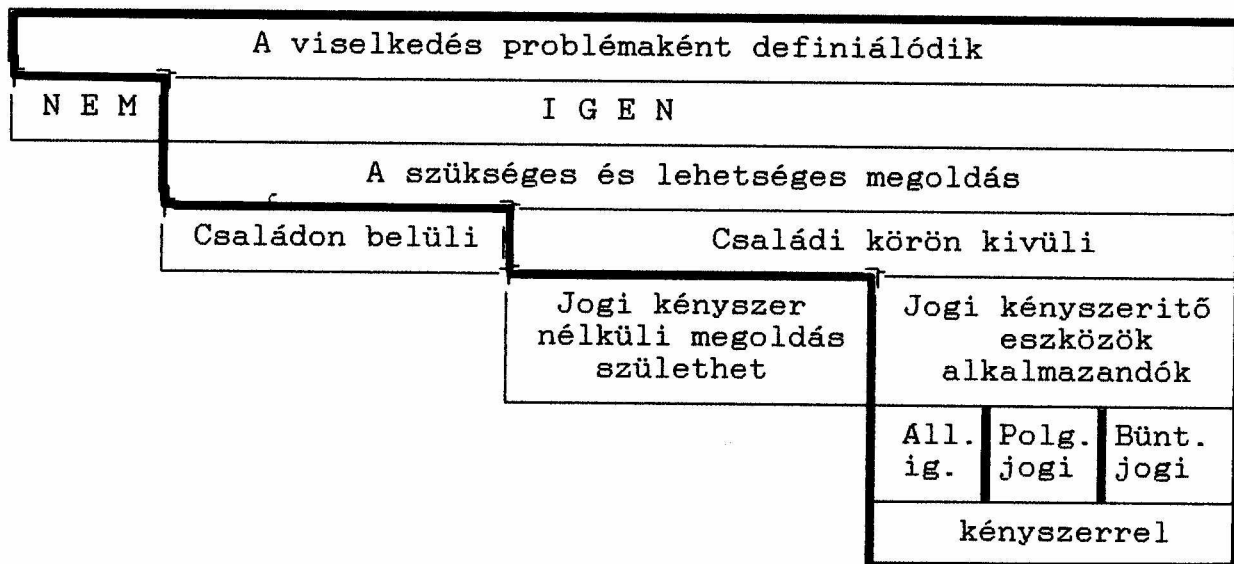
A gyermekek jogait és érdekeit sértő cselekmények szinte csak bűncselekményként értelmezhetőek a kívülállók számára, hiszen nem vagy csak alig van arra lehetőség, hogy segítséget kérjenek vagy megelőzzék a további hasonló viselkedést, mielőtt az bűncselekményként definiálódna. Fontos kérdésnek látszik annak vizsgálata, hogy hol és miért ott húzódik az a határ, mely a viselkedés megítélését átbillenti a büntetőjogi eszközöket igénylő szférába.

Hol húzódik az a határ, melytől kezdve nem segítséget, hanem védelmet kérnek a gyermek számára?

Hol van a tűrés és az elítélés közötti választóvonal?

Mi az a tünet, testi sérülés, vagy gondozási hiányosság, amely már olyannyira nem elfogadható a környezet számára, hogy kezdeményezi a fenti speciális felelősségrevonási folyamatokat?

Minél pontosabban tudjuk definálni e fenti határokat, és minél hatékonyabb jogi kényszer nélküli megoldásokat tudunk kidolgozni, annál nagyobb hatást tudunk elérni a problémák családon belüli megoldása terén. Foglaljuk össze e kérdéskört táblázatos formában is:

E kategóriarendszerrel együttesen kezelhető három relevánsan elkülönülő kérdés:

A probléma definiálásának kérdésköre tartalmi-etikai megközelítést involvál. Ezt egészíti ki a család és állam közötti viszonyban megjelenő autonómia probléma, amelyet tovább színez az önkéntesség, illetve a kényszerítő eszközök alkalmazásának megoldóeszköz-választási kérdésköre.

Átfogóbb kategóriarendszereket alkalmazva, az első kérdéskör szakmainak, a második hatalmi-politikainak, a harmadik pedig módszertaninak tekinthető.

II. Fejezet

A GYERMEKEK JOGI VÉDELME

1. A gyermekek jogai

A gyermeki jogok relatív önállósulása az emberi jogok rendszerében az elmúlt évtizedek fejleménye. A gyermekek számára akkor biztosít speciális jogokat egy társadalom, ha életüket - minden emberi lény életéhez hasonlóan - értéként tételezi, és rájuk nem mint eltartásra szoruló tehertételre tekint. Épp ezért talán nem véletlen, hogy 1989-ig még nemzetközi szinten is csak deklarációkban fogalmazódtak meg a gyermeki jogok:

Az ENSZ Közgyűlés által 1959. november 20-án elfogadott "Deklaráció a Gyermekek Jogairól", a tíz legalapvetőbb gyermeki jogot tartalmazta. Húsz évvel később, 1979-ben a "Gyermekek Év"-ben állt fel az az ENSZ munkabizottság, amely feladatul kapta a gyermeki jogok egyezménytervezetének elkészítését. S csak az 1959-es Deklaráció 30. évfordulójára született meg az "Egyezmény a Gyermekek Jogairól", amely a ratifikáló államok számára tekintettel, 1990. szeptember 2-án lépett életbe.

Magyarország 1990. március 14-én írta alá és az 1991. évi LXIV. tv. általi kihirdetéssel tette belső jogforrássá e nagyjelentőségű nemzetközi okmányt.

Az emberi és polgári jogok kialakulásuk története alapján három csoportba oszthatók, mely jól mutatja e jogok területén az egyedi-különös-általános, mint filozófiai kategóriák, illetve az individuális-közösségi-fajtabeli, mint társadalmi dimenziók változását is.

Az ún. "első generációs" jogokkal kapcsolatosan az állam szerepe alapvetően önkorlátozó, e jogok megsértésétől való tartózkodás kötelességét mondja ki és követeli meg. E jogok körében

- a./ politikai szabadságjogok (pl. véleménynyilvánítás szabadsága, gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság, egyesülési jog, stb.),
- b./ személyi szabadságjogok (pl. emberi méltóság, élethez való jog, jóhírnévhez, magántitok védelméhez, adatvédelemhez való jog, stb.),
- c./ állampolgári jogok (pl. választójog, választhatóság, stb.) alcsoportjai különböztethetők meg.

Az állam részéről önmérsékletet igénylő jogok között vannak elidegeníthetetlenek és vannak amelyek korlátozhatók.

A jóléti állam kialakulása, az állami beavatkozás körének egyre fokozottabb kiterjesztése a modern polgári állam új szerepvállalását testesítette meg, megeremtven az ún. "második generációs" jogok csoportját. A gazdasági, szociális és kulturális jogok (pl. munkához való jog, társadalombiztosításhoz, egészségügyi ellátáshoz, oktatáshoz, művelődéshez való jog, stb.) egy másfajta állami szerepfelfogást involváltnak, az állam aktív közreműködését igénylik érvényesülésük érdekében.

S végül az ún. "harmadik generációs" jogok (pl. környezetvédelem, népek fejlődéséhez való jog, békéhez való jog, stb.) megjelenése már az emberiség közös érdekeinek megfogalmazódását mutatja az emberi jogok területén.

"A gyermeki jogok egy része azonos a minden emberre érvényes jogokkal, azokat tükrözi vagy megerősíti. Másik csoportja az emberi jogokhoz képest valamely speciális szabályozást ad. Végezetül vannak olyan gyermeki jogok, amelyek kizárólag a gyermekekre

vonatkozó életviszonyok szabályozására szolgálnak."⁶⁰ Ennek megfelelően az első generációs jogok körében a gyermekeket is megilletik az elidegeníthetetlen, így korlátozhatatlan emberi jogok (pl. a méltósághoz való jog), a szabadságjogok korlátozására pedig csak a gyermeki életkor és státusz sajátosságai figyelembevételével kerülhet sor.⁶¹ Jellemzőbb azonban, hogy a gyermeki jogok többsége az idézetben említett speciálisan szabályozott, vagy a csak gyermekekre vonatkozó körben jelenik meg nevesítve, pozitív diszkriminációval védve ezen életkori csoportba tartozó személyek jogait.

Nyújt-e nagyobb lehetőséget a magyar gyermekek számára, hogy hazánk is csatlakozott a Gyermeki Jogok Egyezményéhez?

A csatlakozás következményeinek jelentőségét leginkább az okmány II. részében foglalt kötelezettségek bemutatásával tudom alátámasztani.

Az Egyezmény értelmében a "Gyermek Jogainak Bizottsága" elnevezéssel, szakértőkből álló 10 tagú testület alakul, amely arra hivatott, hogy a Konvencióban vállalt kötelezettségek teljesítését nyomon kísérje. Az egyezményt elfogadó tagállamok kötelezik magukat arra, hogy az abban "elismert jogok érvényesítése érdekében elfogadott intézkedésekről és e jogok gyakorlásában elért előrehaladásról jelentést terjesztenek a Bizottság elé."⁶² A jelentést első alkalommal a csatlakozástól számított két év múlva, majd ezt követően minden ötödik évben meg kell tenni. A Bizottság tevékenységéről két évenként jelentést terjeszt az ENSZ Közgyűlése elé. Mindebből az is kitűnik, hogy az Egyezményhez való csatlakozással a részes államoknak az általuk folytatott gyermek- és ifjúságpolitika, s az ezt segítő intézményrendszer nemzetközi megmérettetését is vállalniuk kell.

Az Egyezmény többirányú kötelezettséget ró a részes államokra a gyermeki jogok biztosítása terén. E kötelezettségek vázlatosan öt csoportba sorolhatók:

- 1./ Adják meg a gyermekeknek az egészségügyi ellátáshoz, az oktatáshoz, a szakmai képzéshez, a társadalombiztosításhoz, a pihenéshez és a szabad idő eltöltéséhez való jogot és lehetőséget, valamint biztosítsák a gyermeki jogok érvényesítésének eljárásjogi garanciáit.
- 2./ Biztosítsanak speciális gondozást a fogyatékos gyermekek, a menekültek-, és a kisebbségi csoportok gyermekei számára, valamint a megkínzott, és a kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések-, illetve a fegyveres konfliktusok áldozataivá vált gyermekek számára, továbbá a családi környezetüktől megfosztott gyermekeknek.
- 3./ Védjék meg a gyermeket a gazdasági kizsákmányolástól, a nemi erőszaktól és kihasználástól, a kábítószeres használatától, a családon belüli erőszaktól és elhanyagolástól, a jogtalan szabadságkorlátozástól, a kínzástól, a halálbüntetéstől.
- 4./ Támogassák a családokat a gyermekek védelmével és gondozásával kapcsolatos kötelezettségeik teljesítésében és jogaik gyakorlásában, gondoskodjanak a gyermekek számára megfelelő életszínvonalról, tegyék lehetővé a gyermek-szülő-rokon kapcsolattartást a szeparáció eseteiben is, továbbá gondoskodjanak megfelelő gyermekjóléti intézmények és szolgálatok létrehozásáról.
- 5./ Biztosítsák a jogot a gyermek számára, hogy az őt érintő kérdésekben véleményt nyilváníthasson, a kulturális és

művészeti életben részt vehessen, egyesületekhez, szervezetekhez csatlakozhasson, vallását gyakorolhassa.

Két alapvető elv vonul végig az Egyezségokmányon: a gyermekérdek mindenk felett álló figyelembevétele, és a család támogatásának kötelezettsége abban, hogy az a gyermekgondozási és nevelési feladatainak minél jobban eleget tudjon lenni.

Hazánkban a Gyermeki Jogi Konvenció szellemében megalkotandó Gyermekvédelmi Törvény elfogadásáig a korábbi jogi eszközök hivatottak biztosítani a kiskorúak érdekeinek, emberi jogainak védelmét. S bár az emberi jogok tiszteletben tartása a nemzetközi jog általános szabálya, "azok a nemzetközi okmányok, amelyek az emberi jogokat tartalmazzák egyetemes szinten, nem adnak jogot az egyes államoknak arra, hogy e jogok megsértésének áldozatait, annak állampolgárságára való tekintet nélkül védelmezzék."⁶³ Azaz, az egyes államoknak az emberi, s konkrétan a gyermeki jogok vonatkozásában a nemzetközi egyezségokmányokból fakadó kötelezettsége, hogy az abban foglaltakat belső jogi normává tegye, magára nézve tehát kötelezővé.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya a gyermeki jogok körében deklarálja, hogy "minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges." Az Alkotmány szövegezésből is kitűnik, hogy a védelem joga mellett a gondoskodás jogát is alapvető értéként fogalmazza meg. A kiskorúakat megillető védelem és gondoskodás ilyen megfogalmazása látszólag a Szociális Jogok Egyezségokmányában foglalt emberi jogokat konkretizálja. Valójában azonban itt a kötelezettség az általánosítás más régióiba emelkedik, s tetten érhető benne a

gyermekkel szembeni állami kötelezettségvállalás valódi tartalmának hiánya.

Célravezetőbb lenne, ha a hazai jogalkotásban nem az e szempontból nem túl szerencsés megfogalmazású Alkotmány szövegét tekintenénk kiindulópontnak a gyermeki jogok megfogalmazása során, hanem az annál sokkal gyakorlatiasabb tartalmú Szociális Jogi, ill. Gyermeki Jogi Konvenciók szövegét, amelyek emberi/gyermeki jogokként rögzítik a megfelelő életszínvonalhoz, a kellő táplálkozáshoz, ruházkodáshoz és lakhatáshoz fűződő jogokat. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy az elnagyolt megfogalmazás nem kizárólagosan magyar specialitás, hiszen "arra a kérdésre, hogy mi is a gyermek jóléte, a Konvenció sokkal specifikusabb választ ad, mint sok nemzeti jogrend."⁶⁴

A fent említett sztereotip alkotmányi megfogalmazás kísértetiesen végigvonul számtalan jogszabályon anélkül, hogy bármelyik konkrétan megfogalmazná, mit is kell értenünk alatta:

- a Családjogi törvény 71.8. (2) bek-e a szülői felügyelet körében sorolja fel a kiskorú gyermek gondozásának, nevelésének, vagyona kezelésének, valamint törvényes képviselőjének jogát és kötelességét,
- majd a 75.8. (1) bek-ben a szülők kötelességeként fogalmazza meg a gyermek gondozásának, tartásának - s itt ismét az Alkotmány szóhasználata tér vissza - testi, értelmi és erkölcsi fejlődésének biztosítását.
- Találkozunk e kategóriával újra a Csjt-ben, mint a szülői felügyeleti jogtól való megfosztás okával,

- a Btk-ban a kiskorú veszélyeztetése törvényi tényállásában, mint bűncselekményt megvalósító magatartással,
- az 51/1986. (XI.26.) MT sz. rendeletben, mint a kiskorúakról való állami gondoskodás eszközeit igénylő nevelési hiányossággal.
- De találkozhatunk vele az Ifjúsági törvény 6.8-ában is: "Az ifjúság felnevelése, a róla történő gondoskodás elsősorban a szülők kötelessége. A szülők felelősek gyermekeik testi, szellemi, erkölcsi fejlődéséért. Ennek feltételeit mindenekelőtt a családban kell biztosítani."

E rövid áttekintésből is kitűnik, hogy úgy az Alkotmányból, mint a gyermek számára jogokat deklarááló törvényi és rendeleti szintű szabályozásból hiányzik a gyermekeket megillető jogok tartalmának meghatározása, hiányoznak e jogok biztosítását szolgáló törvényi garanciák, valamint hiányzik ezek alapjául szolgáló állami kötelezettségvállalás konkrét tartalma.

A Gyermeki Jogok Konvenciójához való csatlakozással az előbbieken felsorolt tisztázatlanságok még élesebb megvilágításba kerültek. A ratifikálással a Magyar Köztársaság elfogadta az Konvencióban megfogalmazódó gyermekvédelmi filozófiát. Vállalta, hogy a gyermekek jogait nemcsak formálisan, hanem tartalmilag is a Konvenciónak megfelelően biztosítja, s a gyermekvédelem intézményrendszerét is ehhez igazítja.

A fentiek figyelembevételével jogalkotásunk egyik legfontosabb feladata a gyermekek jogainak biztosítása, a gyermek- és ifjúságvédelmi feladatok egységes jogi szabályozásának megteremtése a Gyermekvédelmi törvény megalkotásával.

Feladatomban most csak azt tekintem, hogy a dolgozat témájával összefüggő kérdésekben fejtssem ki álláspontomat e megalkotandó törvény tartalmi vonatkozásairól.⁶⁵

Háromféle gyermekcsoporttal kapcsolatos kérdéskört kell a gyermektörvénynek tartalmaznia:

- 1./ Az emberi közösség valamennyi tagját megillető általános emberi-gyermeki jogokat, valamint a gyermekkori fizikai és szellemi érettség hiányára tekintettel a gyermekeket megillető speciális gyermeki jogokat és ezek garanciális biztosítékait.
- 2./ A veszélyeztetett gyermekeknek és családjaiknak nyújtandó segítség feltétel- és intézményrendszerével kapcsolatos szabályozást.
- 3./ A már konkrét veszélyben élő gyermekekkel kapcsolatos rendelkezéseket, azaz a kriminális illetve a viktimális veszélynek kitett gyermekekkel, illetve családjukkal kapcsolatos rendelkezéseket.

A jogász számára bármilyen jog megfogalmazása óhatatlanul felveti a következő kérdést: mi biztosítja e jogok érvényesülését? Szerintem az, hogy (1.) tartalma pontosan meghatározott, (2.) az érvényesítéséhez szükséges intézményes út is kidolgozott. E két feltétel hiánya esetén a jog nem több, mint pusztá deklaráció.

A gyermeki jogok valódi jogokként érvényesülése útján az első lépés e jogok biztosítására irányuló politikai szándék kialakulása. E politikai szándék formálódását számtalan külső (am. nemzetközi) és belső (am. a társadalmi csoportok érdekérvényesítő képességétől függő) ok befolyásolja. E dolgozat kereteit meghaladja e kérdés

részletesebb kifejtése, ezért megpróbálok azon a sávon maradni, amely e makrotársadalmi összefüggésekből a gyermekek helyzetének megítélésére kihatással bírhat és jogi relevanciája van.

A megalkotandó Gyermekevédelmi törvény tartalmi jellegzetességeit, legközvetlenebbül

- 1./ a szociális törvénykezés,
 - 2./ az önkormányzati feladatok ellátásához rendelt erőforrások, és
 - 3./ a non-profit jogszabály
- befolyásolják.

E három feltétel mellett egyéb tényezők is hatást gyakorolhatnak a Gyermekevédelmi törvényre: így a közoktatási törvény, melynek tartalma a művelődéshez való jog érvényesülését, valamint az oktatás ingyenességét érinti. Az egyházi javak reprivatizálása kisebb településeken a szabad iskolaválasztás jogát kérdőjelezheti meg, de fontos momentum az iskolán belüli lelkiismereti szabadság érvényesülésének biztosítása is.

A szociális törvénykezés a társadalom szociális állapotának befolyásolására használatos eszközöket, a jogi szabályozás szintjét, módját, mikéntjét határozza meg. E törvény, vagy törvénycsoport az Alkotmányban lefektetett szociális jogok állami garanciáit, az állami kötelezettségvállalás határait - s ezzel értelemszerűen megállapítva az alanyi jogosultság körét -, a szociális feladatok ellátásában résztvevő intézményrendszereket, s ezek egymáshoz való viszonyát állapítja meg. Az állami kötelezettségvállalás természetesen a minimumok meghatározását jelenti: a polgár oldaláról a jövedelemben, a lakhatásban, a juttatások és szolgáltatások igénybevételét biztosító jogok érvényesülésében, intézményi oldalról viszont a finanszírozás, a források, a tárgyi minimumok meghatározásában.⁶⁶ A szociális jogok biztosítása távolról sem jelenti azt, hogy az állam

kizárólagos feladatává válik a szociális ellátás. S ez a kérdéskör átvezet a 2. és 3. pontokban említett feltételekhez.

Az állami kötelezettségvállalás egyik formája a már említett ellátási minimumok meghatározása, melyet az állam pl. átengedett források segítségével is biztosíthat. E kérdéskör szabályozásánál figyelemmel kell lenni az ellátási felelősség tartalmi kérdéseinek (s idetartozónak vélem a szakmai, az ellátás színvonalával kapcsolatos követelmények érvényesítését is) és törvényi garanciáinak meghatározására, elkerülendő a gyenge érdekérvényesítési lehetőségekkel rendelkező csoportok súlyos veszélyhelyzetbe kerülését. Az erőforrások hiánya vagy szűkössége ugyanis az egészségügyi és szociális ellátás színvonalát és fejlesztését veszélyeztetheti.

A non-profit⁶⁷ szféra léte és erőssége szintén hatást gyakorol a gyermeki jogok érvényesülésére. Napjainkban az állam egyre inkább visszahúzódik a szociálpolitika területéről, teret engedve a piaci és a karitatív megoldásoknak.⁶⁸ A helyzetet súlyosbítja, hogy a vállalati szociálpolitika gyors összeomlása kíséri e folyamatot. A szociálpolitika "piacosítása" a szegregációt erősíti e területen (is), s következtében a hátrányos helyzetű csoportok kiszorulnak e szolgáltatások igénybevételi lehetőségeiből. A karitatív támogatás természetéből fakadó bizonytalansága pedig az esetlegességet, a hátrányos helyzetet előidéző okok tüneti kezelését erősítheti a szociális szféra területén.

Mindezek alapján ahhoz, hogy a gyermeki jogok valódi alanyi jogként illessék meg a kiskorúakat, pontosan meg kell határozni az állam feladatait és konkrét kötelezettségeit az általános és speciális gyermekvédelem területén, továbbá meg kell teremteni e jogok érvényesítésének törvényi garanciáit. Mindennek előfeltétele, hogy tisztázott legyen a gyermekgondozás és gyermeknevelés

megfelelő feltételeinek megteremtéséért viselt szülői és állami felelősség, hogy egyértelmű legyen a segítő és a hatósági beavatkozás küszöbe, hogy megtörténjék az elhatárolás az állam, az önkormányzatok és a civil szféra feladatai között. E területen jelenleg meglehetősen nagy a zavar.

Az 1990. évi LXV. tv. szerint az önkormányzat köteles gondoskodni az alapfokú oktatásról, az egészségügyi és a szociális alapellátásról. "A felsorolásból nyilvánvaló, hogy a kötelező önkormányzati feladatok köre minimális, az általában feladatként megfogalmazott bővebb felsorolásból is hiányzik a gyermek- és ifjúsági problémák megoldásának kényszere."⁶⁹ A feladatok konkrétabbá tételét a helyi önkormányzatok és szerveik, a köztársasági megbízottak, valamint egyes centrális alárendeltségű szervek feladat és hatásköréről szóló 1991. évi XX.tv. hivatott rendezni. A törvény értelmében a helyi önkormányzat a szociális alapellátás keretében biztosítja:

- a rászorult személyek pénz- és természetbeni ellátását,
- a kiskorúak veszélyeztetettségének megelőzését, a kialakult veszélyeztetettség speciális eszközökkel történő megszüntetését, a kiskorúak családban történő nevelkedésének elősegítését,
- az ellátatlan gyermekek napközbeni foglalkoztatását és ellátását,
- a családok szociális és mentálhigiénés ellátását.

A gyermek- és ifjúságvédelmi szakellátás biztosítása a megyei, fővárosi önkormányzat feladatkörébe tartozik.

A már említett Gyermekvédelmi törvény-tervezetben is megfogalmazódik a felismerés, hogy a gyermekek megfelelő testi, szellemi, lelki, erkölcsi és társadalmi fejlődése csak bizonyos életszínvonal garantálása mellett képzelhető el, s mint ilyen

szoros összefüggésben van a szociális jogi kérdésekkel. Ugyancsak üdvözlendő a tervezetben megfogalmazódó felfogás, miszerint a hatósági és a gondozási funkciókat határozottan el kell választani egymástól. Meg nem kerülhető feladata ezért a Gyermekvédelmi törvénynek a kényszerítő beavatkozás feltételeinek konkretizálása, az államigazgatási kényszereszközök használatának és a büntetőjogi felelősségrevonás határainak egyértelmű tisztázása. Ennek érdekében konkrét meghatározásokra kell törekedni mind a gyermekeket megillető jogok, mind a szülőt terhelő kötelezettségek definiálásánál. A gyermek gondozásának nevelésének, védelmének, vannak ugyanis olyan jól leírható tartalmi, amelyeket e jogszabálynak kell megfogalmaznia. Megfogalmazásomban ez az alábbiakat jelenti:

A szülőknek/nevelőknek képességeikhez és a rendelkezésükre álló forrásokhoz mérten kell gondoskodniuk a gyermek számára:

- a szükséges élelelről, ruházatról, lakhatási lehetőségről,
- a szükséges orvosi kezeléstről,
- a gyermek védelméről és felügyeletéről,
- az erkölcsi, szociális és viselkedési iránymutatásról,
- a képzési és szabadidőeltöltési lehetőségekről.

A gyermekvédelmi megközelítés kulcsa számomra a szülők gyermekgondozási és -nevelési képessége valamint a rendelkezésükre álló erőforrások figyelembevétele. A családnak e kettős feladatához kapcsolható a gyermekvédelmi segítségnyújtás szükségessége. A gyermekvédelem látószögébe kerülő családoknál ugyanis a szegénység, a szociális depriváció, a gazdasági hátrányok fontos hatást gyakorolnak a gyermekgondozás színvonalára. Más gyermeknevelési mintákat érvényesítenek a jómódú családok, ahol ugyancsak az általuk alkalmazott mintákhoz mérten kellene veszélyeztető (pl.elhanyagoló) voltukat figyelembe venni.

Mint arra a korábbiakban utaltam a magyar gyermekvédelem eszközrendszerében főként a speciális (azaz bajelhárító, csak a problémák következményeit orvosló, csak a veszélyhelyzet megszüntetésére irányuló) gyermekvédelem eszközeinek használata észlelhető. A Gyermekvédelmi törvény megalkotása kiváló alkalom arra, hogy a szűkebb körből a gyermekvédelem kiléphessen, az általános (azaz a társadalom szocializációs intézményeit támogató) gyermekvédelem eszközei kapjanak nagyobb hangsúlyt, és a törvény megalkotásával parlamenti és ezen keresztül társadalmi legitimitációt.

2. Gyermekvédelem és büntetőjog

A veszélyeztetett gyermekek számának növekedésével jelzett - mennyiségileg is növekvő és minőségileg is megváltozott - problémákkal kapcsolatban azt mindenképpen látni kell, hogy a családi viszonyok területén jelentkező problémák jórésze nem oldható meg jogi-adminisztratív-hatalmi eszközökkel. A jog megtilthatja a gyermek bántalmazását és/vagy elhanyagolását, de megakadályozni nem tudja azt. Megkövetelheti ugyan az ilyen esetek feljelentését, de a problémákat megoldani nem tudja. Akár el is rendelheti a szülők "jó útra térését", de megjavítani nem tudja őket. Deklarálhatja a gyermek jogait az egészséges, nyugodt és jó családban történő felnövekedéshez, de biztosítani nem tudja azt, s így nem tudja elérni azt a helyzetet sem, hogy a gyermek családból való kiemelésének oka megszűnjön, és a kiemelés után egy problémamentesebb családba térhessen vissza. A társadalom a jog eszköztárának egyedüli használatával csak tiltani, követelni, elrendelni, deklarálni tud. A problémák kialakulását megakadályozni, azokat megoldani, megjavítani azonban csak komplex intézményrendszer biztosításával lehet. A társadalom feladata, hogy megfogalmazza azt a filozófiát, amely a gyermekvédelemben dolgozók értékeit alakítja, véleményüket formálja, gyakorlati cselekvéseiket

vezérli, amikor egyéni és családi problémákkal találkoznak - és, hogy a jog eszközeit használja mindezek érvényesülési garanciáiként.

Annak ellenére, hogy a fenti fejtegetés a jog lehetőségeiről, viszonylag széles körben elfogadott, jogszabályaink mégsem ennek megfelelő szemléletet tükröznek. A családi krízisekre adott válaszaink főleg hatalmi jellegűek, punitívak, és tetten érhető bennük a családvédelmi és a gyermekvédelmi szempontú megközelítés tisztázatlansága. Az egységes elvi alapok kimunkálásának, illetve a gyermek- és családvédelem működőképes eszközeinek hiányával is indokolható az, hogy a gyermekek jogainak, érdekeinek megfogalmazásában a jog a deklaratív szintről nem volt képes továbblépni. E tartalmi hiányosság, a szociális szolgáltató szféra elégtelensége, valamint a civil társadalom megszerveződésének hiánya is észlelhető abban, hogy a családi problémák jelentős részét hatalmi, büntetőjogi eszközökkel próbáljuk kezelni.

A büntetőjog - mint azt a dolgozat I. fejezetében aláhúztam - mindig is kiemelt védelemben részesítette a gyermeket az ellene irányuló olyan támadásokkal szemben, amelyek:

- a./ családi állását, és elhelyezését,
- b./ testi,
- c./ szellemi,
- d./ erkölcsi fejlődését,
- e./ a tartására irányuló kötelezettség teljesítését,
- f./ egészséges szexuális fejlődését veszélyeztették.

A fenti felosztásból a dolgozat témája szempontjából elsősorban releváns testi, szellemi, erkölcsi fejlődés veszélyeztetésének történeti változását kísérem nyomon. Ennek oka,

hogy ezeknél a tipikusan "családi" bűncselekményeknél érzem vitathatónak a jogi szabályozást. A gyermekek családi állását és elhelyezését, valamint egészséges szexuális fejlődését védő büntetőjogi normák értékelésem szerint megfelelő módon és megfelelő súllyal biztosítják a kiskorúak ilyen irányú védelmét, nem terjeszkednek túl a büntetőjog célszerű határain.

A továbbiakban a magyar büntetőjogi szabályozás áttekintésével egyrészt azt kívánom bizonyítani, hogy (1.) a politikai hatalom szándékai e területen is tetten érhetők a büntetőjogi szabályozás változásaiban, (2.) milyen törekvések voltak a gyermekek ellen irányuló cselekményeket pönalizáló törvényi tényállások "javítására", és (3.) e változások milyen hatást gyakoroltak a gyermekvédelem államigazgatási és büntetőjogi eszközeinek alkalmazására, másrészt pedig azt igazolni, hogy az általam javasolt változtatások segítenek megtalálni a büntetőjog valódi helyét a gyermekvédelem eszközrendszerében.

Az 1878. évi Csemegi kódex az ember élete elleni büntettek és vétségek körében pönalizálta a "gyermekkitétel" cselekményét:

287.8. "Azon szülő, a ki koránál vagy állapotánál fogva önsegélyre képtelen gyermekét félreeső vagy rendszerint járatlan helyre teszi ki, vagy olyan körülmények közt hagyja el, hogy annak megmentése a véletlentől függ: a gyermekkitétel büntettét követi el, és három évig terjedő fegyházzal büntettetik."

A törvényi tényállás első bekezdésének speciális alanya a szülő, a második bekezdése azonban bármely olyan személy által elkövethető, akit ápolási és felügyeleti kötelezettség terhel a koránál vagy állapotánál fogva önsegélyre képtelen személlyel

szemben. A harmadik bekezdés minősített esetben foglalta, ha a kitétel vagy elhagyás súlyos testi sértésben megnyilvánuló következményekkel járt. A Kódex a testi sértés (súlyos testi sértés büntette és vétsége, valamint könnyű testi sértés vétsége) bűncselekményének megfogalmazásánál nem fenyegette súlyosabb büntetéssel a kiskorú sérelmére elkövetett testi sértést, de a könnyű testi sértés vonatkozásában büntethetőséget kizáró okként fogalmazta meg a házi fenytési jog gyakorlását.

A jogalkotó az 1879. évi XL.tc. (Kbtk) 64. és 66. §§-ban leírt tényállásokkal tette lehetővé a kiskorúak felügyeletével kapcsolatos kötelezettségeik ellátását elhanyagoló, s ezáltal a kiskorúak csavargását és koldulását elősegítő szülők/nevelők megbírságolását, vagy elzárással büntetését.

A dolgozat I. fejezetének 2. pontja tárgyalja részletesen azokat a problémákat, melyek a magyar társadalmat a 19-20. század fordulóján jellemezték. Az elhagyott és csavargó gyermekek, valamint a fiatalok bűnelkövetők számának erőteljes növekedése egyre fokozódó mértékű állami beavatkozást igényelt. A problémákra adott társadalmi válasz adekvát módon tükrözte a hatalom szándékait, lehetőséget teremtve a gyermek családból történő kiemelésére, és a szülők ellen eljárás indítására, valamint biztonsági intézkedések alkalmazására. A 60.000/1906. számú rendelet az állami gyermekvédelmet az ún. anyagi elhagyatottság esetein felül kiterjesztette azokra a 15 éven aluli gyermekekre is, akik környezetükben erkölcsi romlásnak voltak kitéve, vagy züllésnek indultak.

A büntetőjogi rendelkezések későbbi változása során jól látható, amint a büntetőjog is hadrendbe áll az említett társadalmi/szociális problémák kezelése érdekében, s teremt lehetőséget a szülői/nevelői kötelezettségüket elhanyagoló személyek megbüntetésére. A gyermekek sérelmére elkövetett, vagy

érdekeik figyelembevételét elhanyagoló cselekményekre vonatkozó büntetőjogi szabályozást az 1961. évi V. tv. hatályba lépéséig

1./ a korábbi tényállásokban megfogalmazott elkövetési magatartások megtartása és esetleges átcsoportosítása mellett,

2./ az új jogszabályokban megfogalmazott, és egyre részletezőbbé váló szabályozás jellemzi, mely külön-külön tényállásokba foglalja a kiskorúak nevelését/gondozását/felügyeletét elhanyagoló elkövetési magatartásokat.

Igy az eltartásra és gondozásra szoruló fokozott büntetőjogi védelmét biztosító 1944. évi V. tc. a büntetőjog területén eddig ismeretlen magatartást pönalizál:

6.8. "Vétséget követ el és két évig terjedő fogházzal büntetendő, aki családi kapcsolaton ... alapuló eltartási kötelességét nem teljesíti, ha mulasztásával az eltartásra jogosultat súlyos nélkülözésnek teszi ki, ... (vagy aki) tizennyolc évnél nem idősebb kiskorúval szemben fennálló gondviselési kötelességét nem teljesíti, ha ezáltal a gondviselésre szoruló életét vagy egészségét súlyosan veszélyezteti, ...

(vagy aki) atyái hatalma vagy gyámsága alatt álló ... tizennyolc évesnél nem idősebb kiskorú nevelésére vonatkozó kötelességét nem teljesíti, ha ezáltal a nevelésre szorulót erkölcsi züllésnek teszi ki,

feltéve, hogy e kötelességek teljesítésére képes, vagy arra munkakerülés vagy erkölcsi szempontból kifogásolható más magatartása miatt önhibájából vált képtelenné."

Az 1951. évi 34. sz. tvr. (módosította az 1954. évi 23. sz. tvr.) jó példa arra, hogy mennyire nem társadalmi formációtól függ

a megoldhatatlannak látszó társadalmi problémák kezelésére a büntetőjog eszközrendszerének alkalmazása:

- 36.8. "Büntett miatt két évig terjedő börtönnel büntetendő az, aki nevelési vagy gondozási kötelességét szándékosan elhanyagolja és ezzel a nevelésére vagy gondozására bízott gyermeket vagy fiatalkorút erkölcsi züllésnek teszi ki, vagy döntő mértékben okozójává válik annak, hogy a nevelésére vagy gondozására bízott gyermek vagy fiatalkorú bűncselekményt követ el. ...
- 37.8. Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, büntett miatt öt évig terjedhető büntetendő az, aki a nevelésére vagy gondozására bízott gyermeket vagy fiatalkorút ... arra vesz rá, hogy bűncselekményt kövessen el vagy egyébként az erkölcsi züllés útjára lépjen."

A Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása (BHÖ) "A család és az ifjúság elleni bűncselekmények" (XVII. Fejezet) körébe gyűjtötte össze a fenti elkövetési magatartásokat pönalizáló törvényi tényállásokat. Az Összeállítás "Az ifjúság elleni bűncselekmények" (BHÖ 322-323. pont) és "Az eltartásra és gondozásra szorulóknak elleni bűncselekmények" (BHÖ 324-325. pont) elnevezést használta a tartási és a gondozási kötelezettségek elhanyagolását felölelő magatartások megjelölésére.

A tartási és gondozási kötelezettség teljesítésének büntetőjogi védelmétől rendelkező 1958. évi 21. számú tvr-ben már látható az a szerkezet, amellyel a büntetőjog a gyermekek testi, szellemi, erkölcsi fejlődését védeni kívánja. E jogszabályban

foglalódik össze először a tartási, a gondozási és a nevelési kötelezettség pónalizálása, bár még külön-külön tényállásokban.

- 1.8. (1) "Aki családi kapcsolaton alapuló tartási kötelezettségét nem teljesíti, a tartási kötelezettség elmulasztásának büntettét követi el és két évig terjedhető börtönnel büntetendő."
(3) "Nem büntethető az, aki tartási kötelezettségét önhibáján kívül nem teljesíti."
- 2.8. (1) "Hat hónaptól három évig terjedhető börtön a büntetés akkor, ha az elkövető a./ tartási kötelezettségének elmulasztásával a tartásra jogosítottat súlyos nélkülözésnek teszi ki; b./ tartási kötelezettségét munkakerülő, iszákos vagy züllött életmódja miatt nem teljesíti; c./ visszaeső."
- 4.8. "Aki ... kiskorúval szemben fennálló gondozási kötelezettségét nem teljesíti, ha ezáltal a gondozásra szoruló életét vagy egészségét veszélyezteti, a gondozási kötelezettség elmulasztásának büntettét követi el és hat hónaptól három évig terjedhető börtönnel büntetendő."
- 5.8. "Büntettet követ el és két évig terjedhető börtönnel büntetendő a gyermek (fiataalkorú) nevelésére köteles személy (szülő, gyám, nevelő, stb.), aki kötelességeit nem teljesíti, vagy a gyermek (fiataalkorú) érdekeit súlyosan sértő módon elhanyagolja és ezáltal a gyermek (fiataalkorú) szellemi vagy erkölcsi fejlődését súlyosan veszélyezteti, továbbá aki döntő mértékben okozójává válik annak, hogy a gyermek (fiataalkorú) bűncselekményt követ el."

Függetlenül attól, hogy a tvr. 5. 8. utolsó fordulatának megfogalmazása lehetetlen feladatot rótt a jogalkalmazókra, a

szárfdék, úgy vélem, egyértelmű. Minden olyan szülői-nevelői-gondozói magatartás büntetőjogi üldözhetőségének megteremtése, amely a kiskorúak testi, szellemi, erkölcsi fejlődését veszélyezteti.

Az 1961. évi V. törvény 274.§-a továbbment ezen az úton:

- 274.8. /1/ "A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles az a személy, aki a kiskorú testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődését súlyosan veszélyezteti, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
/2/ Ha súlyosabb büntett nem valósult meg, ugyanígy büntetendő az a nagykorú személy is, aki kiskorút büntett elkövetésére vagy züllött életmód folytatására rábír vagy rábírnai törekszik."
- 275.8. /1/ "Aki jogszabályon alapuló és végrehajtható hatósági határozatban előírt tartási kötelezettségét önhibájából nem teljesíti, egy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával büntetendő.
/3/ A büntetés három évig terjedő szabadságvesztés, ha az elkövető
a./ visszaeső;
b./ tartási kötelezettségét munkakerülő, iszákos vagy egyébként züllött életmódja miatt nem teljesítette;
c./ tartási kötelezettségének elmulasztása a tartásra jogosítottat súlyos nélkülözésnek tette ki."

A miniszteri indokolás szerint a 274.8-ban foglalt "tényállás új szövegének megállapításánál a javaslat különös figyelemmel volt azokra a körülményekre, amelyek az ezen büntettel kapcsolatos ítélkezési gyakorlatban a legtöbb nehézséget okozták."⁷⁰ Ugy vélem az igazi ok az ugyanezen ponthoz fűzött miniszteri indokolás másik mondatában található: "Az ifjúság elleni büntett első

alakzatának mind a BHÖ 322. pontjába felvett, mind pedig annak az 1958. évi 21. sz. tvr. 5. §-a által módosított szövege túlságosan részletező módon határozza meg ennek a büntettnek törvényes fogalmát ..."⁷¹

A hatályos Családjogi törvény a szülői felügyelet ellátása körében a szülők kötelességévé tette, hogy a gyermeket gondozzák, tartsák, testi, értelmi és erkölcsi fejlődését elősegítsék. Meghatározta az elérendő célt is: "Biztosítani kell a gyermek szocialista szellemben történő nevelését. Ennek során arra kell törekedniük (a szülőknek), hogy a gyermek egészséges, művelt, erkölcsös, a szocializmus eszméjéhez hű, hazáját, népét szerető, a szocializmus építésében hasznos munkával közreműködő emberré váljék. Joguk és kötelességük mindent megtenni, ami e célok elérése érdekében szükséges és tartózkodniuk kell mindentől, ami azok elérését akadályozza vagy megnehezíti."

"Ezáltal a kiskorú minden irányú fejlődését ez a büntető rendelkezés védi." "(A nevelés, a gondozás, a felügyelet), a legkülönbözőbb, fel nem sorolható kötelességeket fogja össze. Ezeknek taxációja lehetetlen. Viszont szükségtelen a sok közül egy-két általánosító kitétel kiemelése." - írja az 1961. évi V. tv. miniszteri indokolása. A szülői/nevelői/gondozói kötelességek tehát a "... kiskorú helyes irányú testi, szellemi, erkölcsi fejlődésének biztosításától jellemhibáinak megszüntetéséig..." mindent felölelnek. E szélesen megfogalmazott szülői felelősség büntetőjogi eszközökkel történő kikényszerítése azonban olyan célok elérésére küldi harcba a büntetőjogot, amely messze túlterjeszkedik a hatókörén. A jogalkotó is érzi, hogy túllőtt a célon: "az, hogy a veszélyeztetés mikor áll be, illetve, hogy mikor vezethető vissza a nevelő, gondozó, felügyelő kötelességszegésére vagy mulasztására (okozati összefüggés), eleve nem határozható meg. A kiskorú jellemét, egyéniségét alakító, módosító, fejlesztő vagy gátló külső

hatások, a kiskorú képességei, tulajdonságai, a nevelő, felügyelő befolyása, azok a tényezők, amelyek együttes vizsgálatából vonható következtetés a veszélyeztetés fenn- vagy fenn nem forgására. Ezek a tényezők nem egyenlő értékűek. ... A büntetőjogi védelemre csupán akkor van szükség, ha a kiskorú testi, szellemi, erkölcsi fejlődése sérelmének közeli lehetősége állott be."72

A politikai hatalom szembenézni nem mervén a társadalmi problémák valódi okaival, a bajok kialakulásáért való felelősséget az egyénre hárította, ezzel a szülőkre terhelte azokat a társadalmi mulasztásokat, amelyek a szociálpolitika intézményrendszerének és infrastruktúrájának hiányát jelezték. A rossz lakáskörülményekkel, az alacsony jövedelemmel, a tartós és súlyos betegségekkel, az alkoholizmussal és a családi konfliktusokkal nem tudtak mit kezdeni a hatóságok. A szervezeti formákat, a nyújtott ellátásokat tekintve differenciált, sokszínű szociális és gyermekvédelmi ellátó hálózat hiányában a gyermekek védelmét az adott körülményekből való kiemelésükben látták a problémák megoldása helyett. A kialakult problémák egyéni hibaként való definiálása meghatározta a kezelésére alkalmazott eszközöket is, értékelésem szerint a szükségesnél szabadabb utat engedve a büntetőjogi eszközök alkalmazásának. A korábban kazuisztikusan, de a felelősséget szűkítő, adott esetben kimentést is biztosító törvényi tényállási megfogalmazástól a szülői/nevelői/gonozói felelősséget a legszélesebb értelemben felfogó törvényi tényállás megfogalmazása ezért természetes következménynek tűnik.

Úgy gondolom nem véletlen, hogy az újabb kodifikáció során ismét az volt a törvényelőkészítő bizottság véleménye, hogy a Btk. 274. §-ában foglalt tényállás a gyakorlatban nem vált be. A súlyos veszély, mint tényállási elem bizonyítási nehézségeket vetett fel, értelmezése sok szubjektív elemet takart. Egyetérttek az előkészítő bizottság egyik tagjának véleményével, melyet az ifjúság elleni büntett törvényi tényállásával kapcsolatban fejtett ki: "norma

szerint ez egy szándékos bűncselekmény (legalábbis eventuais), de az esetek jelentős részénél még ez sincs, csupán gondatlanság." A veszélyhelyzet büntetésének indokoltságát kérdőjelezi meg az a gyakorlati tapasztalat, hogy csak a tényleges károsodás esetén van eljárás. A törvényelőkészítés során két jellemző álláspont körvonalazódott, mindkettő az említett törvényi tényállást szerette volna használhatóbbá tenni más-más módon. Az egyik változat a "károsodással" vagy a "károsodás veszélyével" helyettesítette volna a tényállási elemként megfogalmazott veszélyhelyzetet, érvelve azzal, hogy ez különböző módon (pl. orvosilag) igazolható. A másik álláspont a kötelességszegésre helyezve a hangsúlyt, alaki bűncselekményként határozta meg a törvényi tényállást, amellyel a kötelességeiket súlyosan és rendszeresen megsértő vagy elhanyagoló szülőkkel/nevelőkkel szemben lehetne fellépni. A törvény végleges szövegébe ez utóbbi megfogalmazás került, a törvényalkotó azonban nem a kötelességek rendszeres, hanem csak súlyos megszegéséhez fűzött jogkövetkezményt.

195.§. /1/ "A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy, aki e feladatából folyó kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését veszélyezteti, büntetést követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

/2/ Ha súlyosabb büntetést nem valósult meg, az /1/ bekezdés szerint büntetendő az a nagykorú személy, aki kiskorút bűncselekmény elkövetésére vagy züllött életmód folytatására rábír vagy rábírni törekszik."

A tartás elmulasztása bűncselekményénél a jogalkotó nem mint kimentési okot, hanem mint tényállási elemet fogalmazta meg az önhibát:

196.8. /1/ "Aki jogszabályon alapuló és végrehajtható hatósági határozatban előírt tartási kötelezettségét önhibájából nem teljesíti, vétséget követ el egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

/3/ A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a tartás elmulasztása jogosultat súlyos nélkülözésnek teszi ki."

Alláspontom szerint azzal, hogy az egyes tényállásokban hol a veszélyhelyzet elé, hol a köteleességszegés elé kerül a súlyos jelző, a törvényi tényállás alapvető hibája nem orvosolható. Már a törvényelőkészítés során is felvetődött, hogy "ezek a tényállási elemek még mindig nem elég konkrétak (milyen "kötelezettségekről" van szó, mikor "súlyos" a kötelezettségszegés)." A törvényelő-készítő bizottság részben azzal altatta el a lelkiismeretét, hogy "ez igaz, de a jogszabályok és a társadalmi felfogás elég pontosan körvonalazza, hogy a kiskorú nevelése stb. milyen alapvető kötelezettségekkel jár"⁷³, részben azzal, hogy "ez a változat konkrétabb, a köteleességszegésre helyezi a hangsúlyt, ezzel megfoghatóvá teszi a tényállást (a Csjt. taxatív felsorolja a köteleességszegő magatartásokat)..."⁷⁴

Úgy gondolom, hogy büntetőjogi kerettényállást csak olyan kötelezettségekkel kapcsolatosan lehet alkotni (bár ezekkel kapcsolatosan sem látom célszerűnek), amelyek más, publikus - és teszem hozzá: törvényi szintű - jogszabályban kimondattak. Az Alkotmányban, a családjogi törvényben és különböző jogszabályokban valóban találunk rendelkezéseket a szülői kötelezettségek körére és mibenlétére, de csak olyan általánosan megfogalmazott formában, amely - véleményem szerint - nem elegendő alap a büntető felelősségrevonásra.

A Btk. 1987. évi novelláris módosítása súlyosította a tartás elmulasztása büntetési tételét, egyben új büntetési nem, a szigorított javító-nevelő munka alkalmazását tette lehetővé.

- 196.§. /1/ "Aki jogszabályon alapuló és végrehajtható hatósági határozatban előírt tartási kötelezettségét önhibájából nem teljesíti, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel, szigorított javító-nevelő munkával, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.
/3/ A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a tartás elmulasztása jogosultat súlyos nélkülözésnek teszi ki."

Véleményem szerint a probléma továbbra sincs végiggondolva. A 3609. számú törvényjavaslat (1992) a büntető törvénykönyv módosításáról a kiskorú veszélyeztetésének törvény tényállását érintetlenül hagyva a büntetés súlyosítására tesz javaslatot.

- 195.§. /1/ "A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy, aki e feladatából folyó kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését veszélyezteti, büntettet követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
/2/ Ha súlyosabb büntett nem valósult meg, az /1/ bekezdés szerint büntetendő az a nagykorú személy, aki kiskorút bűncselekmény elkövetésére vagy züllött életmód folytatására rábír vagy rábírní törekszik."

Mennyiben tér el, mennyiben választható tehát külön a gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények büntetőjogi és gyermekvédelmi megközelítése? Az egyéni felelősségre alapított büntetőjogi megközelítésnél a nyomaték egyértelműen a szülői

magatartásra, a szülői felelősségre, a felróhatóságra helyeződik. Ezzel szemben az általam helyesnek vélt gyermekvédelmi megközelítésnél a hangsúlynak a gyermek érdekeire, a szülők képességeire és lehetőségeire kell helyeződnie.

Nálunk e kétfajta megközelítés különbsége nem körvonalazódott, s nem vált el élesen egymástól. Valószínűleg ez is közrehat abban, hogy a kiskorú veszélyeztetése törvényi kerettényállásának megfogalmazásával büntetőjogi útra tereljük az olyan családi élethelyzetek megoldását is, amelyek büntetőjogi eszközökkel nem befolyásolhatók. Itt csak annak a meggyőződésnek szeretnék nyomatékosan hangsúlyt adni, hogy a létező büntetőjogi kerettényállás e formájában nem szolgálja megfelelően azt a célt, amelyet a jogalkotó elérni szándékozott: a kiskorú védelmét. Mi több, magában hordja a szülői jogok megsértésének veszélyét. De nem felel meg a jogállamiság ama feltételének sem, amely a "büntetőjog kiszámíthatóságára" vonatkozik. Készséggel elismerem, hogy nehéz olyan kazuisztikától mentes tényállást fogalmazni, amely minden ilyen büntetendő cselekményt magában foglal. Meg kellene azonban próbálni, és ezzel véget kellene vetni annak a gyakorlatnak, hogy azért tesz a szülők/gondozók ellen a gyámhatóság büntető feljelentést, mert a gyermekvédelem államigazgatási eszközrendszere - e rendszernek a jelenlegi formájában az elérni kívánt célra való alkalmatlansága miatt - szükségképpen hatástalannak bizonyul. Félreértés ne essék. Nem az eszközök megválasztásában alkalmazott fokozatosságot kifogásolom. Az általános és speciális gyermekvédelem eszközrendszerének új szemléletű megerősítését sürgetem, amely a segítő beavatkozással nem késlekedik addig, amíg a büntetőjogi felelősségrevonás valóban indokolttá nem válik.

A jelenlegi megoldás helyett két lehetőség is adódik e probléma kiküszöbölésére. Az egyik megoldás az lehetne, ha a megalkotandó gyermekvédelmi törvény határozná meg azokat a jogokat és szükségleteket, amelyeket minden kiskorú gyermek számára

biztosítani kell, és ugyancsak a gyermekvédelmi törvény állapítaná meg a szülők/gondozók kötelezettségeit is. Ez esetben a Btk. törvényi tényállásának kereteit e kötelezettségek tölténék meg tartalommal. Magam azonban szerencsésebbnek, s a garanciális biztosítékok szempontjából megnyugtatóbbnak látnám azt a megoldást, amely a konkrét szülői/gondozói tevékenységet vagy mulasztást rendelné büntetni a Btk. 195. §-ában foglalt tényállással.

III. Fejezet

A GYERMEK MINT SÉRTETT

1. Viktimológiai megközelítés

A sértett személye, szerepe, a bűncselekmény kialakulásában való közreműködése több évtizede foglalkoztatja a kriminológusokat. A viktimológia mint önálló bűnügyi ismeretrendszer megalapozása Hans von Hentig nevéhez fűződik. "A bűnöző és áldozata" című, klasszikussá vált könyvében a bűnözéssel, a bűnözővé válás folyamatával, a bűncselekmény létrejöttével foglalkozik. Elemzésében a sértett személyére és az elkövetőhöz fűződő kapcsolatára összpontosít. Arra a következtetésre jut, hogy a bűncselekmények számottevő részének megtörténtében a sértettnek is szerepe van. Vizsgálatai során a sértetteket 13 csoportba sorolta.⁷⁵ Csoportképző ismérvként a szituációval, vagy a helyzetben részt vevő személyekkel kapcsolatos pszichológiai illetve szociológiai jellemzőket használt. Természetesen von Hentig nem állította, hogy valaki "áldozatnak születik". Arra hívta fel csupán a figyelmet, hogy bizonyos helyzetek nagyobb valószínűséggel vezetnek olyan eseménysorozathoz, melyben bizonyos emberek számára fokozott a sértetté válás lehetősége.

Benjamin Mendelsohn jeruzsálemi ügyvéd a sértetteket a bűncselekmény kialakulásában betöltött szerepük alapján osztályozta. A "teljesen ártatlan áldozatok"-tól (pl. gyermek), a bűncselekmény bekövetkeztéért "egyedül felelőssé tehető áldozatok"-ig (pl. a támadó, akit végül megölnek) hatféle sértetti típust különböztetett meg.⁷⁶ Mendelsohn a sértettek felelősségének felvetésével, "ártatlan" vagy "bűnös" magatartásuk vizsgálatával máig tartó vitát indított el a sértett hibáztathatóságáról. Ő használta először a viktimológia elnevezést. A tudományág

vizsgálódási körét nem korlátozta a bűncselekmények áldozataira, hanem minden olyan társadalmi, biológiai, pszichológiai jelenség vizsgálatát bevonta, amely bizonyos embereket vagy embercsoportokat veszélyeztető, sérelmet okozó következménnyel jár.

A sértett személyének reflektorfénybe kerülésével a bűnözés okainak vizsgálata új szemponttal gazdagodott; az az igény is megfogalmazódott, hogy a bűncselekmény sértettjével foglalkozó ismeretrendszer önálló tudományként nyerjen elismerést. A viktimológiának mint önálló diszciplinának az elismeréséről folyó vita napjainkig sem dőlt el. A tudományterület határai is vitatottak. A viktimológusok egy részének felfogása szerint a viktimológia önálló tudomány, olyan szélesen értelmezendő tudományterülettel, amelybe a bűncselekmények áldozatain túl, a hatalommal való visszaélés, a háború, a balesetek és a különböző katasztrófák áldozatainak vizsgálata is beletartozik. Néhány jelenkori viktimológiai kutatás partalanná válása e viktimológiai felfogás problémáit jelzi.

A szakemberek másik része a viktimológiát a kriminológia alkalmazott tudományaként, kriminálviktimológiaként értelmezi. Vizsgálódási területét a bűncselekmények áldozataira korlátozza. Ennek megfelelően a kriminálviktimológia az alábbi problémaköröket öleli fel:

1. a sértettek jogainak, helyének, és szerepének vizsgálatát a büntetőjogban és a büntető eljárásokban,
2. a sértettek bűncselekménycsoportonkénti jellemzőit, biológiai, pszichológiai és szociológiai vonásaikat, választ keresve arra, hogy miért pont az adott személy vált bűncselekmény áldozatává,
3. a sértett és az elkövető kapcsolatát,
4. a sértettek különböző szempontú csoportosítását, amely a nagyobb viktimális veszélynek kitett sértetti csoportok körülhatárolására törekszik,

5. a sértetteknek nyújtott segítő szolgáltatások, s az elszenvedett sérelem kárpótlási lehetőségeinek és problémáinak vizsgálatát, valamint a társadalom általános viszonyát az áldozatokhoz.

Óhatatlan, hogy állást ne foglaljak a viktimológia⁷⁷ versus kriminálviktimológia kérdésében.

Nézőpontom szerint a bűncselekmények sértettjeivel/áldozataival foglalkozó bűnügyi ismeretrendszer nagy segítségére lehet a kriminológiának a bűnözés okainak és a megelőzés lehetőségeinek feltárásában, s mint ilyen elszakíthatatlan láncokkal kapcsolódik az "anyatudományhoz". A jelenkori külföldi viktimológiai kutatások egy részének túldimenzionáltsága, parttalanná válása is éppen azt jelzi, hogy "általánosan" művelhető viktimológia nincs, csak a kriminológiához szorosan kapcsolódó kriminálviktimológiai kutatásoknak van létjogosultságuk.

A sértett helyzete a társadalomban és szerepe az igazságszolgáltatásban hátrányos és gyakran tisztázatlan. Ennek gyökerei a legtávolabbi multig nyulnak vissza. A magánbíráskodás megszűnése után a büntető hatalom érvényesítésének joga kizárólagosan az állam kezébe került. A kriminális cselekmény közösség- és társadalomellenességének hangsúlyozása, a bűnelkövető megbüntetéséhez fűződő közérdek háttérbe szorította a sértett jogainak, egyéni érdekeinek figyelembevételét, és egészében a sértett büntetőeljárás szerepének "leértékelődésével" járt.

E helyzetet az 1970-es években a feminista mozgalom fellépése változtatta meg, amely először az erőszakos közösülés áldozatait, majd a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények áldozatait ért méltánytalanságok ellen emelte fel a szavát. A nőmozgalom e speciális sértetti csoportok jog- és érdekvédelmében végzett tevékenysége irányította rá a figyelmet az un. "elsődleges" (a sértettet a bűncselekmény elkövetésekor ért), és az un.

"másodlagos" (a hatósági eljárásban elszenvedett) viktimizáció kérdéseire és problémáira, és megalapozta a sértettek jogainak és eljárási helyzetének általános újraértékelését.

A viktimológiai vizsgálódások súlyponti kérdése megítélés szerint a viktimális veszélynek nagyobb mértékben kitett sértetti csoport körülhatárolása. A vizsgálódás irányulhat olyan embercsoportok megjelölésére, akik ellen különböző okoknál fogva általában nagyobb valószínűséggel irányulnak a kriminális cselekmények. Bár úgy vélem, hogy a viktimológiai kutatások mai állapotában erre még nem érettek meg a feltételek. Ismereteink egy általános sértetti tipológia kialakításához még nem elegendők. Ebből az is következik, hogy álláspontom szerint a viktimológiai kutatások napjainkban a legnagyobb eredményt akkor érik el, ha körülhatárolják a sértettek azon körét, és feltárják azokat a jellemzőket, amelyek meghatározott, hasonló jellegű bűncselekmények sértettjévé válásra hajlamosítanak.

2. A családi erőszak

A közhiedelemmel ellentétben a család nemcsak szerető és védelmet adó közösség, hanem a legbrutálisabb fizikai erőszak színtere is. Ezt igazolják a kutatási eredmények és a veszélyeztetett gyermekek számának folyamatos emelkedése is.

R. Gelles és S. Straus megfogalmazása szerint: "A rendőrséget és a hadsereget kivéve, talán a családot mint társadalmi csoportot hatja át leginkább az erőszak, s társadalmunkban az otthon a legerőszaktelebb szociális alrendszer". Kutatásaik statisztikai adatai alapján "sokkal nagyobb a valószínűsége egy személy bántalmazásának vagy megölésének a saját otthonában a saját családtagja kezétől, mint bárhol másutt, vagy bárki más által."⁷⁸ De hasonlóan vélekedik M. Freeman is: "Az otthon igen veszélyes

hely és nagyobb okunk van félni közeli hozzátartozóinktól, mint a teljesen idegenektől."79

A családon belül alkalmazott erőszak elterjedtségét jelzi az az amerikai igazságügyi minisztériumi anyag is, amely szerint 1973 és 1981 között több mint 4 millió családban volt az erőszak valamilyen formája tapasztalható, s ebből arra a következtetésre jutott, hogy az Egyesült Államokban évente 450.000 ember válik ilyen erőszak sértettjévé.⁸⁰

R.B. Flowers is a családi erőszak növekedésére hívja fel a figyelmet. Kutatási tapasztalatai szerint az erőszak ciklusosan önmagát erősíti a családban és nem ritka a hozzátartozó sérelmére elkövetett emberölés, mint a családi erőszak legsúlyosabb formája. A családi erőszak szoros összefüggésben van a családban alkalmazott fegyelmezési módszerekkel, így a gyermekek viktimizációja a családi körben kezdődik. Aggasztó jelenségnek tartja, hogy míg a családi erőszakról a hatósághoz érkező jelzések száma csökken, a gyakorlati tapasztalatok ennek ellenkezőjét igazolják. Mindezt a gyermekek családon belüli veszélyeztetettségének növekedéseként értékeli.⁸¹

A családon belüli erőszak ténye minden bizonnyal végigkísérte az emberiség történetét, ám koronként, kultúránként, sőt szubkultúránként más más mértékben tekintették azt természetesnek, vagy épp ellenkezőleg, túrhetetlennek. A korábbi történeti korszakokban még a legdurvább, családon belüli erőszak is megmaradt a családok intim szférájában. Az elfogadott társadalmi norma alapján a családon belüli erőszakot természetesnek tekintették. Kivételt tán csak az emberölés és a vérfertőzés jelentett.

Felvethető, hogy vajon miért éppen a hetvenes évek polgári társadalmában kezdtek nagyobb jelentőséget tulajdonítani a családon belüli erőszaknak?

E kérdésre jelenlegi ismereteinkkel még korántsem lehet kimerítő választ adni, annyi azonban már most is bizonyos, hogy a

lehetséges magyarázatoknál az alábbi tényeket nem lehet figyelmen kívül hagyni:

- E társadalmak ekkor szembesültek az erősödő erőszak releváns "társadalmi tény"-ével, melyet összefüggésbe hoztak a családon belüli erőszak növekedésével.

- Az állampolgárokat egyre növekvő aggodalommal töltötte el az a felismerés, hogy tradicionálisan demokratikus polgári társadalmakban antidemokratikusan működő társadalmi csoportok is jelen lehetnek és jelen is vannak.

- Nyugtalanóságukat erősítette, hogy a technikai és tudományos forradalom eredményeként az orvosi diagnosztikai módszerek is fejlődtek, s ez lehetővé tette a nők és a gyermekek elleni erőszakos cselekmények pontosabb felismerését. A természet-tudományos fejlődés ezen új társadalmi jelenséggel kapcsolatos új társadalmi reakciókat igényelt.

- Ez időszak a szociális munkás szakmát is saját szakmai értékeinek újrafogalmazására készítette. A jóléti állam csődjének felismerése, a "szakértelemben" és az intézményekbe vetett hit válsága a szociális munka számára is az állami beavatkozás új határait jelölte ki. A problémák megoldásának kényszere az állami beavatkozást továbbra is lehetővé és indokolttá tette, azonban a beavatkozás formái megváltoztak, s a családra orientált szociális munkaformák váltak hangsúlyossá.

A családi erőszak fogalmának tisztázása fontos kérdés. Az erőszakos bűncselekmények vizsgálatára és körüknek körülhatárolására irányuló hazai kutatás az erőszak kriminológiai megfogalmazásával megfelelő kiindulópontot nyújt. Eszerint az erőszak "embertől eredő, másik személyre közvetlenül irányuló, a cél elérésére alkalmas fizikai vagy pszichikai erő."⁸²

S bár az előbb említett vizsgálat adatai egyértelműen utalnak arra, hogy az erőszakos bűncselekmények nagy részét a családon

belül, rokonok sérelmére követik el⁸³, a családi erőszak vizsgálatára irányuló viktimológiai szempontú átfogó kutatás még nem folyt Magyarországon,⁸⁴ annak ellenére, hogy számtalan bűncselekmény tartozhat e körbe. Többek között például a gyermekbántalmazás, a feleségverés és a szexuális erőszak számtalan formája. Az ilyen vizsgálódások szükségességét indokolja, hogy e cselekményeknek a családi kapcsolatokra és a sértett személyiségére gyakorolt romboló hatása egyértelműen belátható.

Mennyiben más mégis az az erőszak vagy fenyegetés, amely a családon belül elkövetett, a családtagok ellen irányuló cselekményeket jellemzi? Megkülönbözteti mindenekelőtt az a tény, hogy ezeknél a cselekményeknél nem két, vagy több többé-kevésbé azonos hatalommal, érdekérvényesítési lehetőségekkel és eszközökkel rendelkező személy áll szemben egymással. Az életkortól és a nemi hovatartozástól függő egyenlőtlenségek okozta anyagi, érzelmi és szexuális függőség különbözteti meg a családi erőszakot az erőszak más formáitól, még ha megjelenési formájukban hasonlóságok tapasztalhatók is.

A családi erőszak magában foglalja a bántalmazást, a testi sanyargatást éppúgy, mint a házastárs, a korábbi házastárs, a szülő, vagy más - a sértettel szoros érzelmi kapcsolatban álló - személy részéről elkövetett szexuális kényszerítés legkülönbözőbb formáit. A kialakuló családi erőszak vesztese mindig a legsérülékenyebb családtag - legtöbbször a gyermek. Az esetek túlnyomó többségénél azonban maga a gyermek is természetesnek veszi a családban fellépő konfliktusok erőszakos megoldását, hiszen nevelkedése során erre szocializálódott. Emiatt eszébe sem jut az, hogy védekezzen, vagy fellépjen ellene. Ezért a veszélyeztetett családtagok segítése során az ellenük irányuló erőszakkal szembeni fellépés lehetőségének tudatosításában jelentős szerepe lehetne a

szociális-, a gyermekvédelmi- és a kialakuló sértett segítő szolgálatoknak.

A gyermekek ellen elkövetett cselekmények sokféle tevőleges (bántalmazás, kizsáras, stb.), vagy mulasztásos (élelmezés, ruházattal ellátás elhanyagolása, stb.) szülői magatartásban is testet ölthetnek.

A sérelmükre elkövetett erőszakos cselekmények közül talán az élet, illetve a testi épség elleni bűncselekményeket a legkönnyebb körülhatárolni. Következményeik egyértelműen definiálhatók és bizonyíthatók. Nem véletlen, hogy ezekre a cselekményekre irányult először a figyelem és velük kapcsolatban született meg először az orvosi szakszó, a "megvert gyermek szindróma" fogalma.

A gyermekek ellen elkövetett, s a következményeit tekintve talán legtraumatizálóbb erőszak, a szülők/nevelők által elkövetett szexuális támadás. Az ilyen cselekmények a kutatási tapasztalatok szerint igen elterjedtek, s a ténylegesen napvilágra kerülő esetek csupán a jéghegy csúcsát jelzik.

A gyermekek érdekeit sértő cselekmények közé sorolom a tartás elmulasztásának cselekményét is. Annak ellenére, hogy e cselekmények nem erőszakos jellegűek, (1) a gyermekek alapvető érdekeinek figyelmen kívül hagyása, (2) a cselekmény mögött meghúzódó házastársi konfliktusok, és (3) az egyéb családi problémák miatt mégis a gyermekek elleni erőszakos és elhanyagoló cselekményekkel egyazon kategóriába tartozónak érzem őket.

Tény, hogy a szülői hatalom léte és érvényesülése a szocializáció folyamatának elengedhetetlen eszköze. Arra azonban szeretném felhívni a figyelmet, hogy az erő, a hatalom egyenlőtlen elosztódásával való visszaélés a családban - egyéb tényezőkkel együtt - egyik elemét képezheti a család esetleges diszfunkcionális működésének, s felboríthatja a családi kapcsolatok kívánatos rendszerét. Azokban a családi rendszerekben, ahol a

családfői hatalmat gyakorló személy eszköztára eleve hiányos, ahol a családtagok befolyásolásának olyan eszközei, lehetőségei, mint a verbális meggyőzés, a ráutaló vagy mintaadó magatartással történő befolyásolás eleve ismeretlenek, ott csak az erőszak enyhébb vagy durvább formáinak alkalmazása marad meg konfliktusfeloldó, problémamegoldó eszköznek. S amennyiben az erőszak alkalmazása helyettesíti a családi kommunikáció egyéb eszközeit, úgy nagy a veszélye jogellenes eszközök igénybevételének is, különösen akkor, ha a külső közösségi kontroll is hiányzik. Kivált nagy a veszélye ennek az olyan társadalmi helyzetekben, amikor a hagyományos társadalmi, erkölcsi és családi értékek gyors erodálódása figyelhető meg. A társadalomfejlődés anómiás időszakaiban növekszik az agresszió, így a családon belüli érdekérvényesítésre alkalmazott eszközök minőségét, fajtáját a társadalom egészében létező "erőszakszint", az erőszakos eszközök alkalmazásának társadalmi elfogadottsága is befolyásolja. S e szempontból derülátásra nincs okunk. Napjainkban, amikor az érdekérvényesítés egyre erőszakosabb eszközei válnak elfogadottá, bevett gyakorlattá, amikor a társadalom életében a mássággal, illetve egyes társadalmi csoportokkal szemben hallatlan intolerancia tapasztalható, amikor az életfeltételek egyre aggasztóbbá válnak és az emberek konfliktustűrő képessége csökken, nincs mit csodálkozni azon, ha az erőszak a családi otthon küszöbén is belépve a családon belüli erőszak szintjét növeli.

3. A gyermekkoru sértett

Az Egyesült Államokban 1987-ben hozta nyilvánosságra az Elnöki Gyermekvédelmi Bizottság (President's Child Safety Partnership) a gyermekek helyzetével kapcsolatos, két évig tartó vizsgálatának zárójelentését.⁸⁵

A jelentés igen szomorú képet fest az amerikai gyermekek helyzetéről. Naponta több mint 2000 gyermek ellen követnek el fizikai erőszakot, vagy hanyagolják el gondozásukat. Minden évben egyre nagyobb számban válnak gyermekek szexuális erőszak áldozatává, s a sértettek között nem ritka a 3 év körüli leánygyermek sem. Az ilyen cselekmények többségét nem idegenek, hanem közeli ismerősök, családtagok követik el a gyermekek ellen. Nagy számban tűnnek el gyermekek évente, néhányukat soha többé nem találják meg. Az alkohol és a drogfogyasztás egyre fiatalabb generációk szokásává válik. Évente kb. 1,7 millió fiatalkorú válik erőszakos közönség, rablás, és testi sértés sértettjévé, és több mint 1.000 fiatalkorú válik emberölés áldozatává. Néhány városban a gyermekek fegyverrel intézik el egymás közötti konfliktusaikat. Naponta találhatók 10-11 éves gyermekek az utcán, akikkel senki sem törődik, s gyakran kizsákmányolják, prostitúcióra vagy egyéb bűncselekmény elkövetésére kényszerítik őket.

A vizsgálatok azt is mutatják, hogy bizonyos bűncselekmények szempontjából a nők, a gyermekek és az idős korúak nagyobb mértékben veszélyeztetettek. A gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények kriminálviktimológiai jellemzőinek feltárására irányuló hazai kutatások hiányában, a probléma komolyságát és a vizsgálat szükségességét részben a - távolról sem megfelelő mértékű és rendszerű - sértettekkel kapcsolatos statisztika adatai jelzik. De jelzi egy, a bevezetőben már említett kutatás megállapítása is. Hanák Katalin állami gondozott gyermekek vizsgálata alapján készített képet arról, hogy milyen kép él az állami gondozásban nevelkedő gyermekekben a családról és a szülőkről. A kutatásban a családi tevékenységre vonatkozó kulcsszavak sorrendjében az első helyen a verés áll.⁸⁶ Hasonló tapasztalatokat szerzett vizsgálataiban Losonczy Ágnes is: "A legtöbb megkérdezettet verték gyermekkorában. 60 %-uk beszélt

verésről. ... A kérdezettek 10 %-a vallott kemény verésről. ... Szíjjal, bottal, ostorral, áztatott kötéllel, sodrófával; volt ahol hideg fejű kiszámítottsággal, volt ahol dühödt idegességgel, brutális kegyetlenséggel; volt ahol szakszerű pedagógiai módon osztották kimérve a huszonötöt vagy a tizenötöt, vagy "ameddig hasadt a bőröm", "hol csak úgy", "ameddig el nem fáradt az apám keze", verhettek pedagógiai céllal, vagy mert "rossz napja volt apámnak", mert "nehéz élete volt szegénynek", mert "sokat ivott", vagy mert - s ez valódi magyarázat - őt is verték, verte az élet is, valakinek tovább kellett adnia, amit ő szenvedett."⁸⁷

Bár Magyarországon a kiskorúak ellen elkövetett cselekményekre nem irányul kellő társadalmi figyelem, s a viktimológiai szempontú adatgyűjtés sem teljes, a már rendelkezésre álló adatok nem megnyugtatóak.

1985-ben 5137 0-18 éves személy vált bűncselekmény sértettjévé. 1990-re számuk 9890-re növekedett, akik közül 1.863 gyermek (19 %), tehát minden ötödik, még a 14. életévét sem töltötte be. A kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények az emberöléstől a szexuális bűncselekményeken keresztül a kiskorú veszélyeztetéséig sokfélék lehetnek. Az élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények közül 1989-ben 288, 1990-ben 242 irányult gyermekkorú sértett ellen.⁸⁸ Ezen belül 1989-ben 30, 1990-ben 31 gyermek ellen élet elleni bűncselekményt követtek el vagy kíséreltek meg. A gyermekkorúak ellen elkövetett bűncselekmények kb. 80 %-át a szülők/gonдозók követték el.

2. számú táblázat

A gyermekkorú sértettek száma

a kiemelt bűncselekményi kategóriákban, az 1989-1990. években

Bűncselekmények	Gyermekkorú sértettek		Ebből					
			0-5 éves		6-9 éves		10-13 éves	
	1989	1990	1989	1990	1989	1990	1989	1990
Élet elleni bűncselekm.	46	44	32	34	11	5	3	5
Testi épség elleni bcs.	242	198	59	51	49	41	134	106
Erőszakos közöszlés	66	63	2	1	6	8	58	54
Kiskorú veszélyeztetése	578	424	152	63	184	94	242	267
Egyéb kiemelt bűncs. *	1062	1129	127	87	223	168	709	874
Kiemelt bűncselekm. összesen	1994	1858	372	236	473	316	1146	1306

- * - Segítségnyújtás elmulasztása (Btk. 172. §.)
 - Kényszerítés (Btk. 174. §.)
 - Személyi szabadság megsértése (Btk. 175. §.)
 - Közúti veszélyeztetés (Btk. 186. §.)
 - Közúti baleset okozása (Btk. 187. §.)
 - Ittas járművezetés (Btk. 188. §.)
 - Cserbenhagyás (Btk. 180. §.)
 - Garázdaság (Btk. 271. §.)
 - Kóros szenvedélykeltés (Btk. 283. §.)
 - Vagyon elleni bűncselekmények (Btk. 316-330/A. §§.)

Forrás: ORFK Bűnmegelőzési Osztály
 Megelőzés-szervezési és Információs Alosztály

4. Külföldi kutatások

Az angolszász szakirodalomban a gyermekek ellen irányuló cselekmények jelenségét új szóval, a "child abuse" fogalmával definiálták, amely sokféle magatartást leíró, átfogó kategória. E fogalom felöleli egyrészt azokat az állami beavatkozást szükségessé tevő magatartásformákat, amelyek a hazai gyermekvédelemben a veszélyeztetett helyzetben lévő kiskorú érdekében történő gyámhatósági védő-óvó intézkedések alkalmazását indokolják. Másrészt beletartoznak azok a - már büntetőjogi felelősségrevonás szükségességének szintjét elérő - magatartásformák is, amelyeket nálunk a Btk. 195. §.-ában foglalt kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény törvényi tényállása pönalizál, továbbá a kiskorúak sérelmére elkövetett szexuális jellegű és a testi sérüléssel járó bűncselekmények is. A "child abuse" fogalma ezenkívül felöleli a kiskorú érzelmi elhanyagolását megvalósító magatartásformákat is. E vonatkozásban tehát szélesebb kategória, mint a "veszélyeztetettség", amely az érzelmi elhanyagolással járó cselekményt nem tekinti veszélyeztető magatartásnak.

A gyermekek elleni erőszak definiálása kardinális kérdés. Ugyanis az, hogy milyen szűken, vagy milyen tágan határozzuk meg a vizsgálandó jelenségek körét, hogy szűken vagy tágan értelmezzük a veszélyeztetettség kérdéskörét, alapvetően befolyásolja a vizsgálat során alkalmazott módszerek megválasztását, a vizsgálatból levonható következtetéseket, továbbá a probléma leküzdésére alkalmasnak vélt eszközöket is. A "durva bánásmód" és a "gyermekek elhanyagolása", mint definíció, ködös és igen tág értelmezésre nyújt lehetőséget. De ennél is nehezebb olyan kifejezéseket pontosan meghatározni, mint az "érzelmi sérülés" vagy az "érzelmi megfosztottság". Hasonló gondok vannak a gyermekek sérelmére elkövetett szexuális cselekmények definiálásánál is. Nem eldöntött,

hogy milyen fajta szexuális cselekmények tekinthetők szexuális abuzusnak, mi a cselekményben résztvevő személyek viszonya, továbbá hogy a kényszer vagy az erőszak eleme-e a definíciónak vagy sem, s ennek hiánya miként értékelhető. E definíciós problémák ellenére is nagy szükség van a vizsgálatokra, hiszen a látens cselekmények elterjedtségére, jellegére és következményeire tartalmaznak fontos információkat. Eredményeik segítséget nyújtanak a fogalmak tartalmának tisztázásához és a helyes társadalompolitikai eszközök megválasztásához.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a gyermekek fizikai bántalmazására irányuló kutatásokat három fő csoportba rendszereztem aszerint, hogy azok a gyermekbántalmazáshoz vezető okok és körülmények közül mely faktorokat tekintenek alapvetőnek. E három tényezőcsoport:

- a szülők(gondozók) személyéhez kapcsolódó;
- a családdal kapcsolatos, valamint
- a környezeti tényezők.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a tényezők ugyanugy, mint a vizsgált jelenségeknél, a kutatásokban is igen nehezen különíthetők el, inkább csak hangsúlyeltolódások irányítanak el bennünket abban, hogy az egyes kutatások mit tekintenek alapvetően közreható oknak. Ez jelzi a kutatás irányultságát is, nevezetesen, hogy inkább betegségi modellre épít, vagy inkább szociológiai, vagy pszichológiai alapon közelíti a problémát.

Elsőként 1946-ban az Egyesült Államokban dr. John Caffey⁸⁹ gyermekradiológus hívta fel a figyelmet arra, hogy számtalan olyan kisgyermeket kezelt, akiknél a vizsgálat olyan friss vagy gyógyult csonttörést mutatott, amelyre a gyermek kórtörténete nem adott megfelelő magyarázatot. Ezt követték Wooley és Evans⁹⁰ kutatásai, akik 8 év radiológiai leleteinek vizsgálata alapján arra

a következtetésre jutottak, hogy az ilyenfajta törések erőbehatások következményei, és elsőként vetették fel, hogy a gyermeki sérülések feltehető okozói a szülők vagy a gondozók.

A gyermekbántalmazásra Henry Kempe és munkatársai⁹¹ hívták fel a figyelmet. Denverben vizsgálták a gyermekeket ért fizikai bántalmazásokat. A vizsgálat 749, szülei által megvert gyermekekre terjedt ki, akik közül 78 a bántalmazás következtében meghalt, 114 gyermek pedig maradandó agykárosodást szenvedett. Kutatási eredményeik közzététele, s különösen a gyermekekre alkalmazott megjelölésük a "megvert gyermek", illetve a tünetegyüttesre használt "megvert gyermek szindróma" kifejezés döntő volt abban, hogy a problémára nemcsak a szélesebb szakmai közvélemény, de a laikusok is felfigyeltek. Ennek eredményeként már 1962-ben 662 ilyen esetről számoltak be a napilapok az Egyesült Államokban. A később napvilágra kerülő adatok egyre riasztóbbnak mutatták a helyzetet: New York államban 1968-ban 1182 gyermek vált súlyos bűncselekmény sértettjévé, 1969-ben viszont már 2169 ilyen esetről készült jelentés.

A gyermekbántalmazás problémáját ebben az időben mint egy új betegséget kezelték, melyet erősített az orvosi műszóval, a szindrómával történt megjelölés is. S bár az is megfogalmazódott, hogy e cselekmények jellegzetesen a házassági konfliktusokkal, az alkoholizmussal, a felnőtt- és fiatalkori bűnözéssel kapcsolódnak össze, a hangsúly a szülőktől elszenvedett fizikai bántalmazás jegyeire helyeződött, s nagyobb nyomatékot kaptak a gyermeki tünetek, mint a problémával kapcsolatba hozható szélesebb társadalmi, gazdasági, kulturális tényezők. Ezzel a kutatásokban és a jelenség kezelésében hosszú évekre meghatározóvá vált a problémák betegségi modellben való értelmezése, egészségügyi-orvosi megközelítése. Nehézséget okozott - s ezzel a kutatók igen hamar szembekerültek -, hogy ha a kérdést orvosi problémának tekintik csupán, akkor azt is el kell fogadni, hogy az mint betegség, más

betegségekől elkülöníthető diagnosztikai kategóriákkal jól leírható. Az azonban a betegségi modellre építő kutatások áttekintéséből is nyilvánvaló, hogy a kutatók a gyermekbántalmazás definícióját igen eltérően értelmezik. E definíciós nehézségek következtében a kutatók többsége a gyermek elleni támadás megfigyelhető és vizsgálható eredményére, a gyermek által elszenvedett sérülésekre koncentrált.

A kutatások kezdetben főként a bántalmazó szülők pszichológiai rendellenességeinek leírásával és azonosításával próbálkoztak, de különösen Steele és Pollach²² kutatásai nyomán vált elfogadottá, hogy nincs olyan pszichiátriai kategória, amely kizárólagosan jellemezné a gyermekeiket bántalmazó szülőket. A különböző kutatások eredményei hol jellem-, hol személyiségzavarral rendelkezőnek jellemezték őket, de a különböző vizsgálatok különböző személyiségjegyeket azonosítottak.

Gelles²³ áttekintve e kutatásokat megállapítja, hogy a vizsgálatok a bántalmazó szülőket jellemző 19 személyiségjegyet azonosítottak, de ezek közül csak 4 volt olyan, amelyet két vagy több szerző is említett. Ebből okszerűen vonja le a következtetést: "nincs világos pszichológiai különbség a bántalmazók és a nem bántalmazók között", tehát lehetetlen meghatározni, hogy bizonyos pszichológiai tényezők valóban oksági kapcsolatban vannak-e a gyermekbántalmazással.

Ugyancsak a gyermekbántalmazás betegségi modelljére épülő másik irányzat, a bántalmazó családokat nagyobb valószínűséggel érintő stressz-helyzetek feltárására törekszik. A veszélyeztető faktorok között a házasság előtti terhességet, a nem tervezett, nem kívánt, vagy veszélyeztetett terhességet, és a szülők fiatal életkorát azonosítják olyan okként, amelyek szoros kapcsolatban lehetnek a későbbi gyermekbántalmazással. E kutatások úgy értékelik, hogy e stressz-helyzetek különösen a szülést megelőző

vagy az újszülöttkor nehézségeivel összekapcsolódva - alacsony születési súly, a koraszülés, az újszülöttkori szeparáció az élet első hat hónapjában, vagy az anya, illetve a gyermek betegsége a szülést követő első évben -, együttesen alakítják ki a gyenge anya-gyermek kötődést, és e kötődés hiánya vagy gyengesége a legfőbb tényezője a gyermekbántalmazás kialakulásának.

Néhány kutatás e körben azoknak a gyermeki jellemzőknek a feltárására irányult, melyek révén a gyermekek nagyobb valószínűséggel válhatnak gyermekbántalmazás sértettjévé. Moore⁹⁴ három csoportba osztja a veszélyeztető tényezőket:

Fizikai tényezők: retardáció, fizikai születési rendellenességek, de ide sorolja a hiperaktív gyerekeket is, az állandóan síró, a rosszul evő, a dédelgetést el nem fogadó gyermekeket is, és mindazokat, akik a szülők szerint valamilyen módon különböznek a szülők által természetes állapotúnak vélt gyeremekektől.

A "rossz jelképeivé" vált gyermekek: akik rossz házasságba vagy elromlott kapcsolatba, vagy házassági krízis idején születtek, s így szinte megtestesítik ezeket az eseményeket, s a baj hordozóinak tűnnek.

A szülőkkel gyenge kötődésben lévő gyermekek: akiknek a szüleik börtönben vannak/voltak, vagy egyéb okból nem alakult ki szoros kapcsolat a szülőkkel, különösen az anyával.

A gyermekek legveszélyeztetettebb életkorának meghatározására irányuló kutatások eltérő eredményeket hoztak. Három vizsgálatra hívnám fel a figyelmet: Gil⁹⁵ 1967-ben 5993 főből, 1968-ban 6617 főből álló mintán végzett vizsgálatokat és úgy találta, hogy az áldozatok egyharmada 3 évesnél fiatalabb volt. A sértettek összeségének valamivel több mint 53 %-a a 6 évesnél fiatalabb korosztályhoz tartozott. Megállapította, hogy az első életév jár a

legnagyobb kockázattal, ugyanis az összes bántalmazás több mint 13 %-a a szülést követő első évben történt, míg a 12 év feletti gyermekek aránya - mindkét sokaságban - 16-17 %-ot tett ki.

A Kaiser⁹⁶ által összefoglalt európai vizsgálatok némileg eltérő arányokat mutatnak a gyermekbántalmazásoknak az egyes korcsoportok közötti megoszlását tekintve. Kaiser - Mende és Kirsch kutatásaira támaszkodva - megállapítja, hogy a legnagyobb százalékban a 7-9 év közötti fiúk vannak kitéve a bántalmazás veszélyének, s e jelenséget két tényezővel magyarázza: egyrészt az iskoláskorú gyermekeknél megnő a felfedezés lehetősége, másrészt megnő a valószínűsége az olyan magatartási problémák megjelenésének, amelyek fenyegetést igényelnek.

Gelles⁹⁷ a gyermekek legveszélyeztetettebb életkorának - az erre vonatkozó kutatások többségével összhangban - a 3 hónap és a 3 év közötti életkort találta. Három egymással összefüggésben lévő tényezőre mutat rá, amelyek együttesen eredményezik a viktimizációs veszélyeztetettséget. Először a csecsemő vagy járnai kezdő gyermek nem rendelkezik olyan fizikai állóképességgel, amely lehetővé tenné, hogy erősebb fizikai büntetést kibírjon. Másodsorban az a tény, hogy a kisgyermek nem képes verbális kommunikációra, a szülő számára nagymérvű frusztrációt jelenthet a gyermekkel való kapcsolatteremtés során és úgy érezheti, hogy elvárásai megértetésének egyetlen lehetséges módja a fizikai büntetés. Harmadsorban a gyermek születés önmagában is feszültséget, problémákat, pénzügyi nehézségeket okozhat a szülőknél. Szakmai, munkahelyi, tanulási, vagy egyéb terveket gátolhat meg, amely stressz-helyzet kialakulására a szülők bántalmazással válaszolnak.

A gyermekbántalmazással foglalkozó vizsgálatok során a kutatók bár megállapítják, hogy a vizsgált családok többsége az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozik, e tényt nem hozzák kapcsolatba az e családoknak osztályrészül jutó stresszek forrásának

magyarázatával, s a pszichológiai tényezőket tartják elsőrendű fontosságúnak a gyermekbántalmazás kialakulásának okságában.

Jelenleg a kutatások fő iránya azoknak a jellemzőknek az azonosítására irányul, amelyekből a gyermek sérelmére elkövetett cselekmények előre jelezhetők, s így sikerrel megakadályozhatók, megelőzhetők. Hanson, McCulloch és Hartley⁹⁸ bonyolult statisztikai elemzéseket végeztek annak megállapítására, hogy a bántalmazó családok mely jellemzői fordulnak elő együtt. A kutatás során 67 olyan változót azonosítottak, amelyek a bántalmazó családokat a kontroll családoktól megkülönböztették.

A kutatás eredményei szerint számos két-három elemű változócsoport képződött, de egyik sem tűnt meghatározó jelentőségűnek. Ennek ellenére megállapítják, hogy ha a lehetséges 67 változóból 15 vagy több szerepel együtt, akkor nagy a valószínűsége a bántalmazás bekövetkezésének. A szerzők azt is elismerik, hogy a 134 bántalmazó családból 28 semmiben sem különbözött a kontrollcsoport családjaitól, tehát 15-nél kevesebb tényező volt fellelhető, ezért a gyermekbántalmazó családok azonosításánál nagy szerep hárul az "éber odafigyelés megszokott módszereire és az orvosi vizsgálat eredményeire."

Henry Kempe és mtsai⁹⁹ az általuk lefolytatott 350 anyára kiterjedő vizsgálat alapján határozottan állítják, hogy a bántalmazó magatartás előre jelezhető. Vizsgálatuk négy részből állt, az első részben a szülés előtt készítettek a szülőkkel interjúkat, a második részben az interjút egy 74 kérdésből álló kérdőív helyettesítette. A vizsgálat harmadik szakaszában a szülői reakciók megfigyelése folyt a kórteremben és a szülőszobán, s az utolsó szakaszban a szülést követő első hat héten keresztül figyelték meg a családokat otthonaikban. A vizsgálatok befejeztével 4 különálló és elég hosszú lista alakult ki azokról a reakciókról

és negatív körülményekről, amelyekből a gyermekbántalmazás bekövetkezését valószínűsítették.

A kezdeti 350-es mintából 100 anyát a "magas rizikóju" csoportba soroltak és egy 50 fős "alacsony rizikóju" csoportot tekintettek kontrollnak. Ezután a kutatók 5 kategóriába osztották az anyákat aszerint, hogy milyen időbeni távolságra képesek előre jelezni a gyermekbántalmazás előfordulását, és a 17-35 hónappal későbbi látogatások eszerint alakultak.

A kutatási eredmények szerint a legérzékenyebb előrejelzés a kórtermi és szülőszobai fázis megfigyelési adataira alapítható, mely 76,5 %-os pontossággal előre jelezte a később bekövetkező gyermek elleni erőszakot. A kutatás azonban igen széles, mindent felölelő bántalmazás-definíciót használt, amelybe a rendellenes nevelési gyakorlat előjeleitől, az orvosi kezelést igénylő baleseten keresztül, az államban alkalmazott külön teszttel mért fejlődési kritériumtól való lemaradáson át, a központi gyermekbántalmazási nyilvántartásba vételig, minden beletartozott. Egy ilyen fogalom sokkal szélesebb, mint amit a közvélemény - és hozzáteszem, amit a szakemberek többsége is - a gyermekbántalmazás megvalósulásaként elfogad.

A Lealman-Haigh-Phillips-Stoan és Ord-Smith¹⁰⁰ team kutatásában sokkal szűkebb fogalmat használt, de céljuk szintén az volt, hogy előre jelezzék azokat a családokat, ahol a gyermekbántalmazás előfordulásával számolni kell. A vizsgálat során 2802 család adatait dolgozták fel, és 511 családot (18 %) "veszélyeztetettnek", ezen belül 103 családot "különösen veszélyeztetettnek" találtak. A kutatás csak azt tekintette megvalósult gyermekbántalmazásnak, amely a központi nyilvántartásba ilyen címen bekerült, s e mintából a regiszterbe bejegyzett 28 eset közül 17 valóban a magas rizikóju csoportban fordult elő.

Mind ez, mind a Kempe és munkatársai által lefolytatott vizsgálat valamilyen szinten beavatkozott az események menetébe. Ez

a beavatkozás rendszeres ellenőrzést, orvosi vizsgálatokat, a szokásos mértéket meghaladó védőnői látogatásokat, illetve speciális gondozó szolgálatainak igénybevételét jelentette.

Mindez azt mutatja, hogy bár az intenzívebb odafigyeléssel a súlyosabb következményekkel járó abúzusok megakadályozhatók, de a család alapvető helyzetén, a család nevelési gyakorlatán és módszerein mitsem változtat. S bár a "megvert gyermek szindróma" fogalmától a "gyermekbántalmazás és elhanyagolás" kifejezés alkalmazásáig mutatkozik valamifajta elmozdulás, vagyis, hogy a problémákat ne csak betegségként kezelje, de domináns maradt az a felfogás, amely a probléma megközelítésében a hangsúlyt az egyéni kezelésre, a gyógyításra, az előrejelzésre helyezi, s amely a bántalmazó szülők személyiségében gyökerező patológiás tünetegyüttes kimutatásában véli megragadni a probléma gyökerét.

Az Egyesült Államokban a kérdést inkább szociológiai oldalról közelítik meg. Ezek konklúziója: bizonyos családok nagyobb társadalmi, gazdasági feszültségeknek vannak kitéve, ami hajlamossá tesz a gyermekek bántalmazására, illetve e körülmények nagyobb valószínűséggel eredményezik az ilyenként történő megbélyegzést.

Pelton¹⁰¹ tanulmányában megállapítja, hogy bár minden rendelkezésre álló statisztika azt bizonyítja, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó családok felülreprezentáltak a gyermekek sérelmére elkövetett cselekményekben, szerinte a hivatalos szervek tudomására jutó ügyek korántsem tükrözik a probléma igazi megoszlását a társadalmon belül, ezt sokkal inkább az alsóbb társadalmi rétegekkel szembeni elfogultság magyarázza. A szegény családok szinte vonzzák a "gyermekbántalmazó" címkét, olyan esetekben is, amikor az eset körülményeiből balesetre is lehetne következtetni. Ezt a megállapítást alátámasztja Carla McPherson és Laura Garcia¹⁰² vizsgálata, amelynek eredményei szerint a gyermekorvos és a család között meglévő bizalmas viszony határozza

meg elsősorban azt, hogy a cselekményt az orvos gyermekbántalmazásnak tekinti-e, és mint ilyen, jelenti-e.

A gyermekbántalmazás és elhanyagolás átfogóbb magyarázatára irányulnak azok a kutatások, melyek a környezeti tényezőket veszik figyelembe. Garbarino és Gilliam¹⁰³ azokra a családokra koncentráltak, "akik a legkevesebb segítséget kapnak szociálisan, gazdaságilag és pszichikusan, és akik ennek következtében a magas rizikóju családokat képviselik". A kutatók a bántalmazó családok szűk társadalmi környezetét, a szomszédságot vizsgálták és arra a megállapításra jutottak, hogy a szülők pszichikus rendellenességei és a család támogató rendszerének a hiánya együttesen okozzák a család izolációját, és az elszigetelődés lesz azután oka a gyermek sérelmére elkövetett cselekmények kialakulásának.

A szociokulturális megközelítést Gelles, Straus és Steinmetz¹⁰⁴ kutatásai alapozták meg, amelyek nem közvetlenül a gyermekbántalmazás problémájára, hanem a családon belüli erőszakra vonatkoztak. A kutatás arra irányult, hogy a vizsgált családok milyen eszközöket alkalmaznak konfliktusaik megoldására a családon belül. A kutatás számadatainak a teljes gyermekkorú népességre történő extrapolálásával megállapították, hogy 100 gyermekből majdnem 4 minden évben ki van téve a szülők által okozott komolyabb sérülés veszélyének. Ez azt jelenti, hogy csak magában a vizsgálat évében 1,4-1,9 millió gyermeknek okoztak komolyabb sérülést a szülei. A szerzők ebből arra következtetnek, hogy a családon belüli erőszak és a gyermekbántalmazás távolról sem ritka és elszigetelt jelenség az amerikai társadalomban, hanem sok gyermek számára krónikus és állandó életforma.

A kiskorúak sérelmére elkövetett cselekményeket szociológiai szempontból közelíti meg David Gil.¹⁰⁵ Vizsgálata csak azokra a cselekményekre terjedt ki, amelyek valamilyen sérülést eredményeztek. 1967-ben 6000, 1968-ban ennél valamivel nagyobb

mintát vizsgált, s ezen belül egy 1380 bántalmazó szülőből álló mintát részletesebb adatok alapján is felmért.

A kutatás eredményei nyilvánvalóvá tették, hogy a gyermekbántalmazás az alacsonyabb társadalmi állású szülők között a valószínűbb. A bántalmazók között a nem fehér népesség felülreprezentált, műveltségük nagymértékben hiányos, alacsonyan fizetett állásban dolgoznak, vagy munkanélküliek és szociális-gazdasági szempontból egészében hátrányos helyzetben vannak. Gil ebből arra következtetett, hogy a gyermekbántalmazás széles értelemben a társadalmi-gazdasági depriváció produktuma. Gil megállapításai szerint a kiskorúak sérelmére elkövetett cselekmények majd 90 %-a maradandó fizikai károsodást nem okozott, s levonja a következtetést: ezeknél a cselekményeknél nem a gyermekeknek okozott komoly fizikai következményekkel járó sérülésokozás képezi a fő társadalmi problémát - legalábbis néhány más, olyan komolyabb társadalmi problémával összehasonlítva, mint a nyomor, a faji megkülönböztetés, az alultápláltság, az orvosi ellátás hiánya, vagy az oktatás nem megfelelő volta.

A gyermekek ellen elkövetett szexuális cselekmények a külföldi szakirodalomban is csak néhány éve kerültek a figyelem középpontjába, míg a gyermekbántalmazás már 15-20 éve beható vizsgálatok tárgya. A kutatókat először az ilyen jellegű cselekmények elterjedtsége, a probléma természete izgatta, ezért a kutatások leíró, tényfeltáró jellegű vizsgálatok voltak, hogy minél több információ álljon rendelkezésre ezekről a gyermekekről és családjaikról.

A gyermekek sérelmére elkövetett szexuális cselekmények gyakorisága az össznépeességben ismeretlen, de valószínű, hogy a hivatalosan felderített esetekről készített statisztikák csupán a jéghegy csúcsát jelzik: "Eléggé egyértelmű jelzések igazolják, hogy

a gyermekek sérelmére elkövetett szexuális cselekmények többségéről nem értesül senki."¹⁰⁶

Kanadában 1977-1980 között a szexuális abuzusként jelentett esetek számában 500 %-os (319-ről 1533-ra), míg az Egyesült Államokban 566 %-os (1362-ről 7705-re) emelkedés volt tapasztalható.¹⁰⁷ Ezek az adatok azonban csak azokat az ügyeket reprezentálják, amelyekben a cselekmény elkövetése bizonyítást nyert, és az elkövető ellen valamilyen intézkedést foganatosítottak. Az Egyesült Államokban két szervezet is megbecsülte a gyermekek sérelmére elkövetett szexuális erőszak lehetséges gyakoriságát, a hivatalosan regisztrált cselekmények számának extrapolálásával. A National Center on Child Abuse and Neglect (NCCAN) által készített becslés szerint az átlagpopulációban minden 1000 gyermek közül 0,7, míg az American Human Association számítása szerint 1,4 gyermek válik szexuális cselekmény sértettjévé.¹⁰⁸

A nem klinikai populáció körében végzett epidemiológiai és retrospektív vizsgálatok eredményei az ilyen cselekmények nagyobb elterjedtségére utalnak, állítván, hogy a valóban sértetté váló gyermekek csupán 2-6 %-a fordul segítségért felnőtthöz és még ennél is kevesebben tesznek feljelentést.¹⁰⁹ Így például Mrazek és munkatársai által végzett felmérés szerint 1000 gyermek közül legalább 3 válik szexuális támadás sértettjévé. Más felmérés szerint a vizsgált személy személyek 36 %-a volt gyermek vagy serdülő korban szexuális erőszak áldozata.¹¹⁰

A klinikai vagy az átlagpopulációból véletlenszerűen kiválasztott személyekkel végzett felmérésekkel kapcsolatosan az a probléma, hogy ezek a vizsgálatok nem elég konkrétan fogalmazzák meg - így sokkal szélesebb körre terjesztik ki - a szexuálisan helytelen magatartás fogalmát, mint a jóléti és szociális szolgálatok által használt "child sexual abuse" definíció. Így az

előbbi megelőlszik a nemkivánt szexuális jellegű kontaktus állításával, míg az utóbbi csak a fizikai bizonyítékok megléte vagy az egyéb jellegű bizonyítékokkal alátámasztott feljelentés esetén tekinti a cselekményt megtörténtnek. Ilyen definíciós eltérésnél az összehasonlítás lehetősége is kérdéssé válik.

Az USA Texas államában végzett felmérés a szexuális cselekményt a gyermek és a felnőtt közötti kapcsolatként, interakcióként definiálta, ha a gyermeket az elkövető vagy más személy szexuális stimulációra használta. A vizsgált személyeknek ilyenként kellett értelmezniük a gyermek obszcén vagy pornográf fényképezését, filmezését, akár kereskedelmi, akár magáncélú volt a felvétel. Ide tartozott továbbá a nemi erőszak, a molesztálás, a vérfertőzés, a prostitúció vagy a gyermek szexuális kihasználásának egyéb formái.¹¹¹

Ugyancsak Texas államban készült másik felmérés, a vizsgálatba bevont cselekményeket nem szexuális abuzusként, hanem "szexuális cselekményként, élményként, tapasztalatként" fogalmazta meg és speciális korhatárt sem jelölt meg. G. Riede magyarázata szerint "ha nem volt erőszak és/vagy a szexuális események hasonló korcsoportba tartozó egyének között zajlottak le, az élményt nem lehet károsnak tekinteni."¹¹²

Egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálat a következő definíciót alkalmazta: "fizikai érintkezés (kontaktus) két, a fejlődés különböző stádiumában lévő személy között (általában egy felnőtt és egy gyermekkorú személy között), az érettebb személy szexuális igényeinek kielégítése céljából."¹¹³

Mint látható, e meghatározás nem tulajdonít jelentőséget az erőszaknak vagy kényszernek a cselekmény megvalósulásánál. Egy másik definíció¹¹⁴ azonban kardinális kérdésnek tekinti a cselekménynél alkalmazott erőszakot, vagy az ezzel történő fenyegetést, megfélemlítést. A valódi fizikai kényszerítés hiánya

esetén viszont abból a feltételezésből indul ki, hogy ilyen esetekben a gyermek közvetett kényszer eredményeként - a felnőtt erejének és hatalmának engedve - vesz részt a cselekményben.

A kanadai Committee on Sexual Offenses Against Children and Youth által közzétett jelentés szerint - mely a szakirodalom elemzése, a sértettekkel és a problémával foglalkozó szakemberekkel készült interjúk és a hivatalosan jelentett esetek statisztikáján alapult - a nők fele és a férfiak harmada szerez nemkívánatos szexuális tapasztalatot élete során és ezen tapasztalatok 80 %-a a gyermek- és fiataalkorra esik.¹¹⁵ A legismertebb és legtöbbet hivatkozott felmérést e témakörben D. Finkelhor végezte. Vizsgálatában a New England-i egyetem és főiskola 795 hallgatóját kérdezte gyermekkori szexuális tapasztalataikról. Az eredmények szerint a megkérdezett nők 19,2 %-a és a férfiak 8,6 %-a vált 17 éves kora előtt szexuális cselekmény sértettjévé.¹¹⁶ Hasonló eredményt hozott Russel vizsgálata, aki véletlenszerűen kiválasztott 930 felnőttkorú nő hasonló tapasztalatait mérte fel. A vizsgált személyek 16 %-a legalább egy szexuális jellegű tapasztalatot szerzett 18 éves kora előtt olyan személlyel, aki családjának tagja volt (14 éves kora előtt 12 %), és a megkérdezett nők 31 %-a családján kívül álló személlyel került ilyen kapcsolatba 18 éves kora előtt (14 éves kora előtt 20 %).¹¹⁷

Már ennyiből is kitűnhet, hogy korántsincs egységes álláspont a szexuális abuzus definíciójának kérdésében. Széles körű vita folyik arról, hogy miért ítélendő el a felnőtt - gyermek szexuális kapcsolat. David Finkelhor¹¹⁸ veszi számba a leginkább elfogadottá vált érveket:

1. a gyermek és a felnőtt közötti szexuális kapcsolat természetellenes, mind biológiai, mind pszichológiai szempontból,

2. idő előtti szexuális érést eredményez a gyermeknél, túl korán ébreszti fel benne a szexuális érdeklődést,
3. az ilyen kapcsolat károsodással jár a gyermek számára.

Finkelhor - bár szintén nem helyesli a felnőtt és a gyermek közötti szexuális kapcsolatot - ezen érveket elutasítja és álláspontja szerint az ilyen cselekmények elítélésének erkölcsi okokra kell támaszkodnia. Okfejtése szerint mindenfajta szexuális cselekmény megengedett, ha szándékegyezés van a két személy között, s a cselekménybe mindketten informált és szabad beleegyezésüket adják. A gyermek azonban szabadon nem mondhat igent vagy nemet a felnőttel létesítendő szexuális kapcsolatra. Nem mondhat, mégpedig azért, mert a felnőtt felügyelete alatt áll, akitől anyagi és létbiztonsága függ. De pszichológiai akadály is van a beleegyezés szabadságának, ugyanis éppen alárendelt helyzetéből adódóan nehézséget jelent számára nemet mondani a felnőttnek. A második ok - mondja Finkelhor -, ami miatt a gyermek hozzájárulása a cselekményhez kérdéses, hogy a gyermekek tudatlanok a szexualitás szociális jelentőségének kérdésében. A felnőtt és a gyermek közötti nemi kapcsolat tehát azért rossz, mert a gyermek nem tudhatja, hogy mibe egyezik bele, ugyanis nem képes megítélni a szexualitás interperszonális és társadalmi vonatkozásait, továbbá nem képes szabadon dönteni az elfogadás és a visszautasítás vonatkozásában.

5. A gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények típusai

A gyerekek sérelmére elkövetett bűncselekmények, a hazai bűnügyi statisztikai adatszolgáltatás rendszeréhez igazodva, az alábbiak szerint csoportosíthatók:

1. Elkövetett bűncselekmények
 - 1.1. Latens bűncselekmények
 - 1.2. Ismertté vált bűncselekmények
 - 1.2.1. Kiemelt bűncselekmények
 - 1.2.2. Nem kiemelt bűncselekmények

A fenti osztályozási rendszer miatt a sértettek számáról nem minden kategóriában létezik teljes körű adatszolgáltatás.

1. Az adott évben, adott területen elkövetett összes bűncselekmény sértettjeiről csak részbeni adatok ismeretesek. Ezen belül:
 - 1.1. A latens bűncselekmények sértettjeiről nincs adat.
 - 1.2. Az ismertté vált bűncselekmények sértettjeinek nagyobb részéről van adat az alábbiak szerint:
 - 1.2.1. A kiemelt bűncselekmények sértettjeinek számát közlöm a 3. számú táblázatban.
 - 1.2.2. A nem kiemelt bűncselekmények sértettjeiről nincs adat. A nem kiemelt bűncselekmények számát közlöm a 4.számú táblázatban.

3. számú táblázat

A sértetté vált személyek száma
a kiemelt bűncselekményi kategóriákban 1990. évben

Bűncselekmények típusai	Felnőttkorú	Fiatalkorú (14-17 év)	Gyermekekori (0-13 év)
Kiemelt bűncselekm.	197.313	5.645	1.863
Emberölés	173	3	24 +
Emberölés kísérlete	106	5	7 +
Gondatlan emberölés	14	1	12 +
Erős felind.emberölés	1	0	0 +
Szánd. testi sértés	8.186	451	125 +
Erőszakos közösülés	283	109	72 * +
Kiskorú veszélyeztet.	0	162	366 * +
Vagyon elleni bűncs.	176.520	3.821	787
Közlekedési bűncs.	7.038	709	317
Egyéb kiemelt bűncs.^	4.992	384	153

^ Egyéb kiemelt bűncselekmény:

- Segítségnyújtás elmulasztása (Btk. 172. §.)
- Kényszerítés (Btk. 174. §.)
- Személyi szabadság megsértése (Btk. 175. §.)
- Garázdaság (Btk. 271. §.)
- Kóros szenvedélykeltés (Btk. 283. §.)

Forrás: Belügyminisztérium Adatfeldolgozó Hivatal

4. számú táblázat

A sértettek száma

a nem kiemelt bűncselekményi kategóriákban, az 1990. évben

Bűncselekmények típusai	Bűncselekmények száma [^]
Tartás elmulasztása	6.275 * +
Kiskorú elhelyezésének megváltoztatása	89 * +
Szemérem elleni erőszak	196 * +
Megrontás	159 * +
Vérfertőzés	20 * +
Természet elleni fajtalanság	101 * +
Szeméremsértés	332 +
Egyéb nem kiemelt bűncselekmények	79

[^] Csak a bűncselekmények száma áll rendelkezésre

+ "Child abuse" fogalomkörébe tartozó bűncselekmények

* Vizsgálatba vont bűncselekmények

A táblázatokban "+" jellel jelöltem azokat a bűncselekményeket, amelyek összessége lefedi a "child abuse" büntetőjogban megjelenő fogalmi körét. A táblázat jól mutatja, hogy e fogalomkör a hazai bűnügyi statisztika számára csak részben tekinthető kiemelt jelentőségű kategóriának. A táblázatban "*" jellel jelöltem a vizsgálatba vont bűncselekményi kategóriákat.

Megjegyzendő, hogy a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények zöme a nem kiemelt bűncselekmények körébe tartozik, és ezért az ide vonatkozó adatszolgáltatás szükségszerűen csak korlátozott lehet.

Szívesen használtam volna a fenti felosztás helyett a következő általános kategória-rendszert:

1. Aktiv elkövetői magatartás
 - 1.1. Fizikai bántalmazás
 - 1.2. Szexuális bántalmazás
2. Passzív elkövetői magatartás
 - 2.1. Gondozás elhanyagolása
 - 2.2. Érzelmi elhanyagolás

Az általános kategóriarendszert az alábbiaknak megfelelően szerettem volna részletező kategóriákra bontani, annak alapján, hogy az egyes bűncselekmények mely jogi tárgyakat oltalmaznak (a kiskorú életét, testi épségét, szexuális fejlődését, érzelmi életét, anyagi biztonságát, értelmi, intellektuális fejlődését, egészségét):

1. Aktiv elkövetői magatartás
 - 1.1. Fizikai bántalmazás
 - 1.1.1. A kiskorú fizikai megsemmisítése (emberölés: Btk. 166.§.)
 - 1.1.2. A kiskorú fizikai bántalmazása, elhanyagolása (kiskorú veszélyeztetése: Btk. 195.§., testi sértés: Btk. 170.§.)
 - 1.2. Szexuális bántalmazás
 - 1.2.1. A kiskorú elleni szexuális cselekmények (vérfertőzés: Btk. 203.§., megrontás: Btk. 201.§., szemérem elleni erőszak: Btk. 198.§., erőszakos közöszülés: Btk. 197.§., természet elleni fajtalanság: Btk. 199-200.§., szeméremsértés: Btk. 208.§.)

2. Passzív elkövetői magatartás

2.1. Gondozás elhanyagolása

2.1.1. A kiskorú testi gondozásának elhanyagolása
(kiskorú veszélyeztetése: Btk. 195.8.)

2.1.2. A kiskorú oktatására irányuló kötelezettség
elhanyagolása (kiskorú veszélyeztetése: Btk.
195.8.)

2.1.3. A gyógyíttatási kötelezettség elmulasztása
(kiskorú veszélyeztetése: Btk. 195.8.)

2.1.4.A kiskorú anyagi életfeltételeinek
veszélyeztetése (tartás elmulasztása: Btk.
196.8.)

2.2. Érzelmi elhanyagolás

2.2.1.A kiskorú fejlődésének veszélyeztetése a
szülők házastársi konfliktusainak erőszakos
megoldása révén (kiskorú veszélyeztetése: Btk.
195.8.)

A dolgozat korábbi fejezeteiben már többször is említettem, hogy a gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények hazai előfordulási gyakoriságát milyen nehéz adatokkal alátámasztani. Ebben a fejezetben a sértett oldaláról közelítem meg a jelenséget, ezért az adatokhoz történő hozzáférés korlátait a sértetti adatgyűjtés hiányosságainak felvázolásával kell kezdenem.

A gyermek- és fiatalok sérelmére elkövetett cselekmények körében a sértetti adatok több forrásból lennének összegyűjthetők:

A./ a bölcsődék, óvodák, iskolák gyermekvédelmi nyilvántartásaiból,

B./ a gyámhatóságok veszélyeztetetti nyilvántartásaiból,

C./ az ismertté vált bűncselekményekre vonatkozó egységes rendőrségi és ügyészségi statisztikából.

A fenti forrásokból történő adatgyűjtés, valamint az adatok értelmezése számtalan akadályba ütközik. Ezek közül a legfontosabbak:

ad A./ Az oktatási intézmények nem egységes szempontrendszer szerint tekintik a kiskorúakat veszélyeztetettnek. Ennek oka az oktatási intézményekben gyermekvédelmi megbízottként tevékenykedő munkatársak ilyen irányú szakmai felkészületlensége és a rendelkezésükre álló problémamegoldó eszközök hiánya.¹¹⁹

ad B./ A gyermekvédelemmel foglalkozó szakemberek a veszélyeztetett gyermekek számát néhány évvel ezelőtt kb. 200.000-re becsülték.¹²⁰ A gyámhatóságokon veszélyeztetettként nyilvántartásban szereplő kiskorúak száma 1986-ban 91.573 volt, 1989-ben 129.997, 1990-ben pedig 174.755 főre emelkedett.¹²¹ Egyéb adatok szerint a gyámhatóságoknál és az oktatási intézményeknél nyilvántartott, veszélyeztetett gyermekek együttes száma - az átfedések levonása után - 1986-ban 135.632 fő volt. Ugyanezen év adatai szerint a gyámhatóságnál nyilvántartott veszélyeztetett cigány kiskorúak aránya 38,5 % (35.257 fő) volt.¹²² Az össznépességhez viszonyított releváns eltérés magyarázatául szolgálhat, hogy a cigány etnikum egyúttal szegény is, s emiatt a gyermekvédelem és igazságszolgáltatás számára könnyebben definiálódik a középosztályi gyermekgondozási normákra épülő elvárástól eltérő gyakorlat deviánsként. Itt érhető tetten leginkább a társadalmunkon belüli normarendszerek különbözősége, mely az eltérő normák el nem fogadásában, nemtámogatásában, sőt elítélésében jelenik meg. A gyermekgondozási mintákban tapasztalható eltérések, a gyermekek gondozottságának, felügyeletének lazább formái nem a szegénységre és a normarendszerek különbözőségére vezetődnek vissza, hanem a szülők személyének elítélésével járnak együtt.

Bár a veszélyeztetetti nyilvántartásban látszólag egységes kategóriák szerepelnek (1./ környezeti ok, 2./ magatartási ok, 3./ anyagi ok, 4./ egészségi ok)¹²³, távolról sem egységes az a szempontrendszer, amelynek alapján a gyámhatóság munkatársai a fenti négy kategóriába történő besorolást elvégzik. Az említett nyilvántartások nagyságrendjét a környezeti okból veszélyeztetett kiskorúak száma határozza meg, mely a szociális és az egyéb okból veszélyeztetett gyermekeket egyazon kategóriába sorolja, ezért az adatok a kiskorú sértettek számát tekintve csak nagy fenntartással kezelhetők.

A veszélyeztetettség azonos tartalmúnak látszó kategóriái három szinten is eltérően határozódhatnak meg:

- 1./ A régió, a település területi dimenziója miatt;
- 2./ Az iskola, a gyámhatóság, a bíróság intézményi dimenziója miatt;
- 3./ A szakemberek: a tanár, gyámügyi előadó, a rendőr, a bíró eltérő személyi dimenziója miatt.¹²⁴

Az adatok nagyságrendjére döntő hatást gyakorolnak a régió, a település helyi gazdasági-kulturális-szociális jellegzetességei, a helyi szokások, hagyományok. Ha egy adott település szocio-kulturális jellegzetességei lehetővé teszik az erőszak alkalmazását, akkor az erőszak ellen fellépő helyi szociális intézményrendszer, vagy akár a helyi igazságszolgáltatás is ehhez fog "igazodni". Emiatt e területen jóval alacsonyabb lesz a veszélyeztetett családok száma, és a legsúlyosabb családi problémákat követő büntetőügyek száma, mint az ország más vidékein.

Az adatok eltérő voltát magyarázza továbbá az, a táblázatokból ki nem deríthető tény, ha a veszélyeztetettségi nyilvántartások tartalmának meghatározói, a listák tényleges készítői is a helyi település többedik generációs tagjai, s így ők is azonos

szocializációs mintákat kapva, ugyancsak alacsonyra teszik a veszélyeztetettségi küszöbértéket. Ha viszont egy eltérő szocializációs környezetből érkező szakember definiálhat, akkor a statisztikai adatokban is tükröződhet a sajátjától eltérő szubkulturális jelenségekre adott reakciója.

A helyi intézményrendszer kiépítettségi szintje is befolyásolja a "problémaérzékelést", hiszen csak kiépített megoldórendszer képes nagy számú problémát stigmatizáló intézkedések nélkül "felvenni", ugyanakkor az intézményesült megoldások hiánya csak az önértékű, önérdekű nyilvántartás "megbélyegző" funkcióit erősíti.

ad. C./ A legpontosabb adatforrásként az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztika adatai jöhetnének számításba. Hogy ez mégsincs így, annak több oka is van. Mindenekelőtt az, hogy a statisztikai adatgyűjtésben is az tükröződik, hogy a sértett nem igazán fontos szereplője a büntető eljárásnak. Az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika adatlapjainak kitöltési tájékoztatója szerint az adatlapok 18-26. sz. pontjait csak kiemelt bűncselekmények esetében kell kitölteni. Így a nem kiemelt bűncselekmények sértettjeiről a bűnügyi statisztika nem is rendelkezik adatokkal. Az adatgyűjtésben a bűncselekményeknek "kiemelt" és "nem kiemelt" kategóriákra osztása azzal a következménnyel jár, hogy a kiemelt bűncselekmények sértettjeiről nyerhető információk publikus anyagokban nem hozzáférhetők, a nem kiemelt bűncselekmények sértettjeiről nyerhető adatok pedig teljes egészében elvesznek a feldolgozás számára. Ami annál is inkább furcsa helyzet, mert az ismertté vált sértettek száma és növekedési üteme 1984. év óta jelentősen meghaladja az ismertté vált elkövetőkéét:

5. számú táblázat

Az ismertté vált sértettek és elkövetők száma
az 1981-1990. években

ÉV	Ismertté vált sértettek 1981 = 100 %		Ismertté vált elkövetők 1981 = 100 %	
	Száma	%	Száma	%
1981	69.214	100,0	77.649	100,0
1982	70.521	101,8	77.174	99,4
1983	78.434	113,3	83.324	107,3
1984	83.912	121,2	83.493	107,5
1985	91.215	131,8	85.766	110,4
1986	97.942	141,5	93.166	120,3
1987	103.596	149,7	92.643	120,0
1988	109.899	158,8	82.324	106,0
1989	138.765	200,5	88.932	114,5
1990	204.821	295,9	118.046	152,0

Forrás: Tóth T.: Viktimológia. BM Könyvkiadó, 1987. 72. old.
+ Tóth Tihamér főiskolai docens egyéb adatgyűjtéseiből
szerkesztett táblázat

Hipotézisként tudom megfogalmazni (bár megválaszolásukra a dolgozat keretében nem vállalkozhatok), hogy a sértetti adatgyűjtés problémái, valamint gyermekek ellen elkövetett bűncselekmények két fő kategóriába sorolása azt jelzi, hogy:

- 1./ a hazai büntetőpolitika számára nem létezik a sértett, ezen belül a gyermekkorú sértett fogalma,
- 2./ a téma tárgyalásában használt statisztikai táblák összeállításakor a módszertani szempontok dominanciája érvényesül,
- 3./ hazai büntetőpolitika szempontjából csak a kiemelt bűncselekmények jelentősek, mert az összбүнözés volumenére a nem kiemelt bűncselekmények csekély hatást gyakorolnak.

IV. Fejezet

A VIZSGALAT

A gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények vizsgálatára irányuló kutatás során elengedhetetlen volt annak végiggondolása, hogy a mai magyar társadalomban észlelhető különféle deviáns viselkedési formák családi manifesztációi milyen mértékben veszélyeztetik a szocializációs folyamatot, és mennyiben katalizálják a kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekményeket.

A kutatás célja ennek megfelelően azoknak a körülményeknek és összefüggéseknek a feltárása volt, amelyek a kutatás tárgyát képező jogsértő magatartások kialakulását, valamint ezen bűncselekmények sértettjévé válást elősegítik. Célul tűzte továbbá a kiskorúak viktimizációs veszélyeztetettségére vonatkozó ismérvek kidolgozását, továbbá a sértett gyermek és az elkövető közötti kapcsolatokban a rokoni, családi és nevelési függőség szerepének értelmezését a bűncselekmény genezisében, valamint a sértett kiskorúak hibás szocializációjából eredő és különféle módon megnyilvánuló következmények feltárását.

A vizsgálat azzal a hipotézissel indult, hogy a sértetté vált gyermekekben a bűncselekmény heveny módon megnyilvánuló közvetlen, és latens módon továbbélő közvetett - gyakran a sértett egész életére kiható - következményeket eredményez. E következmények egyrészt a sértett gyermek gyermekkori magatartási tüneteiben, másrészt a sértett további életútjának alakulásában, választott családi kapcsolataiban, és a saját gyermek nevelése során választott módszerekben ragadhatók meg.

Társadalmi jelenségek vizsgálatánál kézenfekvő, hogy a jelenség leírása annak nagy elemszámú, reprezentatív, empirikus szociológiai mutatói mentén történik. A gyermekek ellen elkövetett bűncselekmények elemzése során a szokásostól eltérő leíró-elemző módszert választottam.

Abból indultam ki, hogy e cselekmények valószínűsíthetően hazánkban is a polgári államok adataihoz hasonló gyakorisággal fordulnak elő, csak hogy erről megbecsülhető adattal még a jelenség nagyságrendjét illetően sem rendelkezünk. Amit vizsgálni tudtam tehát a "jéghegy csúcsa": a büntető felelősségrevonás útjára terelt ügyek. Feltételeztem azt, hogy valamilyen indok/ok alapján a társadalom, a helyi környezet, a család már nem fogadja el, nem tűri el a "bűnelkövető viselkedést" és feljelentésével egyúttal bűncselekményként értelmezi.

1. Az aktavizsgálat

A 3. és 4. számú táblázatban "*" jellel jelöltem azokat a Btk. törvényhelyeket, melyeket vizsgálni tudtam. A "+" jel és a "*" jel közötti eltérés, nevezetesen az amely a gyermekkori viktimális veszélyeztetettség fogalomkörét lefedő cselekményi kör és a vizsgált cselekményi kör között helyezkedik el, a rendelkezésre álló eszközökkel nem volt vizsgálható. Ezek okai között elsődlegesen említhető, hogy Magyarországon az ismertté vált bűncselekmények kiskorú sértettjeire vonatkozó speciális adatgyűjtés nincs. Ezzel szemben számtalan olyan, a Btk törvényi tényállásaiban foglalt bűncselekmény létezik, amelynek kiskorú sértettje is lehet. Ilyenek például a fent nevesítetteken kívül a közlekedési, a személy elleni, illetve a különböző vagyon elleni bűncselekmények. A sértettek szerinti lajstromozás hiánya miatt a vizsgált aktamennyiségnek minimálisan tízszeresét kellett volna tartalmilag átvizsgálni, ami még megközelíthető célként sem volt

kitűzhető. További nehézséget jelent, hogy a feldolgozásra kijelölt iratanyag egy része az újabb eljárások folytán felterjesztés alatt volt, illetve csatolták az újabb eljárás irataihoz.

A vizsgálat tehát a gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények alábbi kategóriáira terjedt ki:

- kiskorú veszélyeztetése (Btk. 195. §.)
- tartás elmulasztása (Btk. 196. §.)
- kiskorú elhelyezésének megváltoztatása (Btk. 194. §.)
- erőszakos közöszlés (Btk. 197. §.)
- szemérem elleni erőszak (Btk. 198. §.)
- megrontás (Btk. 201-202. §.)
- természet ellen erőszakos és egyéb fajtalanság (Btk. 199-200. §.)
- vérfertőzés (Btk. 203. §.)

E bűncselekmények a szülő/nevelő által a gyermek sérelmére elkövetett cselekmények három fő típusát ölelik fel:

- amelyben a bűncselekmény testi sértéssel, fizikai bántalmazással valósult meg,
- amelyben a gyermek ellen szexuális visszaélést, erőszakot követtek el, és
- amelyben a gyermek nevelésének, gondozásának elhanyagolása volt tapasztalható.

Jelen kutatásban csupán azokkal a bűncselekményekkel, elkövetőkkel és sértettjeivel foglalkoztam, amelyeknél az életkor a felnőtt-korhoz viszonyítva egyfajta függő helyzetet fejezett ki, amelyeknél a vérségi kapcsolatnak, vagy a családon belüli elkövetésnek szerepe volt.

A vizsgálat súlyponti részét az 1986. év II. félévében jogerőre emelkedett büntetőügyek adatlapos feldolgozása képezte. Az iratanyag feldolgozása bűncselekményenként, elkövetőnként és sértettenként külön-külön kérdőívvel történt. A bűnügyi iratanyag 11 megyében és Budapesten indult büntetőeljárások anyagát ölelte fel.

A vizsgálat:

- 1./ 221 büntetőügy adatait tartalmazza, amelyekben
- 2./ 259 elkövető és
- 3./ 492 kiskorú sértett szerepelt.

ad 1./ A feldolgozásra került 221 büntetőügyben a vád tárgyává tett cselekmények túlnyomó többsége: kiskorú veszélyeztetése (72,8 %) volt, melyet az erőszakos közösülés (10,8 %), a kiskorú elhelyezésének megváltoztatása (4,1 %) és a szemérem elleni erőszak (4,1 %) kisebb számban pedig a megrontás (3,2 %) és a vérfertőzés (3,2 %) majd a természet elleni fajtalanság (0,9 %) és a tartás elmulasztása (0,9 %) bűncselekménye követ. (Meg kell jegyezni, hogy a tartás elmulasztása bűncselekménye messze nem reprezentálja a ténylegesen előforduló ilyen bűncselekmények számát, de a kutatás anyagi és időbeli kereteit meghaladta volna az ennél nagyobb volumenű aktafeldolgozás.)

A büntető feljelentést az esetek 28,9 %-ában a gyámhatóság kezdeményezte. Ez az adat azért is figyelemre méltó, mert már magukból a bűnügyi iratanyagokból kideríthető megállapítás, hogy a család diszfunkcionális működésére utaló, s a külvilág számára jól érzékelhető jelenségek az ügyek 64,2 %-ában voltak. E tünetek vagy az elkövető(k) személyéhez, a család működéséhez kapcsolódtak, vagy egyéb olyan objektív nehézséget jeleztek, amelyekből a bűncselekmény bekövetkezésének veszélyére már korábban is nagy

valószínűséggel következtetni lehetett volna. Az elkövető személyéhez kapcsolódó okok között jól érzékelhető a szülő(k) alkoholista életmódja, mely a vizsgálat adatai szerint az elkövetők 52,1 %-át érintette. A korábbi hasonló bűncselekmény elkövetése miatt elítélés, a visszaesés, esetleg az élősdi életvitel észlelése is a gyermek nevelésének, gondozásának elhanyagolására utalhat. A család diszfunkcionális működésének tünete az esetek 24,4 %-ában a családtagok (feleség, gyermekek) rendszeres bántalmazásában vagy elhanyagolásában nyilvánult meg. De hasonló figyelemfelhívó tényező lehetett volna a sértett korábbi állami gondozása, a vérszerinti apa hiánya, a gyermek iskolai, óvodai közösségből való kimaradása, hogy csak a legjellemzőbbeket említsem. Egyes objektív körülmények is a bűncselekmény bekövetkezésének nagyobb veszélyét jelezhetnék volna. Így a gáz- és villanyszolgáltatás kikapcsolása, a család fizetési nehézségei, a lakbérfizetés elmaradása a családi feszültségek növekedését hozza magával.

A büntető eljárások kezdeményezői az esetek további 25,3 %-ában a szülők, akik házastársuk, vagy velük együttélő élettársuk ellen tettek büntető feljelentést. Figyelemre méltó tünet, hogy az eljárást kezdeményező házastárs (legtöbbször a feleség) szándékai, az esetek nagy részében a büntető eljárás alatt megváltoznak. A büntető ügyekből kitűnően a feljelentés megtétele után a feleség még a nyomozati szakban vallomást tesz a házastársa ellen. Majd néhány hónap múlva, amikor az eljárás a bírósági szakaszba ér, hozzátartozói viszonyára tekintettel megtagadja a vallomást. Értelmezésemben ennek az az oka, hogy a feljelentő házastárs rádöbben arra, hogy tetteivel sem sikerült megmozdítani a szociális segítő szolgálatokat, továbbra is ugyanolyan támasz nélküli, mint korábban. S ha a házastársat elítélik (akár szabadságvesztésre, akár pénzbüntetésre), úgy a család egésze még rosszabb helyzetbe kerül. Természetesen ezen kívül még számtalan ok vezethet a feljelentés visszavonására, a vallomás megtagadására. Ok lehet

például: a házaspárok kibékülése, a feleség megfélemlítettsége, a lakáskörülmények megoldhatatlansága, stb.

A büntető eljárás az ügyek további 18,1 %-ában rendőrségi felderítés, rendőrségi kezdeményezés alapján indult. Ide főként azok az esetek sorolhatók, amikor rendőri helyszíni intézkedés nyomán indul meg a büntető eljárás. Az esetek fennmaradó részében az iskola, a szomszédok, az orvos vagy a védőnő, vagy a sértett maga kezdeményezte az eljárást.

ad 2./ A büntető eljárásokban 259 elkövető szerepelt. (Az 1986-os évben fent felsorolt bűncselekmények ismertté vált bűnelkövetőinek száma 696 volt.) Az eljárás alá vont személyek 71,4 %-a férfi, 28,6 %-a nő volt.

Az elkövetők 59,1 %-a házas volt és házastársával élt a bűncselekmény elkövetésének időpontjában. (Az össznépességben belül: 63,7 %) A vizsgálatban szereplő családokra általában az átlagosnál nagyobb családnagyság és az atipikus családi struktúra jellemző. Még a jogilag rendezettnek látszó házastársi kapcsolatok 10 %-ában is az elkövető házastársától külön, vagy egyéb élettársi kapcsolatban él. Ez az inkongruens családi állapot a családok labilitására és a családon belüli erős személyi fluktuációra utal - mint azt az interjúk alá is támasztják -, s egészében azt eredményezi, hogy e családok életét a permanens bizonytalanság, a gyermekek életét alapvetően befolyásoló "átmeneti családi állapotok" jellemzik. Ezek a családok nem működnek támogató rendszerként, hiányzik belőlük a családi közösség gyermeket védő funkciója.

A család személyi kapcsolataiban megjelenő bizonytalanság mellé e családoknál a szociális körülményekben megragadható bizonytalanság is társul. Ez leginkább az alacsony iskolai

végzettségben, a szakképzettség hiányában, a munkaerőpiaci helyzet kedvezőtlen mutatóiban és az inaktívak magasabb arányában érhető tetten.

Összehasonlításként közlöm az 1986. évben a vizsgálat körébe eső bűncselekményeknél az ismertté vált bűnelkövetőkre, illetve az össznépessegre vonatkozó országos adatokat, amelyek még inkább nyomatékosítják a büntetőjogi büntetéssel sújtott elkövetők kedvezőtlen társadalmi helyzetét.

6. számú táblázat

Az iskolai végzettség
szerinti adatok összehasonlítása (1986.év)

Az iskolai végzettség megoszlása	A VIZSGALAT mintájában	Az ismertté vált bűnelkövetők közt	Az össznépessegekben
Analfabéta	8,5 %	6,7 %	1,3 %
1-4. osztály	12,3 %	12,9 %	
5-8. osztály	70,6 %	72,5 %	65,5 %
Középfokú végz.	8,1 %	6,3 %	27,1 %
Felsőfokú végz.	0,4 %	1,6 %	6,1 %

A mintában szereplő elkövetők alacsony iskolai végzettsége gyenge munkaerőpiaci helyzetet és alacsonyabb foglalkozásszerkezeti pozíciót hoz magával:

7. számú táblázat

Foglalkozás szerinti összehasonlítás (1986. év)

Foglalkozás	VIZSGALATI minta	Bűnelkövetők [^]
Szakmunkás	11,1 %	
Betanított munkás	23,9 %	24,4 %
Segédmunkás	31,7 %	40,7 %
Szakalk.+ szellemi	2,7 %	2,7 %
Önálló	2,7 %	2,3 %
Nyugdíjas + htb.	13,1 %	15,8 %
Foglalkozás nélküli	14,7 %	14,1 %
Összesen	100,0 %	100,0 %

[^] A vizsgálat körébe eső bűncselekmények ismertté vált bűnelkövetői

8. számú táblázat

A vizsgált elkövetők aktív és inaktív
munkaerőpiaci helyzet szerinti megoszlása

Munkaerőpiaci helyzet	Férfi	%	Nő	%	Ösz- szesen	%
Aktív	126	68,1	28	37,8	154	59,5
Inaktív	59	31,9	46	62,2	105	40,5
Az inaktív csoporton belül:						
Vegyes inaktív	23	-	39	-	62	-
Nyugdíjas	10	-	1	-	11	-
Alkalmi munkás	26	-	6	-	32	-
Összesen: (aktív+inaktív)	185	100,0	74	100,0	259	100,0

A 8.számú táblázatból látható, hogy a nők 62 %-a, és a férfiak 32 %-a inaktív. A 9.számú táblázat adatai szerint viszont a cigány és a nem cigány populáció tekintetében ugyanez az arány 58 : 35, az előbbi kategória "javára":

9. számú táblázat

A mintában szereplő
cigány és nem cigány bűnelkövetők
foglalkozás-szerkezeti megoszlása

		"C"	Nem"C"	Össz.
A k t í v	Allami	17	83	100
	Szöv.	7	33	40
	Magán	4	10	14
I n a k t	Vegyes	26	36	62
	Nyugd.	1	10	11
	Alkalmi	11	21	32
Összesen		66	193	259

"C" %	Nem"C" %	Össz.%
26	43	39
11	17	15
6	5	5
39 >	< 19	23
2 >	< 5	4
17 >	< 11	12
100	100	100

> = inaktív cigány: 58%
< = inaktív nem cigány: 35%

A mintába 11 nyugdíjas személy esett. Közülük 10 rokkantnyugdíjas. Ez utóbbiak közül 1 cigány. Tehát előttünk áll az a jellegzetes szegény cigánycsalád modell, melyben a férfiaknak vagy nincs munkájuk, vagy az állami építőiparban dolgoznak, vagy onnan is kiszorulva alkalmi munkát vállalnak, s a család gyed-ből, gyes-ből, vagy/és családi pótlékból él. E családoknál a szülőkezdő növekedését különösen erősíti a nők munkaröpiacról való kiszorulása. E táblázatok adatsorainak elemzésénél emlékeztetnem kell arra, hogy 1986-ban a munkanélküliség kategóriája a statisztika számára még egyáltalán nem létezett. Ennek megfelelően

azt sem lehet közvetlenül igazolni, hogy a cigány családok munkaerőpiaci helyzete jóval rosszabb a nem cigány munkavállalókénál.

Külön kérdés volt számomra, hogy a vizsgálat során kit tekintsek cigánynak, és milyen ismerv alapján. Az általam cigány kategóriába sorolt elkövetők száma eltér a rendőrség statisztikai szempontrendszerétől. A rendőrségi statisztikában - mára már megszüntetett - "cigány"/"nem cigány" adatgyűjtés szerint azt az elkövetőt kellett cigányként regisztrálni, akit "a környezete annak tartott". Számomra e felosztás elfogadhatatlan, s ennek megfelelően én csak azokat az elkövetőket vettem cigány származásúaknak, akik az eljárás során valamilyen módon maguk fejezték ki e közösséghez való tartozásukat. Vizsgálatomban a "cigány" kategória használata nem hátrányos megkülönböztetést, hanem csupán egy adott szubkultúrához való tartozást jelent. Ennek megfelelően számomra a szubkultúra értéksemleges kategória, mely legfeljebb másféle tradíciókat, s sok esetben integrációs nehézségeket jelent.

Az elkövetők szociálisan hátrányos helyzetét mutatják a rossz lakáskörülmények és kedvezőtlen lakókörnyezet is. A vizsgálat megerősíti azt a közismert tényt, miszerint a nagyobb gyermekszám és a szegénység szinte törvényszerűen együtt járnak. A büntető iratanyag adataiból is megállapítható, hogy e családok lakásai jellemzően alacsony komfortfokozatúak (nincs fürdőszoba és/vagy wc), melyekben a nagyobb gyermekszámra tekintettel a szobánkénti laksűrűség jelentősen meghaladja a kívánatos mértéket (1-2 fő).

Nem lehet azonban elhallgatni azt a jelenséget sem, hogy a család alapvetően rossz anyagi helyzetét tovább rontják a szülők életmódjából - legtöbbször alkoholizmusából - eredő negatív hatások. Az elkövetők bevallott jövedelme és a foglalkozásszerkezetben elfoglalt helyének összevetéséből

megállapítható, hogy a saját foglalkozási kategóriáik alatti szociális helyzetű emberekről van szó.

Az elkövetők szociálisan hátrányos helyzete jelentősen kényszerpályára tereli az ítélkezést. Ezeket az embereket mástól, mint szabadságuktól (és gyermekeiktől) megfosztani már nem lehet. Ezt tükrözi a büntetéskiszabási gyakorlat is: egyrészt a vagyontalan, jövedelem nélküli helyzet tereli a bírói döntést a szigorúbb szankciók felé, hiszen esetükben eleve lehetetlen lenne pénzbüntetést kiszabni, másrészt a munkahellyel kapcsolatos problémák gátolják meg a munka jellegű büntetések alkalmazását, s ebből következően "marad" a szabadságvesztés, mint lehetséges szankció. Ez utóbbi azonban épp a családokra ró további terheket a - sok esetben egyetlen - kereső "kivonásával". Hogy mégis ez utóbbi tekinthető mindennapos gyakorlatnak, azt az adatok egyértelműen bizonyítják: az elkövetők 90 %-át szabadságvesztésre ítélték, ezen belül 56 %-ukat végrehajtandó szabadságvesztésre, és az elkövetőknek mindössze 3,5 %-át ítélték pénzbüntetésre, és 0,4 %-ukat javító-nevelő munkára. Ez jelentősen eltér a büntetéskiszabás általános gyakorlatától, mely szerint az 1986. évben szabadságvesztésre ítélések aránya a közvédas bűncselekményeknél 49 % (ebből 27 % végrehajtandó), a javító-nevelő munkára ítélték aránya 6 %, s pénzbüntetéssel az elítéltek 38 %-át sújtják.

A végrehajtandó szabadságvesztést azonban nemcsak az elkövetők szociális helyzete indokolja, hanem a cselekményben, vagy az elkövető személyében rejlő egyéb okok is: a bűncselekmény büntetési tétele, a bűncselekmény tárgyi súlya, az elkövető visszaeső, esetleg többszörös visszaeső volta. A kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény elkövetése miatt indult eljárásokban például az elkövetők 49 %-át más bűncselekmény elkövetése miatt is felelősségre vonták, halmazati büntetést alkalmazva. E halmazatban szereplő bűncselekmények körében 4 bűncselekmény kategória tűnik

meghatározónak: a testi sértés, a tartás elmulasztása, a lopás és a közveszélyes munkakerülés. (A vizsgálat időpontjában ez utóbbi még büntetőjogilag üldözendő cselekmény volt.)

10. számú táblázat

A vizsgált mintában szereplő
elkövetők életkori megoszlása

Életkor	Fő	%
18-24 éves	13	5,1
25-29 éves	36	13,9
30-39 éves	136	52,6
40-49 éves	54	20,8
50 év feletti	20	7,7
Összesen	259	100,0

Az elkövetők életkorát jelző adatsorból az tűnik ki, hogy a vizsgált bűncselekmények elkövetése lényegében a 25. életév betöltése után jellemző. A mintában különösen kiemelkedő a 36-39 éves korú elkövetők aránya (69 fő=26,6 %). Tekintettel arra, hogy a mintában meghatározó nagyságrendű a kiskorú veszélyeztetésének bűncselekménye a fenti adat nem meglepő. Ha a nagykorúság elérése körüli házasságkötéseket illetve élettársi kapcsolat kialakítását vesszük jellemzőnek, akkor valóban ebben a szülői életkorban várható a gyermekek sérelmére elkövetett nem szexuális jellegű cselekmények nagyobb gyakorisága, mert a kapcsolatból született gyermekek ekkor lesznek különböző oktatási intézmények növendékei. Az iskolába kerülés időszaka, a beiskolázással kapcsolatos felmérések, beiratás, családlátogatás, stb. nagyobb valószínűséggel hozza a felszínre azokat a cselekményeket amelyek korábban a családon belül, a zárt ajtók mögött maradhattak.

A vizsgálat szerint e bűncselekményekért jellemzően a sokgyermekes családok szülőit ítélik el a bíróságok. Kiemelten magas az 5-nél több gyermekes családok aránya (27 %). Miután az elkövetők 25 %-a tartotta magát cigánynak, az adatok azt mutatják, hogy a sokgyermekes cigánycsaládok felülreprezentáltak e bűncselekményi körben.

ad 3./ A vizsgálati mintában szereplő családon belül sértetté vált 492 gyermek- és fiatalkorú sértett 48,8 %-a fiú, 51,2 %-a leány volt. 85,6 %-uk sérelmére a vérszerinti szülő követte el a bűncselekményt és 11,8 % a nevelt gyermekként sértetté vált személyek aránya.

11. számú táblázat

A mintában szereplő sértettek életkora

Életkor	Fő	%
0-3 éves	86	17,5
4-6 éves	92	18,7
7-10 éves	142	28,9
11-14 éves	115	23,4
15-18 éves	38	7,7
Nincs adat	19	3,9
Összesen:	492	100,0

A bűncselekmény sértettjévé válás megjelenése a gyermek 4. életéve körüli időszakra tehető, ami egyértelművé teszi, hogy jellemzően ekkor válnak a családi problémák intézményes észlelés "tárgyává". Az óvoda intézményesült probléma-észlelése természetesen nem terjed ki valamennyi potenciálisan

veszélyeztetett gyermekekre, különösen azért nem, mert épp a legveszélyeztetettebb családok "problémás" gyerekei nem járnak óvodába, így a velük és családjaikkal kapcsolatos gondok csak az iskola-előkészítőben, vagy az iskolában fogalmazódnak meg. A sértettek életkorát vizsgálva ugyanis úgy tűnik, hogy 0-3 éves életkorban nagy valószínűséggel a családon belül, zárt ajtók mögött maradhatnak azok a problémák - ha csak nem olyan súlyúak, hogy kívülállóknak számára is nyilvánvalóan észlelhetők -, amelyek a kiskorú sérelmére elkövetett bűncselekményeket generálják. A szokásos életkori kategorizálások a sértettek életkorának tekintetében nem segítenek, ellenkezőleg, félreértelmezésre adnak lehetőséget. Ugyanis az általános iskolának alsó és felső tagozatának kettébontása miatt eltűnik az a homogenitás, ami a 4-14 éves életkorig - két év kivételével - konstansnak mutatkozik. Ha éves bontást használunk, akkor az tapasztalhatjuk, hogy e sáv mindegyik évében 32-33 sértett szerepel. Csupán az 5. valamint a 8-9. életévek észlelhetők kiugró értéként. Bár arról sem szabad megfeledkezni, hogy a minta 84 %-ában kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény valósult meg, amely többek között a tankötelezettség negligálásával is elkövethető. Mindamellettt úgy vélem, hogy az iskolával kapcsolatba kerülés kötelezettsége nagyobb valószínűséggel hozza felszínre azokat a cselekményeket is, amelyek a tankötelezettség megszegésén túl, egyéb magatartásokkal valósítják meg a kiskorú veszélyeztetésének törvényi tényállását. Ebből következően a 8. év körüli életkorú sértettek sűrűbb előfordulása nem feltétlenül azt jelenti, hogy ebben a korban nagyobb gyakoriságú a kiskorú veszélyeztetésének bűncselekménye, hanem sokkal inkább azt, hogy az iskolába kerülés időszaka, a beiskolázással kapcsolatos felmérések, beiratás, családlátogatás, stb. a korábban és folyamatosan elkövetett bűncselekmények felderítésében játszanak szerepet. Az általános iskolás korhatárt átlépve azonnal megszűnik az intézményi együttműködés, az

intézményes kontroll és az ekkor felmerülő problémák már könnyebben minősülhetnek fiatalkori devianciának.

A sértettek nemenkénti megoszlása közel egyenletes (240 fiú, 252 lány). Bár a népesség egészére a 40 éves életkor alatt végig a férfitöbbség jellemző, a vizsgált populációban lánytöbbség mutatkozik. A megoszlás eltolódásából arra lehet következtetni, hogy a lánygyermekes veszélyeztetettebb helyzetben vannak a fiúknál. A 221 bűncselekmény közül 49 szexuális jellegű - amelyeket bár nem kizárólagosan, de többségében lányok ellen követnek el -, s ez is a nemenkénti megoszlás eltolódásának magyarázatául szolgálhat.

A magyar családok gyermekszám szerinti megoszlása azt mutatja, hogy másfélszer annyi egy-gyermekes család van, mint kétgyermekes. A mintában természetesen nem szerepelhetnek a gyermektelen családok, mert csak a családon belüli elkövetés volt a vizsgálat tárgya. Releváns eltérés észlelhető az országos népesség statisztika és a vizsgált populáció között a három és több gyermekes családok esetében. A vizsgált sértettek 56 %-a esett ez utóbbi kategóriába, ami egyértelműen a sokgyermekes családokban felnövekvő gyermekek erősebb veszélyeztetettségét és egyúttal e családok feltehetően az átlagosnál problematikusabb interperszonális viszonyait jelzi. A sértettek száma szerinti cezura a háromgyermekes családoknál húzható meg, melytől kezdve az eloszlási haranggörbe rohamosan csökkenő tendenciájú.

Társadalmunkban erősen jelen van az az előítélet, hogy a sokgyermekes családok zöme egyúttal a cigány etnikumhoz tartozik, továbbá, hogy e népcsoport bűnözési aktivitása erős.¹²⁵ A vizsgált ügyekben a sértettek 30 %-áról (147 fő) volt valószínűsíthető cigány mivoltuk. Ha a cigányok számát a magyar

népességben 5-6 %-ra tesszük, akkor azt látjuk, hogy a cigánygyermek veszélyeztetettsége 6-szorosra tehető.

A hazai településszerkezet problémáinak ismeretében akár természetesnek is vehetjük, hogy az un. problémás cigánycsaládok száma a településszerkezeti lejtővel együtt a kistelepülések irányában nő (településtípusonként: főváros - vidéki város - község; 3 - 49 - 95 cigány sértett).

239 sértett szociális helyzetéről rendelkezem adatokkal. Csupán 17 %-uk mondható jó anyagi- és lakáshelyzetű családban felnövekedőnek. A sértettek 83 %-a a tradicionális szegénység körülményei között él, kikapcsolt közüzemi szolgáltatású, zsúfolt, vagy romos, illetve szükséglakásokban, döngölt padlójú vályogházakban, cigánytelepen, kilakoltatva, vagy önkényes lakásfoglalóként. 253 sértett szociális helyzetéről nincs közvetlen információ, annyit azonban lehet tudni róluk, hogy közülük 48, nagy valószínűséggel cigány. Tehát a mintában szereplő 147 cigány etnikumú sértett 32 %-áról az eljárás során nem tartották fontosnak megemlíteni, vagy figyelembe venni szociális körülményeiket. Feltételezésem szerint ezek azok, a gyermeket bűncselekmény elkövetésére rábírással megvalósító, kiskorút veszélyeztető cselekmények, ahol a szociális körülmények feltárása nem "tényállási elem", szemben pl. a gondozás elhanyagolásával megvalósuló, kiskorút veszélyeztető ügyekkel. Figyelemre méltó azonban - miután a bűnügyi iratanyagban ilyen adatok nem szerepeltek -, hogy a bíróság e tényeket, jellemzőket a büntetés kiszabása során nem is értékelte.

E tények elemzése közelebb visz a kiskorú sérelmére elkövetett cselekmények látenciája mértékének megállapításához. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy a nem cigány sértettek körében létező látencia jóval nagyobb, mint a cigány etnikumú sértetteké.

Egyértelmű összefüggések mutathatók ki a rossz lakáskörülményekkel és rossz anyagi helyzettel jellemezhető szegény családokban, illetve az elfogadható anyagi helyzettel, és megfelelő lakáskörülményekkel rendelkező családokban sértetté váló gyermekek helyzetére reagáló gyámhatósági intézkedések között.

12/A-B-C. számú táblázat

A gyámhatósági intézkedések
és a szociális körülmények összefüggései
a vizsgált mintában

A./ Gyámhatósági intézkedések a bűncselekmény kitudódását megelőző időszakban

Intézkedések fajtái	Megfelelő szociális körülmények	%	Rossz szociális körülmények	%	Össz.
Figyelmeztetés	10	25	77	17	87
Helyi segítség	-	-	37	8	37
Allami nevelés	6	15	53	12	59
Nincs adat	24	60	285	63	309
Összesen	40	100	452	100	492

B./ Gyámhatósági intézkedések a bűncselekmény kitudódásakor

Intézkedések fajtái	Megfelelő szociális körülmények	%	Rossz szociális körülmények	%	Össz.
Figyelmeztetés	-	-	5	1	5
Helyi segítség	2	1	2	-	4
Allami nevelés	11	28	172	38	183
Nincs adat	27	68	273	61	300
Összesen	40	100	452	100	492

C./ Gyámhatósági intézkedések a büntető eljárás folyamán

Intézkedések fajtái	Megfelelő szociális körülmények	Rossz szociális körülmények	Összesen
Figyelmeztetés	-	-	-
Helyi segítség	-	-	-
Allami nevelés	-	11	11
Nincs adat	40	441	481
Összesen	40	452	492

A 12. számú táblázatokban használt fogalmak:

- Figyelmeztetés: a legenyhébb fokozatú gyámhatósági védő-
óvó intézkedés
- Helyi segítség: nevelési tanácsadás, hetes bölcsőde,
ideiglenes intézeti elhelyezés, láthatás
szabályozása, nevelési segély, a szülő
alkoholelvonó kezelése
- Allami nevelés: intézeti gondozásba vétel a szülői
felügyeleti jogok korlátozásával

Fenti táblázatokból megfigyelhető, hogy a jobb anyagi helyzetű családokban sértetté vált gyermekek esetében nagyobb az esély arra, hogy a gyámhatóság figyelmeztetéssel lezárja az ügyet. Az elkövető oldaláról ez azt jelenti, hogy ez az elkövető nagyobb

valószínűséggel kerül el a büntetőjogi felelősségrevonást. A 12/A. számú táblázat nagy meglepetése, hogy a jó anyagi helyzetű családok gyermekei számára sem kínálnak a lakóterületen az önkormányzatok személyes szociális szolgáltatásokat. Ezzel szemben a gyermekek viszonyított arányszáma azt jelzi, hogy nagyobb valószínűséggel kerülnek állami nevelésbe, mintha rossz anyagi helyzetű családokban nőnének fel. A magyarázat végtelenül egyszerű: a gyámhatóságok feladatuknak tekintik a problémás helyzetekben a szülők figyelmeztetését, s e feladatuknak tisztességgel eleget is tesznek. Am a centralizált szociális intézményrendszerünkben helyi erőforrásként dominánssá válik a családok anyagi segítése, mint igénybe vehető helyi segítő eszköz. Ezt az eszközt a gyámhatóságok a rossz anyagi helyzet miatti állami gondozásba vétel elkerülése céljából használják. Ezért is nem találunk jó anyagi helyzetű gyermeket a helyben segítséget kaptak között. Különösen furcsállom azt a tényt, hogy mindössze egyetlen gyermek került kapcsolatba - legalábbis az iratanyag adatai szerint - a helyi nevelési tanácsadóval.

A 12/B. számú táblázat érdekessége, hogy a cselekmény kitudódásától kezdődően a gyámhatóságok már alig használnak helyi megoldásokat, ugyanakkor az anyagi helyzet függvényében az előbbi tendencia megfordul, és ekkor már a rossz anyagi helyzetű családok gyermekeinek állami nevelésbe vétele a szociológiailag "várt" meghatározottságot mutatja.

S végül a 12/C. számú táblázat szerint, a büntető eljárás során már más eszköz szóba sem kerül, mint az állami nevelésbe vétel.

A gyámhatóság diszfunkcionális működését egy - e szempontból - igen jellemző eset bemutatásával tudom illusztrálni:

Y. 13 éves cigánylányként vált megrontás bűncselekményének sértettjévé. Családja korábban egy borsodi cigánytelepen élt. Mivel vályogházuk összedőlt, önkényesen beköltöztek egy nagyvárosi, vizes pincelakás-

ba. Apja egy osztályt végzett, betanított munkásként a város ipari üzemében dolgozott. Közveszélyes munkakerülés szabálysértéséért vonták felelősségre és garázdaság elkövetése miatt ítélték 8 hónapi szabadságvesztésre, három évre felfüggesztve. Anyja három osztályával háztartásbeli. A szülők 13 illetve 15 évesek voltak, amikor élettársi kapcsolatra léptek. Nagykorúságuk elérése után azonnal házasságot is kötöttek. A házasságból 5 kiskorú gyermekük származott. Közülük Y. a legidősebb. A család élete rendezetlen, pincelakásuk rendetlen, piszkos. A gyermekek sokat mulasztanak az iskolából. Csavarognak, ápolatlanok, hiányos ruházatúak, tetvesek. Előfordult, hogy a gyermekeket a szülők napokra magukra hagyták, ekkor Y. vigyázott a kicsikre. E problémákat az iskola már többször jelezte a gyámhatóságnak, amely figyelmeztette a szülőket, és magatartási szabályokat írt elő részükre, amit viszont ők nem tartottak be. A szülők ellen kiskorú veszélyeztetése miatt 1986. februárjában indult büntető eljárás. Előzményéhez a fent említett megrontásos cselekmény is hozzá tartozik. 1985. novemberében ugyanis Y. két kisebb fiútestvérével moziba ment, ahonnan nem tért haza. A két testvér elmondta a szülőknek, hogy Y. összetalálkozott egy cigányfiúval és elment vele. Y. szülei még aznap bejelentették a rendőrségen a lány eltűnését. Mivel a lány másnapra sem került elő, ezért a szülők ismét a rendőrségen próbálkoztak, de ismét sikertelenül. A következő napokban a szülők a nagycsaládi kapcsolatokat felhasználva, megtalálták Y-t egy közeli faluban, ahol Y. élettársi közösségre lépett az említett fiúval. A kapcsolatba a fiú szülei is beleegyeztek, felajánlván, hogy a fiatalok lakjanak náluk. Y. szülei a falubeli lakást még az ő pincelakásuknál is rosszabbnak ítélték, ezért a kisebb rosszat választva, a fiatal párt magukhoz költöztették. Miután Y. szüleinek feljelentése továbbra is érvényben volt, a rendőrség malmai tovább öröltek, s ennek eredményeként 1986. februárjában eljárást indítottak az alábbi 5 személy ellen:

- 1./ A cigányfiú ellen megrontás miatt, mert a 13 éves Y-tel létesített szexuális kapcsolatot.
- 2./ A fiú anyja ellen, megrontásban közreműködő bűnsegédi magatartás miatt. Ilyenként értékelték az élettársi közösséghez való segítségnyújtását.
- 3./ Ugyanezért a fiú apja ellen.
- 4./ Megrontásban közreműködő bűnsegédi magatartása miatt, Y. apja ellen. Ő a bűnsegédi magatartást azzal valósította meg, hogy a fiatalokat a pincelakásba költöztette és az élettársi kapcsolat folytatását szándékosan segítette. Ezen felül kiskorú veszélyeztetése is szerepelt a vádiratban, mely cselekményt gyermekei gondozásának és nevelésének elhanyagolásával valósította meg.

5./ Ugyanezért Y. anyja ellen.

Az ítélet szerint:

- 1./ A fiút felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték.
- 2./ A fiú apjával szemben megszüntették az eljárást, mert időközben elhunyt.
- 3./ A fiú anyját felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték.
- 4./ Y. apját 1 évi és 4 hónapi végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték.
- 5./ Y. anyját 1 évi, végrehajtásában 2 évre felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték.

Az eljárás megindulásával egyidejűleg Y-t és 4 testvérét a gyámhatóság állami gondozásba vette.

Mi is történt itt? Az esetből kitetszik, hogy a család sosem volt problémamentes sem az iskola, sem a gyámhatóság számára. A hatósági beavatkozás azonban csak a figyelmeztetésig, és a magatartási szabályok előírásáig terjedt, amelyet nem támogatott meg egyéb, a családi problémákat megoldani segítő szakmai segítségnyújtás. Az iskola levelekkel bombázta a gyámhatóságot, amely azonban ilyen mennyiségű és minőségű problémával szemben tehetetlen volt. Mivel a szülők igen intenzíven keresték gyermeküket, így tehát szó sem lehetett a családi kapcsolataik kiürüléséről. Megtalálásával számukra megnyugtató módon rendeződött a helyzet, hisz a leány nem tett semmi rosszat, csak azt, amit a saját anyja ugyanilyen idős korában: a szubkulturális szokásokat követve, 13 évesen, élettársi kapcsolatra lépett.

E fejlemény azonban új útra terelte a hatósági beavatkozást, hiszen bűncselekmény valósult meg! Most már kézenfekvő volt a következő hatósági lépés: a szülők a büntető felelősségrevonás rendszerében feleltek gyermekeik elhanyagolásáért, a gyermekek pedig a családból kiemelhetvé és intézetben elhelyezhetővé váltak. A szülők ellen indított eljárás ugyan a család problémáit természetesen nem oldotta meg, viszont a gyámhatóság érdekei szempontjából jó megoldást jelentett, mert a továbbiakban már nem ő, hanem a nevelőotthon és a börtön volt "felelős" a család sorsáért. A gyermeküket kereső szülők segítségére tehát úgy sietett a gyámhatóság és a bíróság, hogy az egész családot az állami intézményi ellátás keretei közé csukta.

A viktimológia vizsgálati tárgyából következően a sértett oldaláról közelíti az elkövetett cselekményt, így szükségszerűen felteszi azt a kérdést, hogy vajon előre jelezhető-e a bűncselekmény bekövetkezése. A külföldi kutatások eredményei összecsengenek a vizsgálat eredményeivel a vonatkozásban, hogy a sértetté válást különböző fizikai vagy személyiségjellemzők

könnyítik meg, illetve abban, hogy a sértettek jól meghatározható tünetei jelzik a már bekövetkezett cselekményeket.

Az adatok arra utalnak, hogy a bűnügyi iratanyagban szereplő sértett gyermekek 30 %-a vagy genetikus vagy szerzett egészségi rendellenességet mutat (pl. születési rendellenesség, koraszülött, neurotikus, illetve bevizelő).

A 492 sértett aktájában csupán 27 %-uk esetében (132 fő) található a sértettek korábbi magatartására vonatkozó adat. A 13.számú táblázat szerint, a 132 fő esetében 208, a sértett korábbi magatartásával kapcsolatos említés történt. (Ami az összes említés 37%-a). A 132 sértett korábbi magatartását jellemző tünetek az eljárás során tett vallomásokból (tanu, elkövető, sértett) és az aktához esetlegesen csatolt iratokból volt megállapítható. A sértettek közül csavargóként említettek 41 főt (az összes említés 20%-a), iskolakerülő minősítést kapott 32 fő (15%), osztályt ismételt 38 gyermek (18 %). Kézenfekvő feltételezés lenne, hogy a gyermekek bukása előmenetelük, tanulmányi eredményük vonatkozásában az iskolán belül maradó probléma. Ugyanakkor a táblázatból az látható, hogy szinte valamennyi bukott tanuló mind az iskolában, mind a gyámhatóságon a veszélyeztetetti nyilvántartásban szerepel. Az adatsor ékesszólóan bizonyítja, hogy a sértettek magatartásváltozása az iskolában tetten érhető lenne, illetve a magatartásváltozásból következtetni lehetne a problémák gyökerére. Miután a sértettek 87 %-ának (430 fő) sérelmére elkövetett bűncselekményt a folyamatosság, a hosszú időn át tartó elkövetés, az állapotszerűség jellemezte, ezért joggal feltételezhető, hogy a sértetti magatartást az elkövető folyamatszerű magatartásával döntően befolyásolta. A gyermekek devianciába hajló (olykor valóban deviáns) magatartása csak a helyzetükre adott természetszerű reakcióként fogható fel.

A sértetté válás prognosztizálásában fontos jelzés lehetne az iskolakerülés ténye, melyet az adatok szerint nem jelentőségüknek megfelelően kezelnek. Egyértelműnek látszik, hogy mind a pedagógusok, az esetleges iskolai gyermekvédelmi megbízottak és a gyámhatósági előadók munkájukban több mint jelzés értékűnek kellene hogy tartsák a fenti problémák együttjárását, mint a sértetté válást jelző problémahalmaz egyik jól észlelhető tünetegyüttesét. Mindezek alapján a gyakorlatilag minden kiskorúval találkozó oktatási-nevelési intézmény gyermekvédelmi munkájának megerősítése kiemelkedő fontosságú.

13. számú táblázat

A mintában szereplő sértettek nemi megoszlása
a nyilvántartás típusa szerint

A nyilvántartás típusa	Fiú	Lány	Össz.
Nincs nyilvántartásban	72	84	156
Gyámhatósági nyilvántartás	66	62	128
Gyámhatósági + iskolai nyilvt.	75	68	143
Nincs adat	27	38	65
Összesen	240	252	492

14. számú táblázat

A sértettek korábbi magatartási problémái
a nyilvántartások típusa szerint[^]

Magatartási problémák	Nincs nyt-ban	Gyámhat nyt-ban	Gyám+isk nyt-ban	Nincs adat	Összesen
Csavargás	1	15	24	1	41
Prostitúció	-	-	2	-	2
Öngy. kísérlet	2	-	1	-	3
Bűncs. elköv.	2	8	20	2	32
Iskolakerülés	3	8	20	1	32
Agresszivitás	3	4	13	2	22
Szipuzás	-	-	2	-	2
Osztályismét.	6	4	22	6	38
Tanulmányi eredm.romlás	6	2	7	3	18
Korai partner kapcsolat	-	-	4	-	4
Isk.fáradtság	1	-	4	-	5
Isk.látogatás alól felment	-	-	1	-	1
Koldulás	-	-	2	-	2
Zárkózottság	3	3	-	-	6
Ok megjelölés nélkül	135	99	74	52	360
Összesen	162	143	196	67	568

[^] Egy sértettnél több ok is szerepelhet

A 13. és 14. számú táblázatból látható, hogy az agresszivitás sokkal inkább szerepelhet a veszélyeztetettként nyilvántartás

okaként, mint a visszahúzódás, zárkózottság, s ennek megfelelően mind az iskola, mind a gyámhatóság több fiút, mint lányt tart nyilván a sértettek közül. Ez nyilvánvalóan magával hozza azt a kérdést, hogy milyen tünetek alapján tekint a gyámhatóság és az iskola valamely gyermeket veszélyeztetettnek. Álláspontom szerint a leánygyermek reakciói a családi problémákra - amelyek inkább a visszahúzódásban, a szorongó és neurotikus tünetekben jelennek meg -, nem érik el a gyámhatóság és az iskola "ingerküszöbét". Ennek megfelelően, a deviáns vagy predeviáns magatartást, azaz a már előállt beilleszkedési zavart tekintik nyilvántartandónak, szankcionálандónak. A sértettek 32 %-a (156 fő) nem volt korábban veszélyeztetettként regisztrálva. Ez annál is érdekesebb, hiszen - mint az előbb említettem -, az elkövetések 87 %-a folyamatos cselekmény, melyről ezek szerint szociális intézményeink csak korlátozottan szereznek tudomást. Esetünkben a kettős nyilvántartás (a gyámhatóságon és az oktatási intézményben egyaránt nyilvántartott gyermekek) a jellemzőbb (143 fő), mint a csak gyámhatósági nyilvántartás (128 fő).

A területi gyermekvédelem szakembereinek kiemelt figyelmet kellene fordítaniuk az iskolakerülő, csavargó gyermekek viselkedése mögött meghúzódó okok feltárására, már csak azért is, mert ezek a gyermekek igen könnyen válhatnak maguk is bűnelkövetőkké, mint azt a vizsgálat adatai is jelzik: a csavargó, az otthonról időnként napokra eltűnő 39 gyermek közül 18 (46 %) már maga is követett el kisebb-nagyobb bűncselekményt. Az egy külön kérdés, hogy az otthonukat és iskolájukat egyaránt kerülő gyerekekre irányuló intézményes figyelem csak a regisztrálás, vagy a segítő beavatkozás körére terjed-e ki. Az előbbit látszik alátámasztani az az adat is, mely szerint a gyámhatóságon nyilvántartott gyermekek között 10 százalékponttal nagyobb a cigányok aránya. A kettős nyilvántartás esetében viszont már 17 százalékpont a különbség. Több mint

valószínű, hogy az iskolának nincs eszköze e magatartási problémák befolyásolására, már csak azért sem, mert a jellegzetesen porosz gyökerű magyar iskolarendszer sem az oktatás, sem a nevelés terén nem a kulturális különbségek, a kisebbségekkel szembeni tolerancia szempontjait tartja elsődlegesnek. A cigány etnikumbéli kulturális gyökerű gyermekek lazább, önállóbb szabadidő-felhasználását ezért minősítheti a nem cigány középosztályt jellemző korlátozó típusú gyermeknevelési megközelítés csavargásnak, vagy a gyermekek magukra hagyásának. Az iskolai értékelés látszik megjelenni abban, hogy a 8-9. éves életkorban megnő a sértetté válás valószínűsége, ami nem kis mértékben annak tudható be, hogy az iskola és a család számára egyaránt a gyermek tanulási kudarcaként jelenik meg a fenti kulturális különbség. Ennek jelzésére az iskola adminisztratív eszközként használja a tankötelezettség elmulasztása jogi kategóriáját.

A vizsgálat körébe eső cselekmények jellegzetesen a nevelési, gondozási kötelezettség elmulasztását jelentik, amelyet az is mutat, hogy a sértettek csupán 10 %-a szenvedett testi sérülést a cselekmény során, s e sérülések 2/3-a nyolc napon belül gyógyult. A sérülések fajtáinak csoportosítása során megállapítható, hogy a legritkább esetben fordul elő egyetlen sérülési nyom önmagában. Minden második bántalmazás a gyermek fején, vagy arcán okoz sérülést. Az arcát, fejét védő sértett pusztán e védekezés során további sérüléseket szenved az arca elé tartott karján. A sérülések 41 %-a a fejtető, a hajás fejbőr, a fül és legfőképpen az arc sérülését jelenti. A sérülések 27 %-a 8 napon túl gyógyuló. Az adatok azt is jelzik, hogy azok a gyermekek, akiknek egészségügyi állapota rossz, lelki és fizikai állapotát kifejezett visszamaradottság jellemzi (koraszülött, születési rendellenességgel született, iskolaéretlen, bevizelő, neurotikus, epilepsziás, debil), nagyobb valószínűséggel vannak fizikai

bántalmazásnak kitéve. Figyelemre méltó tény, hogy míg a sértettek fizikai és érzelmi sérüléseiről 252 információt sikerült összegyűjteni, addig e két kategória megoszlása 23-77 % az érzelmi sérülés dominanciájával. Mindössze 9 aktában szerepel e két kategória együttesen, amit magyaráz az, hogy az esetek közül pusztán 1 ízben fordult elő mind pszichológusi mind pedig orvosi vizsgálat. Azokban az ügyekben pedig, ahol orvosi vizsgálat történt egyúttal elmaradt a pszichológus kontroll, holott elég kevésbé valószínű, hogy egy orvosi vizsgálatot igénylő egészségügyi károsodás ne járna valamilyen pszichés következménnyel is. Feltehető, hogy az orvosszakértői vizsgálatok csekély száma azzal is összefüggésben van, hogy az eljárás megindulásakor becsatolt orvosi láttelelet elegendő "fogodzót" nyújt a bíróságnak a fizikai következmények megítélésére. Alapvetően azonban azzal van összefüggésben, hogy a kiskorú veszélyeztetése, mint bűncselekmény, az elhanyagolásban megnyilvánuló szülői magatartásokat bünteti.

A 49 testi sérülést szenvedett sértett közül 35 vérszerinti (71 %) és 14 nevelt (29 %) gyermek. A 492 fős mintában 421 (86 %) vérszerinti illetve 58 (12 %) a nevelt gyermekek aránya. Vagyis a nevelt gyermekek jóval nagyobb mértékben vannak kitéve a testi sértés veszélyének. Érdeemes lenne gyámhatóságainknak jobban odafigyelni erre a tényre, hiszen világosan mutatja, hogy a szülői szerepek gyakorlása bizonytalan, vagy átmeneti jellegű családi kapcsolatok esetén nem jelenti egyúttal a gyermek iránt érzett felelősség kialakulását, azt a kötelességet, amelyet a családba került gyermek felnevelése ró az új házassági/élettársi kapcsolat mindkét tagjára. Mivel az elvált szülők új kapcsolatteremtését alapvetően nem a gyerekek szükségletei, igényei, hanem a felnőttek viszonyai alakítják ki, ezért legtöbbször eleve rendezetlen marad a gyermek(ek) és a nevelőszülő kapcsolata. A felnőttek rendezetlen viszonyai csapódnak le a gyermekeken, s ekkor van nagy

valószínűsége annak, hogy az élettársak egymás közötti súrlódásai a nevelt gyermekek által elszenvedett testi sértésekben öltenek testet. A külföldi kutatások veszélyeztetőként írják le az átmeneti családi helyzeteket a gyermek számára, amelyekben a szülői szerepekben újra és újra más személyek jelennek meg. Különösen nagy a veszélye ennek a leányok sérelmére elkövetett szexuális cselekményeknél. A gyermeknevelési eszközök megválasztását, s a testi fenyítés, mint büntetési eszköz alkalmazását azonban nemcsak a nevelőszülő/nevelt gyermek viszony befolyásolja, hanem nagymértékben meghatározza az interjúk által felszínre hozott jelenség is, mely azt mutatja, hogy ezekben a családokban a testi fenyítés a gyermeknevelés, a gyermek magatartás befolyásolásának bevett eszköze.

Míg a 492 gyermek csupán 2 %-ának (11 fő) egészségügyi állapotáról kértek orvosi véleményt, addig a sértettek 54 %-át vizsgálta meg az eljárás során pszichológus szakértő.

Az emberrel foglalkozó tudományok eredményeinek hasznosítására az igazságszolgáltatás szervei egyre növekvő mértékben veszik igénybe szakértők közreműködését feladataik megoldásához. "Bár pontos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, úgy becsülhető, hogy a közvádas ügyek kb. 20-40 %-ában működik közre valamilyen szakértő. A pszichológus szakértő bevonására az utóbbi években gyakrabban kerül sor, de ennek ellenére a büntető eljárások legfeljebb 1-2 %-ában találkozni velük."¹²⁶

A szakértő kirendelése a bíró "szaktudását" van hivatva kiegészíteni a gyermekek ellen elkövetett bűncselekmények miatt indult eljárásokban is. A jog ugyanis "nem tűri a bíró tanácsstalanságát, de igyekszik neki segítséget nyújtani ahhoz, hogy a vitát még áttekinthető mederbe szoríthassa, hogy a kétkedésnek véget vethessen úgy, hogy döntése egyúttal vitathatatlanak is tűnjék. ... A büntető anyagi jogszabályok (ezért) pontosan

körülírják az egyes törvényi tényállásokat, és így határok közé szorítják a vitát, a bizonyítási eljárást.¹²⁷ Alláspontom szerint a kiskorú veszélyeztetése bűncselekményének jelenlegi megfogalmazása éppen ezt a segítséget nem nyújtja a jogalkalmazónak, aki - a vizsgálati adatok szerint minden második esetben - egy másik szakma szaktudását kénytelen segítségül hívni ahhoz, hogy azzal fedje el a törvényi kerettényállás megfogalmazásbeli hiányosságait, hogy a bizonyítás eredményessége esetén lehetővé váljék a büntető felelősségrevonás. Vélekedésemet a szakértői bizonyítás problémáiról folyt OKKrI kutatás is alátámasztja: "a pszichológus szakértők speciális ismereteinek hasznosítására irányuló szerteágazó törekvések között ... figyelemre méltó az az irányzat, amelyik a pszichológus nyilatkozatait nem egyszerűen a további kutatás, hanem objektív tények bizonyítása érdekében kívánja értékesíteni."¹²⁸

Ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, szakértőt kell igénybe venni. (Be. 68. §. /1/ bek.) A pszichológus szakértő közreműködése tehát annak vizsgálatára vagy megítélésére irányul, hogy az elkövetett cselekmény és következményei veszélyeztették-e a kiskorú testi, szellemi, erkölcsi fejlődését. A vizsgálat adatai szerint azonban a pszichológusi szakvélemények többsége nem tartalmazott a sértett és az elkövető kölcsönös érzelmi kapcsolatára vonatkozó megállapításokat. Úgy gondolom, hogy a kiskorúak fejlődését veszélyeztető helyzet értékelésénél meghatározó a gyermek és a családtagok interperszonális kapcsolatainak feltárása, ezért megpróbáltam az ügyirat egyéb adataiból (a sértett, az elkövető, a tanúk vallomásaiból) következtetni e viszonyra. Az általam készített kategória-rendszer nyilvánvalóan nem állná ki a pszichológia szaktudományának próbáját, ám minden szubjektivitása ellenére annyit le lehet szűrni az eredményekből, hogy a bírói döntés során az alkalmazott szankció csak a jogi tényekre van

tekintettel, s figyelmen kívül hagyja a család személyközi viszonyait. A sértettek felénél találtam e viszonyra utaló információkat, zömmel a sértetti vallomásokban. A sértettek 42 %-a nyilatkozott úgy, hogy az elkövetőt elutasítja, fél tőle, vagy egyenesen gyűlöli. Ugyanakkor 12 %-uk viszonya kiegyensúlyozott, ragaszkodó, sőt tisztelettel volt az elkövető irányában. Az a tény, hogy a vizsgálatban a nevelőszülői kapcsolatok jellegéről nagyobb arányban találtam adatokat (a sértettek 75%-a, azaz 44 fő), mint a vérszerinti család belső viszonyairól (a sértettek fele, azaz 224 fő), véleményem szerint azt jelzi, hogy a nevelőszülői kapcsolat, illetve a nevelőszülő magatartásának gyermeki minősítése - mind pozitív, mind negatív értelemben - könnyebben kimondható a kiskorú számára, mint a vérszerinti szülő esetén. Azt látjuk, hogy a nevelt gyermekek a vérszerinti gyermekeknél nagyobb arányban (14 %) számoltak be arról, hogy nevelőszülőjükkel a kapcsolatuk kiegyensúlyozott, érzelmi kötődésen alapuló, mint a vérszerinti gyermekek esetében (12 %). Ugyanakkor élő felkiáltójel a nevelt gyermekek azon jelzése (62 %), mely a nevelőszülőkkel való kapcsolatukat elutasítónak, félelmesnek, sőt gyűlölettel teliként jeleníti meg, szemben a vérszerinti gyermekek hasonló típusu jelzésével (41 %).

Hiába tűnik evidenciának, hogy a cselekmény elbírálása, a szankció megválasztása során az interperszonális viszonyok, a szubkulturális sajátosságok (pl. az erő tisztelete) mind-mind figyelembeveendő tényezők, úgy tűnik ezek érvényesítése döntő mértékű szemléletváltozás nélkül nemigen lehetséges.

A cselekmény közvetlen egészségügyi és a pszichés következménye mellett, minden harmadik sértett nagy valószínűséggel elszenved egy harmadik "sérülést" is, az intézményi rendszer által okozott közvetett, "járulékos" sérelmet. A gyermekvédelmi hatóság ugyanis - jobb megoldás híján - minden harmadik sértettet (171 főt)

úgy vesz állami gondoskodásba, hogy egyúttal kiemeli a családból. A hazai gyermekvédelmi rendszer problémamegoldó lehetőségeinek abszurditását mutatja, hogy ezek közül a sértettek közül csupán egyetlen egy gyermek lett intézeti elhelyezett. 170 esetben tehát a szülők szülői felügyeleti joga megszűnt, vagy korlátozottá vált. A fenti helyzet előállása az intézményrendszer saját logikája szempontjából azonban teljesen természetesnek tekinthető. A gyermekvédelmi intézmények és hatóságok eszközrendszerének hiányosságai jelenleg alig tesznek lehetővé más megoldást: a gyermek családból való kiemelését megelőző védő-óvó intézkedések súlytalansága, ezek hatékonyságát megerősítő szociális intézményhálózat és a szociális szakemberek hiánya miatt a családi feszültségek növekedéséhez addig-addig asszisztál a gyámhatóság, amíg a büntető feljelentéssel egy más szférába kerül át a probléma, a büntetőjog területére. Ekkor fel sem merül már az objektív feltételek elégtelensége, hisz az előállott helyzet valóban olymértékben veszélyezteti a gyermek fejlődését, hogy a családból történő kiemelését minden körülmény alátámasztja. A gyermek kiemelését követően sem változik azonban a helyzet. Az interjúk tanúsága szerint a gyermek állami gondozásba vételét követően sem kerül sor a család gondozására, következésképp nem is lehet számítani arra, hogy a gyermek visszakerüljön oda, és a család belső feszültségei, illetve szociális problémái oldódjanak. Az állami gondozásba vétel magas számát növelik azok az esetek, amelyekben nyilvánvaló, hogy a szülő-gyermek kapcsolat megszakad, akár a sértett elköltözésével, akár a gyermekelhelyezés megváltoztatásával. (Ezt 39 esetben tapasztaltam.)

A kutatás során szűk körben vizsgáltam a sértett eljárásjogi helyzetét. A Be. 58.§.(1) bekezdése biztosítja, hogy a sértett jogait képviselője útján is gyakorolja. Ez a jog azonban nem egyértelműen szabályozott a kiskorú sértett esetében. A Btk.31.§.

(3) bek-e értelmében a magánindítványt a korlátozottan cselekvőképes személy esetében a törvényes képviselő, illetve a gyámhatóság is előterjesztheti. Cselekvőképtelen sértett esetében kizárólag a törvényes képviselő, vagy a gyermekvédelmi hatóság jogosult ennek megtételére. Az eljárásban a sértett képviselőt a törvényes képviselő, meghatalmazás alapján ügyvéd, nagykorú hozzátartozó, valamint az láthatja el, akit erre külön jogszabály feljogosít. (Be. 58.8.(2) bek.) A kiskorú sértett törvényes képviselője a Csjt. rendelkezése szerint a szülő, a gyám, állami gondozás esetében pedig az intézet igazgatója. A vizsgálat során egyetlen olyan ügyet sem találtam, amelyben meghatalmazás alapján ügyvéd látta volna el a sértett képviselőt. Az ügyek azon részében, amelyben a törvényes képviselő is résztvett az eljárásban, indítványtételi, észrevételezési jogát nem gyakorolta sem a sértett, sem a törvényes képviselő a bizonyítás során. Mindez visszavezethető a hatóság kioktatási kötelezettségének elmulasztására is. Bár ebben - véleményem szerint - inkább az tükröződik, hogy eljárási rendszerünk a sértettet passzív szerepre kárhóztatja. Az eljárási törvény önálló fellebbezés benyújtására sem jogosítja fel a sértettet. A házastársaknak, illetve a sértetteknek a bírósági eljárás során a hozzátartozói viszonyra tekintettel történő vallomástétel megtagadásából, és a nyomozás során tett vallomás visszavonásából arra következtetek - talán nem alaptalanul -, hogy véleményük nem feltétlenül egyezik a közvádoló álláspontjával. Ambár tény, hogy ebben a korábbiakban említett megfélemlítettség, vagy a "családi béke helyreállításának" szándéka is közrejátszhat. Sértettvédelemre vonatkozó általános rendelkezéseket sem tartalmaz az eljárási törvény. Ha csak a Be. 199.8.(3) bek-ében foglaltakat nem tekintjük annak, mely szerint a sértett-tanút általában elsőként kell kihallgatni. E rendelkezésben azonban úgy vélem inkább a bizonyítás szempontjai játszanak szerepet. A kiskorú sértettek személyében és kihallgatásában rejlő

sajátosságokra figyelemmel viszont a törvény - a hatóság belátására bízva - lehetővé teszi, hogy a sértett gondozója, vagy pedagógus nevelője is jelen lehessen a meghallgatáson. A bűncselekmény káros hatásának csökkentése és a másodlagos viktimizáció megelőzése érdekében megfontolandónak tartom a kiskorú sértettek helyzetét, személyét és jogait figyelembevevő elemek beépítését a büntető eljárásba.

2. Az interjúk

Annak vizsgálata érdekében, hogy a rendezetlen családi miliőben felnövekvő gyermekekben kialakul-e a problémák antiszociális módon való megoldásának készsége, illetve választott családi kapcsolataikban, esetleg gyermeknevelési módszereikben nyomot hagytak-e a korábban átélt tapasztalatok, 17-19 évvel ezelőtt sértetté vált személyeket kerestem meg. A lehetséges interjúalanyok kiválasztása a Pesti Központi Kerületi Bíróságon 1970-73 között jogerőre emelkedett, s a fent felsorolt bűncselekmények elkövetése miatt indult büntetőügyekből véletlenszerűen történt. A kiválasztás során a vérségi kapcsolat meglétére ügyeltem, lehetőség szerint szem előtt tartva azt a szempontot is, hogy az akkori sértett az interjúkészítés időpontjában már teljes korú legyen.

A húsz sértett közül 8 férfi, 12 nő volt. Az interjúkészítés időpontjában átlagéletkoruk 29 év, a legidősebb sértett a beszélgetés időpontjában 35 éves volt. A bűncselekmény elkövetésekor átlagos életkoruk 9 életév volt. 7 esetben az apa/nevelőapa, 13 esetben az anya/nevelőanya követte el a sértett sérelmére a bűncselekményt.

Az interjúkészítés előtt olyan blokkokat alakítottam ki, amelyek nagyobb hangsúlyt kaptak a beszélgetés során. Így a szakmai, az iskolai pályafutás, a szülőkkel való kapcsolat, az erőszakos cselekmények előfordulása a családban, a jelenlegi családi kapcsolatok feltérképezése.

Tanulmányi és szakmai karrier

A vizsgálat eredményei szerint a sértetté vált személyek a legnagyobb hiányt a szakmára történő felkészítésben, egyáltalán a tanulás segítésének elmaradásában érzik. E sértettek életében az iskola a társadalmi sikertelenségek első szintere: félbehagyott tanulmányok, iskolából eltanácsolás, kicsapás, osztályismétlésre bukás jellemzi pályájukat. E helyzetnek felnőttkorukban érzik igazán a következményeit, s egyértelműen a zűrös családi viszonyokra vezetik vissza iskolai kudarcaikat. Ez azonban csak részben igaz. Igaz, hogy a társadalmi viszonyok reprodukciós folyamatában meghatározó szerepe van a családnak. A másik mobilitási csatorna viszont az iskola, amely Magyarországon szolgálhatta volna az intergenerációs mobilitást. Az 1960-as évektől kezdve a családi funkciók társadalmasításával a politika nagyobb - olykor a családot meghaladó - szerepet szánt az iskolarendszernek. A mennyiségi termelés prioritása és a tömegoktatás elveinek követése miatt azonban igen hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a hátrányos helyzet javítása az oktatási rendszerben nem érhető el. A hátrányos helyzetűek esetében az iskola sem az erkölcsi értékeket közvetítő, átörökítő szerepének nem volt képes megfelelni, sem az egyéni képességek kibontakozásának terepül nem szolgált. Végeredményben a családból hozott előnytelen helyzetet nem tudta megváltoztatni, hanem sokkal inkább konzerválta, erősítette azt. E családok képtelenek voltak kihasználni az iskolában megszerezhető, a társadalmilag

konvertálható tudás elsajátításának segítségével - bár az is igaz, hogy igen korlátozottan - nyújtott mobilitási lehetőségeket. A tudás, mint érték nem épült be a család értékrendszerébe. Ennek nyilvánvalóan az is az oka, hogy a sértettek szülei, maguk is alacsony iskolai végzettséggel és tudásszinttel bírtak, ezért sem volt elvárható tőlük a tudás értéként tételezése. A megkérdezettek emlékeiből a család és az iskola eltérő értékrendjére is következtetni lehet. A család szegénykulturája és az iskola középosztályi értékrendje gyakran ütközik egymással. Ezen értékrendbeli különbséggel kapcsolatos iskolai kudarcuk okaként nem az iskola felelősségét említették meg, hanem sokkal inkább a szülői segítségnyújtás elmaradását panaszolták.

A sok kudarccal járó iskolai előmenetel, és az abbahagyott tanulmányok miatt többségük nem rendelkezik semmilyen szakmai képezéssel. Ennek hiányában betanított, vagy segéd munkásként dolgoznak. Az alacsony iskolai végzettség és szakmai bizonyítvány hiánya miatt korán, 15-17 évesen állnak munkába, kvalifikálatlan munkaerőként. Számtalan munkahelyet kipróbálnak, de nem képezik tovább magukat.

"Az első munkahelyeimet három havonként megváltoztattam. Mindig attól rettegetem, hogy mikor kérdezik meg tőlem, hogy állami gondozott vagyok-e? Hát ne kérdezzék meg tőlem, inkább odébbálok!"

Zömében felismerik, hogy a szakmai képezés hiánya akadályozza előmenetelüket, de ennek megváltoztatásához nem érznek magukban elég erőt. Azon túl, hogy felismerik "mozgalmas" gyermekkoruk és jelenlegi családi helyzetük közötti összefüggéseket, nem tesznek lépéseket helyzetük megerősítésére.

Kivételt képeznek azok a sértettek, akik mögött biztosnak mondható családi háttér van, ők nemcsak a családi életükkel kapcsolatos, hanem a munka világára vonatkozó elképzelésekkel is rendelkeznek. Ez utóbbiak esetében a felnőtt fejjel választott

család, azaz a házastárs családja, támogatja az esetleges önképzési elképzeléseiket, amelyek megvalósulására ezáltal több esély mutatkozik. Ilyen típusú támogató háttér nagyobb realitásérzékletet ad a gyermekkorukban elhanyagoló családban nevelkedett sértetteknek. Jobban tisztában vannak saját képességeikkel, jobban használják azokat, ugyanakkor sokkal kevesebb illuziót táplálnak életesélyeiket illetően.

A sértettek szociális helyzete, iskolai és szakmai végzettségüknek megfelelően, átlagos. Lakáshelyzetük értékelése során érhető tetten a családi segítségnyújtások elmaradása. Társadalmunkban a lakás az a vagyontárgy, amelynek megszerezhetősége még felnőtt korban is extrém módon függ a személy mögött álló családi támogató rendszer teherbíró képességétől. E személyek azonban lakásproblémáik megoldásában csak saját erejükre támaszkodhattak. Épp ezért nem véletlen, hogy többségük lakáshelyzete megoldatlan, vagy nem megfelelő (14 fő). Lakásviszonyaik területén tünet-értékű a majd minden esetben jelen lévő átmenetiség. A sértettek, az interjú készítésének időpontjában, jellemzően fiatal felnőttek, de már számtalan költözködést átéltek. Igen figyelemre méltó jelenség, hogy még azok a sértettek, akik kivételesen szerencsés helyzetben lehetnének (mert pl. nagykorúságuk elérésekor önálló lakással rendelkeztek), sem tudnak élni a helyzetük adta előnyökkel, s úgy tűnik, hogy még ők is csak a gyermekkori élet- és lakáshelyzeteiket tudják "újratermelni". Lakásváltoztatásaik legtöbbször kényszerváltoztatások, döntéseik, e körben, kevéssé végiggondoltak. Nem terveznek, mert nem tervezhetnek. Lakásváltoztatásaik "megtörténnek velük". A véletlennek igen nagy a szerepe: szívességi lakáshasználatukat visszavonják, albérletüket felmondják nekik, a szülők élettárs-változtatásainak lakásügyi konzekvenciáit is ők szenvedik el. A sértettek többségénél folyamatos, a bizonytalanból

a még bizonytalanabba irányuló lakásmobilitási tendencia figyelhető meg (11 fő).

A családi kapcsolatok rendszere

A szülők közötti kapcsolat visszatekintő értékelése során - részben a megszépítő messzeségnek is betudhatóan - az interjúalanyok egy része a szülők közötti szeretetre, megértésre emlékszik vissza. E sértettek egyértelműen egy - megfogalmazásukban külső okként tételezett - eredőre vezetik vissza a családi légkör, a szülői reakciók kiszámíthatatlanságát: a szülő(k) alkoholizmusára.

A sértettek másik csoportja, aki kamaszodó gyermekként élte át a család szétzilálódását, a szülők közötti kapcsolat problémáiról, kiegyensúlyozatlanságáról számol be. A családi problémákra azonban mindkét sértetti csoport passzív reakciókkal válaszolt, gyermekként meg sem próbálták a szülő(k) magatartását befolyásolni. Az egyik sértett tipikusnak tekinthető megfogalmazásában: "Apám és anyám kapcsolata nem volt kiegyensúlyozott, de én nem szólhattam bele. Nekik jó volt úgy, ahogy csinálták, de én nem akarom úgy csinálni."

Visszaemlékezéseik szerint a család életében bekövetkező változást eredményező konkrét lépés (pl. házassági bontóper indítás, elköltözés, stb.) mindig valamilyen megerősítő külső tényező hatására következett be (újabb ismeretség, lakásváltoztatás, tévéfelvétel, stb.). Egyrészt azért, mert ezek a családi viszonyok igen ambivalensek voltak, tele feszültséggel, szeretettel, gyűlölettel, másrészt mert e külső ok mindig a problémáiba belemerevedett család izolációját oldotta valamilyen formában.

A családi kapcsolatrendszer működésére ható külső oknak tekinthető a gyermek kiemelése a családból, amely a problémás

családok tüneteire adott "szokásszerű" reakció, mind az iratanyagvizsgálat, mind pedig a személyes beszélgetések alapján. Az is egyértelmű azonban, hogy a gyermek intézményi gondozásba vétele nem javítja meg a család működését, ellenkezőleg még inkább elszakítja egymástól a család tagjait. Kivétel nélkül minden állami gondozásban részesült megkérdezett az intézményes nevelés tartama alatti szülői kapcsolattartás teljes, vagy szinte teljes hiányát említi. A "kórházban hagyott gyermek", a "látogatatlan gyermek", és a "keresőképesége miatt kihasznált gyermek" képe épült be mindannyiuk tudatába, ékes bizonyosságául annak, hogy gyermekvédelmi rendszerünk tökéletesen elfeledkezik a vérszerinti szülők támogatásáról. És amilyen elítélő bánásmódban részesítik a vérszerinti szülőket, ugyanolyan képet sugallanak róluk az állami gondozásba vett gyermekeiknek is. Holott a szociális szolgáltató hálózat feladata éppen az lenne, hogy a gondozásba kerülő gyermek és a vérszerinti szülő kapcsolattartását őrizze még abban az esetben is, amikor erre a vérszerinti szülő nem törekszik. Ezzel szemben az intézmény és a szülők viszonya, mintha az elvált házastársak rossz viszonyát modellálná: ahol az elvált feleség (a nevelőotthon) az elvált férj (a vérszerinti szülők) ellen hangolná, és nevelné közös gyermeküket (az állami gondozottakat).

Rendre visszatérő problémája az intézményes gondozásnak, hogy még azoknak a családi kapcsolatoknak a megmaradását sem segíti elő, amelyeket pedig minden nehézség nélkül megtehetné. Így előfordult, hogy két év korkülönbségű fiútestvérek az állami gondozásba vételt követően csak három év múltán találkoztak először, akkor is véletlenül, egy nevelőotthonok közötti versenyen.

A vizsgálat érdekes eredménye a felnőttkori családi kapcsolatokkal összefüggésben, hogy a jelenleg kiegyensúlyozott, megállapodott családban élő sértetteknel a férjek idősebbek a

feleségeknél, kvázi apapótlók (4 fő). Ezek a sértettek megtalálták a helyüket, életvitelük rendezett, kiegyensúlyozott.

Abban az esetben látszik megtörni a rendezetlen családi élet áthagyományozódásának ördögi köre, ha a sértettek biztos családi háttérű házastársra találnak, s ez az új család az élettörténet ismeretében is befogadja a sértettet. A tapasztalatok szerint azonban ez a helyzet ritka mint a fehér holló. Sokkal jellemzőbb, hogy a sértettek, éppen az átélt, példaként szolgáló hibás családi minták miatt nem képesek a kiegyensúlyozott családi élet megteremtésére. Esetükben is jelentősen eltér a békés családi élet utáni vágyuk és az azt megteremtteni képes viselkedésük, hiszen ez utóbbi kialakulásában a félig-sikerült családi szocializációjuk, az előbbiben pedig a társadalom többi intézményeinek hatása tekinthető dominánsnak.

Még az a férfi sértett is, akit kisgyermekkorában az alkoholista anya extrém módon elhanyagolt -, s aki úgy fogalmazott, hogy képzeletében a családi élet békés, az egymásért és a közös gyermekükért élést jelenti -, rendszeresen eljárt italozni a barátaival, mondván, hogy neki is kell valamikor élnie. S amikor a felesége ezt kifogásolta, sőt később a feleség is megpróbálta az italozást, a férje veréssel reagált rá. Láthatóan ő maga sem tett semmit a vágyképében jelen lévő békés, boldog családi élet érdekében. Amikor felesége számára végképp tűrhetetlenné vált az így előállt családi miliő, inni kezdett, majd közös gyermeküket is egyre inkább elhanyagolta. Az így kétoldalról is felborított családi életben - alapos verések formájában - azonnal előhívódtak a férj gyermekkori családjában szocializálódott konfliktusmegoldó minták. A férj reakcióját erősíthette, hogy a gyermekét elhanyagoló, alkoholizáló feleségében saját anyját láthatta viszont.

Az a benyomásom, hogy a sértettek, ha felnőttkorukban kell szembe nézniük valamilyen konfliktushelyzettel - s a jelek szerint

ez igen gyakori -, ugyanolyan eszköztelenek a problémamegoldásaikban mint annak idején a szüleik voltak. Ezért azonban nem hibáztatható pusztán a gyermekkori családi helyzet, sokkal inkább az van mögötte, hogy 15-20 év elteltével sem áll e családok mellett olyan intézményes segítő hálózat, amely az ilyen természetű családi gondokon segíteni tudna. Talán annyi változás tapasztalható, hogy a sértettek, ha belekerülnek egy újabb - most már felnőttkori - rendezetlen, rengeteg problémával terhelt családi helyzetbe, hamarabb kilépnek belőle. Ez azonban nem a feszültséghelyzetek kezelésének képességét, vagy a problémák megoldásának keresését jelenti, hanem az elkerülést, a válást, vagy az élettársi közösség megszakítását. S ez természetesen semmi biztosítékot nem nyújt arra, hogy hamarosan újabb, hasonló kapcsolatba ne kerüljenek. E sértettek olyan felnőttek, akik soha nem zárhatták le gyermekkorukat, soha nem dolgozhatták fel gyermekkori problémáikat; őket sohasem vértették fel problémamegoldó módszerekkel, ők a gyermekkorból átmenet nélkül kerültek a felnőttek világába.

A kérdés az volt a számomra az immár felnőttkorú sértettek és idősödő szüleik kapcsolatában, hogy mennyire nyomja rá bélyegét erre a kapcsolatra a gyermekkor. Azt kellett tapasztalnom, hogy igen jelentősen. A veszélyeztető szülők öregkorukban pontosan ugyanazt kapják vissza, amit ők nyújtottak gyermekeiknek. Pontosán azt a bizonytalanságot, támasznélküliséget, szeretetlenséget érezhetik, amitől a gyermekeik szenvedtek. Bár mint minden dolog, ez sem egyértelműen fekete vagy fehér.

Például az az apa, aki a munkahelyén kiváló munkás volt, otthon azonban állandóan részegen családját kergető családfő, világos pillanataiban puskát faragott a fiának, és fából repülőt készített neki. Vagy az a sértett, aki 2 éves korától állami gondozásban, intézetben nevelkedett, s szüleiről semmi emléke

nincs, a szülők első jelentkezésére kész találkozni velük, hivén, hogy a vér szava szólalt meg a szülőkből. S újabb keserű csalódások árán képes levonni a keserű következtetést, hogy mégsem gondolták a szülők komolyan a kapcsolatfelvételt.

Megrendítő a felnőtt gyerekek visszaemlékezése arra, hogy hogyan kötődtek a szeretetre egyáltalán rá nem szolgáló szüleikhez. S ez az érzelmi momentum, amely a hatósági beavatkozás számára teljes mértékben érzékelhetetlen. A kívülálló számára érthetetlen, hogy a rettenet, a megfélemlítettség légkörében élő gyermekek miért ragaszkodnak mégis a szüleikhez. Nem képes felfogni, hogy a részegen családját terrorizáló szülőnek vannak józan pillanatai is. Még ha ezek valóban csak pillanatok is egyes családi közösségekben, a gyermek ismeri a szülő másik énjét is. S tényszerűen be kell látnunk azt is, amit az interjúk is egyértelműen bizonyítanak, hogy az állami gondozásban felnevelkedő sértett gyermekek nem kaptak semmit a családtól való megfosztottságért cserében. Igaz, hogy ellátták őket, fedelet, ruhát kaptak, de a teljes emberré váláshoz szükséges gondoskodást, érzelmi támaszt, a szeretetet az intézeti gondozás sem volt képes nyújtani. S elszomorító, hogy a rendezetlen családi élet miatt állami gondozásba kerülő gyermekek többsége nagykorúságáig intézetben nevelkedik. A sértettek túlnyomó többsége arról számol be, hogy maga, s a testvérei kiemelésén kívül, semmi egyéb nem történt a családjával. Mitől változott volna hát meg a diszfunkcionálisnak minősített családi közösség? Mitől válhatott volna alkalmassá arra, hogy visszafogadja a gyermekét? Mit kellene megérteniük a veszélyeztető szülőknél? Azt a szükségszerűséget, mely szerint "a szülő-gyermek kapcsolat ... olyan kettős szerep, amelynek mindkét oldalát megéli az ember, csak hogy több évtizedes időeltolódással."¹²⁹

A családi életciklust éppen az jellemzi, hogy gyermekkori függő helyzetből önálló felnőtté válik az ember, majd az életkor előrehaladtával, idős korában, ismét támogatásra szorul. Annak az

immáron felnőtt embernek a támogatására, akit korábban ő támogatott, mint felcseperedő gyermeket. Ezt az egymásrautaltságot, a kölcsönös segítség szükségességét a veszélyeztető szülőkkel is meg kellene értetni. Hiszen még ideális esetben sem alakítható ki olyan külső, segítő hálózat, amely a család támogató szerepét teljes mértékben helyettesíteni tudná. Hazai szociális szolgáltató hálózatunk pedig extrém módon gyenge. Olyan rövid és hosszútávú családi élettervek kialakításában is segíteni kellene a családoknak, amelyek e szempontokat is nyomatékossítják.

A csekély vizsgálati elemszám miatt a saját gyermekkel való kapcsolatra vonatkozóan inkább csak jelzésértékű információim vannak. Az interjúkból kitűnően a sértettek egy része, éppen kedvezőtlen gyermekkori tapasztalatai alapján arra az álláspontra helyezkedik a saját gyermekével kapcsolatban, hogy "mindent megadok neki, mert én anyyi mindent nélkülöztem gyermekkoromban." Ugy tűnik, hogy az anyagiakban megfogható hiányok pótlására törekszenek. Ezt jelzi a család anyagi erejét meghaladó ajándékozás gyakori volta. Ezekben az esetekben azonban mindig nagy a veszélye annak, hogy anyagiakban próbálják meg kompenzálni azt, ami éppen anyagiakkal nem pótolható.

Gyermeknevelés

Az interjúk tanúsága szerint a gyermekek szokásszerű tapasztalata a fizikai büntetés. A testi fenyítés a gyermekkel való bánásmód része:

"Apámnak például olyan nevelési elvei voltak, hogy a gyereket verni kell, időnként meg kell verni ok nélkül is. ... Olyan nevelési elvei is voltak, hogy azért nem ad nekem igazat, még ha igazam is van, mert ő az apám. Tehát én mint gyerek nem cáfolhatom

meg amit ő mond. Ha a fehérre azt mondja, hogy fekete, akkor nekem azt el kell fogadnom, mert a gyereke vagyok."

Az idézett interjúalany számára is világos, hogy apja nem gyerekének, hanem tulajdonának tekintette, s ekként is "nevelte" őt.

Az alábbi interjúrészlet bizonyítja, hogy e családi rendszerekben gyakran még azoktól a személyektől sem kap védelmet és támogatást a gyermek, akiktől ezt a leginkább elvárhatná:

"Volt, hogy egy napig olyan rettegségben éltem, hogy azt hittem, hogy el fog pusztítani az apám. Csináltam egy csúzlit magamnak és lementem a térre. Meguntam, elindultam haza a kezemben a csúzli. Látom, hogy két megálló között megáll a 2-es villamos és kiszállnak az emberek és jönnek felém. Egyszer csak megfogtak és bevittek a végállomásra. Én nem csináltam semmit, hiába mondtam. Az történt, hogy a villamos első szélvédője ki volt löve, vagy rúgva, és hát nálam volt a csúzli, így biztosan én lőttem ki. Még a rendőrség is kijött. Felírták a szüleim nevét, a lakcímemet. Én hazamentem, rögtön be az ágyba, magamra húztam a takarót és remegtem a félelemtől, hogy engem most úgy megvernek, hogy ember olyat még nem kapott. Csöngetnek, azt hittem jön az apám. All egy hatalmas ember az ajtóban - az apám is hatalmas, de ez még egyszer akkora volt -, és nyújtja a csúzlit, és azt mondja, hogy nem te voltál, mert a hídról dobtak le egy követ. Meg is találták a nagy követ a vezetőfülkében. Meg azután gondolkodtak, hogy egy ilyen kis gyerekcsúzlival ezt nem is lehetne beverni. Lényeg az, hogy nyújtja be a csúzlit, és mondta, hogy ne haragudjak, hogy így megijesztettek. Mondtam, vigye innen, nem kell, nem is kellett soha többé."

Az interjúalany annyi év után is színesen, magas hőfokú érzelmi átéléssel beszélt el a történetet. Döbbenetes látlelet ez, egy egész életet végigkísérő féleleléről! Milyen végtelen félelem lehet az, amelyben mindenkinél jobban kell félni az apától - sokkal jobban, mint egy rendőrtől, villamoskalauztól, bárki

idegentől? A sértett számára a gyermekkori család megfélemlítő légköre újra és újra felidéződik, valahányszor csak az apa alakjához hasonló személy megjelenik az életében.

Az ilyen és a hasonló nevelési metódusokat szükségszerűen követik a gyermekek pubertáskorban bekövetkező problémái: csavargás, rossz tanulmányi eredmények, szabálysértések, kisebb-nagyobb bűncselekmények. A gyermek magatartását jellemző tünetek nem csupán a bántalmazásra, elhanyagolásra adott reakciók, hanem sokkal mélyebben tükrözik a gyermek viszonyulását a nem megfelelően működő család jelenségeihez, különösen a gyermek - szülő kapcsolathoz. E családokban a gyermek bizonytalan körülmények között él: homályos, körvonalazatlan magatartási elvárások között. A fegyelmezés eszközeit a szülők sokkal inkább az éppen abban a pillanatban szükségesnek tartott mértékhez igazítják, mintsem ahhoz, hogy a gyermek világosan lássa a határokat. Az ilyen gyermekek gyakran megfélemlítettek, igen hamar megtanulják, hogy semmiféle támogatást és szeretetet ne várjanak. Törekvéseik arra irányulnak, hogy elkerüljék a konfliktusokat, amely e családokban túlságosan gyakran vezet bántalmazó szituációhoz.

"Rettegésben éltem, mert minden kis hibáért ... apám rettenetesen megvert. Ez ráadásul abszolúte kiszámíthatatlan volt. Kutyakorbáccsal ütött, fonott bőrszíj, a végén leffentyű, és azzal vert. 14-15 évesen remegtek a kezeim."

"Nagyon sokszor elbújtunk a folyosón lévő szenesládába anyánk elől, hogy ne tudjon bántani."

A sértettek gyermekkori családi életét alapvetően meghatározta valamelyik, vagy mindkét szülő túlzott alkoholfogyasztása. Az alkohol a családi konfliktusok többségében "természetes" kísérő jelenség. Gyermekkortól kezdődően szocializált minta alapján, az ivás és az azzal kapcsolatos viselkedési formák érvényesülnek. A

megkérdezettek vágyaik szintjén ugyan el akarnak térni a hozott mintáktól, ám még az arra irányuló erőfeszítésig sem tudtak eljutni, valószínűleg azért, mert nem volt számukra más, felnőtt életükben megvalósítható viselkedési modell. A következő idézet igen jól példázza a család átható problémáját jelentő apai alkoholizmust, melyre az anya is megtalálja a gyermekeket "védő" megoldást:

"Reszkettünk, féltünk, hogy most hogy jön haza apukánk, részegen, józanon? Reszkettünk, amikor már hallottuk a kapu alatt a hangját, akkor már le tudtuk szűrni, hogy most részeg, vagy józan. Nagyon sokszor megvert minket és az anyukánkat is. Volt hogy elmenekültünk, ha ki tudtunk menni az ajtón, akkor kimentünk, ha nem akkor jól megvert. Anyám próbálta mindig úgy csinálni a dolgait, hogy meg legyünk fürödve, vacsorázzunk, és ha lehet akkor aludjunk, tehát megpróbált minket dugdosni. Aztán persze nem mindig sikerült ..."

Támogató rendszer

Arra a kérdésre, hogy milyen fajta segítséget kapott a család, a sértett gyermekkorában, a problémák megoldásához, kivétel nélkül mindegyik volt sértett az intézményes segítségnyújtás teljes hiányáról számol be; családi, rokoni segítségnyújtások azonban előfordulnak. Nagyon sok esetben még felnőtt fejjel sem tudják megfogalmazni, hogy milyen fajta segítségre lett volna szüksége a családnak. "Jó család kellett volna" - mondják. Az interjúkból kitűnően azonban néhány sértett életében szerepelt olyan személy, aki támaszt nyújtott a sértettnek (rokon, szomszéd, pedagógus). E segítségnyújtások azonban véletlenszerűek, esetlegesek, s a természetükből következően nem szakmai segítségnyújtások. Ha e családok életébe a hatóság beavatkozott, az mindig ellenséges, támadó lépésként értékelődött.

A megfelelő intézményes és személyes szakmai segítségnyújtás hiányában a problémák megoldására önmaguktól képtelen családokat a pillanatnyiság uralta, hosszú távú, a gyermekeik felnőtt életére vonatkozó stratégiájuk nem volt. A sértettek felnőttként is hiányolják azt a támaszt, amely a felnőtt életre való felkészítést nyújtotta-, alapozta volna meg.

V. Fejezet

KÖVETKEZTETÉSEK, AJANLÁSOK

1. Kriminológia és büntetőjog

Bízom abban, hogy az előző fejezetekben kifejtettek rávilágítottak arra, hogy a kiskorú sértettek vizsgálata messze túlterjed a szorosán vett bűnügyi tudományok vizsgálati körén és a probléma interdiszciplináris megközelítést igényel.

A kriminológia tudománya a bűnözés okainak magyarázatánál eljutott azokhoz a társadalom alapstrukturáiban létező és ható ellentmondásokhoz, amelyek produkálják és reprodukálják a bűnözést és az egyéb deviánsnak minősíthető jelenségeket. E vizsgálatok azt is tanúsítják, hogy az egyes társadalmi rétegekben és/vagy csoportokban e jelenségek lényegesen gyakoribban mint másokban. (Különösen például, ha az ismertté vált bűnözésre és nem az egész társadalom bűnözésére vagyunk figyelemmel.)

Hasonlóképpen a viktimizációt elősegítő társadalmi feltételrendszerek (a társadalom strukturális rendjét meghatározó mechanizmusok; a társadalom átrétegződését eredményező folyamatok; a társadalmi integrációt biztosító intézményrendszerek működésének harmóniája¹³⁰) elemzése nélkül a viktimológia sem adhat választ a sértetté válás okaira. Ennek megfelelően a viktimológia "radikalizálódását" azoknak a társadalmi tényezőknek, viszonyoknak a vizsgálata eredményezheti, amelyek egyes társadalmi csoportok nagyobb valószínűséggel bekövetkező viktimizációjának strukturális okait bizonyítják.

Szándékaim szerint dolgozatom is azt kívánta bizonyítani, hogy a sértetté válás lehetősége sem véletlenszerűen, de még csak nem is arányosan oszlik meg a társadalomban. Különösen igaz ez a kiskorú sértettekre, akiknél a sértetté válás ráirányíthatja a figyelmet a fejlődés strukturális akadályaira, a gyermekek társadalmi státuszára, jogi helyzetére, valamint azokra a társadalmi integrációt biztosító kapcsolatrendszerekre, amelyeknek a gyermekek koruknál fogva részesei (család, iskola, stb.).

Nem véletlen, hogy a kriminológiai kutatások körében a cselekmények, illetve az elkövetők jellemzőire tekintettel speciális vizsgálati kategóriává és önálló kriminológiai fogalommá vált pl. az erőszakos, a szexuális és a fiatalok bűnözés. A dolgozat témakörébe tartozó jelenségek azonban nem képeznek önálló vizsgálati kategóriát sem a kriminológiában, sem a statisztikai adatszolgáltatásban. Holott e cselekmények mindegyikét jellemző közös sajátosságok - a védett jogtárgy jellege, a sértett életkora, a család diszfunkcionális működése, az elkövetők életmódbeli sajátosságai, stb. - az önálló kriminológiai, méginkább viktimológiai kategóriaként való értelmezését megfelelően megalapozzák.

Úgy gondolom, hogy a sértett, s ezen belül hangsúlyosan a kiskorú sértett önálló kriminálviktimológiai kategóriát alkot. Ennek megfelelően nagyobb jelentőséget kell kapniok a tudományos kutatásokban azzal a céllal, hogy e vizsgálatok eredményei segítsenek a büntetőpolitika és egyéb szakpolitikák határterületeinek tisztázásában, a kriminálpolitika irányainak meghatározásában, illetve elősegítsék a sértettek jogait és érdekeit biztosító jogszabályok megszületését.

A családban előforduló deviáns jelenségek problémahalmazával kapcsolatos, és az általam járható útnak vélt megközelítés értel-

mében a gyermeket sértő, családon belül elkövetett fizikai és szexuális erőszak, illetve elhanyagoló szülői magatartás főleg a család diszfunkcionális működésének következményeként írható le. A család e hibás működése két azonos súlyú - bár eltérő megjelenési formájú - végállapotot eredményezhet: a gyermekek viktimizációját, azaz a sérelmükre elkövetett bűncselekményeket, illetve a gyermek- és fiataalkori bűnelkövetést. Úgy a gyermekek viktimizációjában, mint a gyermek- és fiataalkori bűnelkövetésben a család nem megfelelő működésének tünetei manifesztálódnak. Az e cselekményekben megjelenő problémákra adott társadalmi válasz kétféle: pönalizáló, vagy a normakövető magatartásra egyéb eszközökkel ösztönző lehet. Jelenlegi gyakorlatunkban a család nem megfelelő működésének nyilvánvaló tüneteire szankció jellegű reakciót fejt ki a társadalom. Az állam a büntetőjog eszközeivel is beavatkozik a családok életébe.

Ismereteim szerint mostanában a tervezett büntetőjogi kodifikáció során nem merült fel a kiskorú veszélyeztetése és a tartás elmulasztása bűncselekmények törvényi tényállásaira vonatkozó módosítás szükségessége, a törvényjavaslatban csupán a büntetési tételek súlyosítására vonatkozó előterjesztés szerepel. Az alábbiakban ezzel ellentétes véleményemnek szeretnék hangot adni. A Btk. XIV. Fejezetének gyakorlati, statisztikai nagyságrendjét hagyományosan meghatározó, tartás elmulasztását megvalósító bűncselekmények, további előfordulását a tömegeket érintő elszegényedés, és létbizonytalanság jelentősen befolyásolhatja. Ugy is fogalmazhatnánk, hogy e bűncselekménynél az állam a büntető hatalom érvényesítésének kilátásba helyezésével a jogosult pozícióját erősíti. A büntető eljárás megindítása jórészt a büntetéssel fenyegetést jelenti. Valójában a tartási kötelezettségre szorítás hiányzó, polgári jogi eszközei helyett alkalmazzák. A gyakorlat azt mutatja, hogy nem is eredménytelenül,

ugyanis a tartás elmulasztása bűncselekménynél a legnagyobb arányú a megszüntetéssel befejezett ügyek száma.¹³¹ A kérdés azonban az, hogy a büntetőjogot, amelynek "ultima ratio"-ként kellene működnie, célszerű-e "devalválni", célszerű-e polgári jogi, családi jogi kötelezettség kikényszerítésének eszközévé tenni.

Természetesen nem állítom azt, hogy a gyermekek ellen elkövetett cselekmények egyikénél sincs ok a büntetőjogi fenyegetésre, illetve a megbüntetésre. Álláspontom szerint a büntetőjog terrénumába a gyermek elleni szexuális erőszak, illetve a sérüléssel járó fizikai bántalmazás bűncselekményként pönalizálása tartozik. A Btk. XIV. fejezetében foglalt szexuális jellegű bűncselekmények törvényi tényállásainak megfogalmazása, véleményem szerint, megfelelően szolgálja a kiskorúak védelmét is. Jónak tartom, hogy a büntető jogszabályok módosítására vonatkozó törvényjavaslat a szemérem elleni erőszak és a természet elleni erőszakos fajtalanosság büntettének törvényi tényállását a minősítő körülmények tekintetében az erőszakos közösülés büntettéhez hasonlóan szabályozza. A kiskorú veszélyeztetésére vonatkozó törvényhely azonban - amennyiben súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg -, a gyermek által elszenvedett olyan fizikai és lelki sérülést rendeljen büntetni, amely kegyetlen, embertelen bánásmód, vagy szándékos felróható magatartás eredménye. Különösen, ha az elkövetés körülményeiből arra lehet következtetni, hogy a cselekmény a gyermek egészségét és fizikai, lelki fejlődését jelentősen sérti, vagy veszélyezteti.

A kiskorú veszélyeztetése törvényi kerettényállásának jelenlegi megfogalmazása ugyanis büntetőjogi útra tereli az olyan családi élethelyzetek megoldását is, amelyek - meggyőződésem szerint - büntetőjogi eszközökkel nem befolyásolhatók. A gyermekek gondozásának elhanyagolásában megnyilvánuló szülői magatartást

álláspontom szerint nem célszerű bűncselekményként megfogalmazni, s e kötelességüket elmulasztó szülőket büntetőjogi úton felelősségre vonni. Az elhanyagoló nevelői magatartás következményeit, az alkalmazható szociális és gyermekvédelmi hatósági eszközöket és eljárásokat a családjogi és a megalkotandó gyermekvédelmi törvénynek kellene tartalmaznia.

A gyermekek nemcsak különböző bűncselekmények sértettjeivé, de ennek következtében a büntető eljárás alanyaivá is válnak. Elszenvedőivé annak az eljárásnak, amely még a felnőttkorú sértettek érdekeit, jogait sem veszi kellőképpen tekintetbe. Úgy gondolom nem kell különösebb indokolás ahhoz az állításhoz, hogy a büntető eljárásjog jelenlegi feltételrendszere jelentős mértékben hozzájárul a gyermekkorú sértettek másodlagos viktimizációjának kialakulásához. Az ilyen büntető ügyekben komoly ellentét feszül a tényállás tisztázásának szükségessége, és a kiskorú sértett - védelem iránti igénye között. Különösen problematikus az a helyzet, amikor a kiskorú a saját szülőjével kerül szembe az eljárás során. Ugy vélem, egy gyermek számára feloldhatatlan konfliktust és hosszan tartó büntudatot teremt, ha saját szülőjére nézve kell terhelő vallomást tennie. E konfliktus csak a személyes segítségnyújtásban járatos személy szakmai támogatásával oldható fel. E probléma "kezelésére" két külföldi példát idézek.

Izraelben a Pártfogó Szolgálatot jogosította fel a törvény a kiskorú sértettek érdekeinek képviselőjére. A gyermek képviselőjét ellátó hivatásos pártfogó hallgatja meg a gyermeket a sérelmére elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatosan, s dönti el, hogy a gyermek fizikai és pszichés állapota lehetővé teszi-e a bíróság általi meghallgatást. Amennyiben a gyermek számára nagy megterheléssel, vagy további érzelmi sérüléssel járna a kihallgatás, a pártfogó nem járul hozzá a gyermeknek a tárgyaláson

való megjelenéséhez. Ezekben az esetekben helyette a pártfogó vesz részt a tárgyaláson és tesz vallomást mindarról, amit a gyermek elbeszéléséből megtudott. Ha a gyermek kihallgatható, akkor személyes támogatóként a gyermekkel együtt vesz részt a tárgyaláson, semlegesítendő és oldandó a tárgyalással járó feszültségeket.¹³²

Az Amerikai Egyesült Államok, Maryland Allama, Birósági és Eljárási Törvényének 9-102.¹³³ cikkelye a 18 év alatt életkorú sértett számára biztosítja a zártláncú tévéhálózat segítségével történő vallomástétel lehetőségét, feltéve, ha a bírósági tárgyalóteremben tett vallomás komoly érzelmi hátrányokkal járna. A jogszabály a vallomástételnél jelen lévő személyek számának korlátozását is lehetővé teszi. A gyakorlatban az ilyen ügyeknél a kiskorú sértett a zártláncú közvetítésbe bekapcsolt külön helyiségben tesz vallomást, amelynél személyes segítőként pszichológus, vagy szociális munkás is jelen van, s aki a továbbiakban is érzelmi támaszt nyújt a számára.

A büntető eljárásban szabályozott kötelező védelem analógiájára szükségesnek tartanám, hogy a törvény speciális sértetti kategóriák számára Magyarországon is hivatalból biztosítsa a képviselethez és támogatáshoz való jogot az eljárás során (pl. életkor, meghatározott bűncselekmények sértettjévé vált személyek, stb). A gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények elbírálása során, mind a kiskorú sértett jogi, mind pedig mentális védelmét biztosítani kell. A kiskorú sértett jogi védelmét az eljárási törvényben szabályozott "kötelező védelem" biztosítaná. A kiskorú sértett érdekeinek figyelembe vételét és mentális védelmét a szociális szakember tudásának az eljárásba történő "beemelése" oldhatná meg. A bűncselekmény elkövetésével összefüggésben álló körülmények egy részére vonatkozó kiegészítő bizonyítékok

összegyűjtése a pártfogó felügyelő feladatát képezhetné, a rendőrséggel való korrekt, jogszabályban rögzített munkamegosztás alapján. Ha a hivatásos pártfogó a bírósági eljárás során feltárhatja a kiskorúak viktimizációját eredményező családi helyzetek mögöttes tényeit, és a sértett érdekeire is figyelemmel lévő javaslatot tehet a megfelelő büntetés kiszabását illetően, akkor ezzel elősegítheti a megalapozottabb büntető ítélkezési gyakorlat kialakulását és az alternatív büntetések gyakoribb alkalmazását. Ez az eljárási megoldás utat nyitna a felé, hogy az elkövető és a hivatásos pártfogó közös megállapodásának megfelelően, a bíróság elé olyan, jól előkészített, alternatív büntetés kiszabásának lehetősége kerülhetne, amelyek végrehajtása során a betartandó magatartási szabályokat az elkövető önként vállalja. Egy ilyen módon "előkészített" ítélet esetében a magatartási szabály betartásának esélye is jóval nagyobb lenne. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy ezzel a megoldással a sértett érdekeinek védelme is sokkal hatékonyabban érvényesülne. E módszer segítségével azonban még ennél is több - a család egészének érdeke érvényesülhetne.

E megoldásmód csakis akkor képzelhető el, ha e cselekményeknél elmozdulás történik az elkövető (szülő/nevelőszülő) megbüntetésének egyoldalú, kizárólagos szándékától, a családi helyzet rendezésének irányába. Ennek természetesen nemcsak az a feltétele, hogy az eljárásban megjelenjen a cél eléréséhez szükséges szakmai tudás, hanem a szociális szférában ténylegesen rendelkezésre álló többféle erőforrás is létezzen.

Nem rugaszkodhatok el annyira a magyar valóságtól, hogy akár a fent említett izraeli, akár a Maryland-i megoldás bevezetésére javaslatot tegyek. E két megoldásban alkalmazott szemlélet azonban a hazai gyakorlatba is átültethető lenne úgy, hogy a gyermekkorú sértettek jogi és mentális védelmét egyrészt a büntetőjogi

kodifikáció során, másrészt a gyermekvédelmi eljárások során vennék figyelembe.

A dolgozatban többször is hangsúlyoztam már a sértetti adatgyűjtés hiányosságaival kapcsolatos gondokat. Úgy gondolom, hogy az 1990. évben sértetté vált 217.669 személy, mint embertömeg megfelelően indokolja az önálló sértetti adatgyűjtés megszervezését. Ennek legjárhatóbb útja a jelenleg is használt statisztikai adatlapok újabb kérdésekkel történő kiegészítése. A kiskorú sértettek tekintetével pedig felül kellene vizsgálni a kiemelt és a nem kiemelt bűncselekmények statisztikai körét.

2. Családjog, gyermekvédelem

A gyermekvédelem jelenlegi eszközszerrendszere alkalmatlan arra, hogy általa a családdal kapcsolatos ezerarcú probléma, a családon belüli konfliktusok teljes köre rendeződjön. Erre a célra csak olyan családpolitika képes, amely az érdekeknek olyan rendszerét érvényesíti, amely a mindenkori társadalmat és intézményeit a családhoz, annak funkciói maradéktalan betöltéséhez fűzi, és egyben rendelkezik azokkal az eszközökkel is, amelyek alkalmazásával ezen érdekek megvalósíthatók. Ebben az értelemben tekinthető a gyermekvédelem a családpolitika és szélesebb összefüggésben szemlélve a szociálpolitika részének. Az érdekszempontú megközelítés azért fontos, mert a gyermekvédelem - kapcsolatban lévén a társadalompolitika egyéb alrendszerével - óhatatlanul más elvek, érdekek és szabályozások keresztútjába is kerül.

Miután letettem a voksot a Gyermekvédelmi törvény mielőbbi megalkotása mellett, nem hallgathatom el ezzel kapcsolatos aggályaimat sem. A Gyermeki Jogi Konvenció a gyermekek önálló jogainak megfogalmazását és biztosítását célozza. A polgári

államokban ezen igény a szerves fejlődés szükségszerű következménye. Ez a fejlődés már áthaladt azon a fázison, amikor a gyermekek jogainak biztosítása egyenrangúvá vált a szülők és a család jogainak biztosításával, hogy abból újra kiválva önállósuljon, megőrizve-meghaladva az integrált fázis eredményeit. A magyar gyermekvédelem azonban még nem jutott el a gyermeki-szülői-családi jogok megfogalmazásának s az intézményrendszer e filozófia szellemében történő átalakításának ezen integratív szintjére, hanem a nemzetközi jogfejlődés főcsapásához kapcsolódva, s egy fázist kihagyva, kíván csatlakozni a Konvencióhoz. Felvethető, hogy e "gyorsítással" nem áll-e elő az a helyzet, amelyben konzerválódik a gyermek jogainak a családtól, a szülőkétől elszakított hagyománya, s a gyermekvédelem "elmaradott" intézményrendszere úgy abszorbeálja e "modern" felfogást, hogy közben épp ez a nélkülözhetetlen szemlélet sikkad el. Ennek az is lehet a következménye, hogy az intézményrendszer a gyermek érdekeinek, jogainak sérelmét továbbra is csak a hagyományos módon, a gyermek "megmentésével", és nem az egész közösség gondjainak megoldásával tudja kezelni.

Jelenleg ugyanis ez az ellentmondásos család- és gyermekvédelmi szempontú megközelítés tükröződik a magyar családjog gyermekvédelmi rendszerében. A gyermek érdekeinek, szükségleteinek első helyre állításával a gyermeket, mint a családtól elválasztott különálló egységet szemléli. A gyermek jólétét és jogait nem úgy tekinti, mint amelyek magától értetődően integrált részei a szülők életének, a szülői szerepek megfelelő ellátásának, hanem a gyermek érdekeinek védelmét a családtól függetlenül is biztosítani kívánja, adott esetben a szülőkkel szemben. Ez a nézőpont véleményem szerint igen kevésbé optimista a családi problémák kezelését illetően. E felfogás ellentmondásosságát példázza az is, hogy a Legfőbb Ügyészség, a gyermek- és fiatalok bűnözésével összefüggő egyes

kérdésekről 1987-ben kiadott tájékoztatója, amely szerint a gyermekkorú elkövetők háromnegyed részét és a fiatalkorú elkövetők majdnem 60 %-át a szülők közösen nevelik, s mindössze 15-18 % az elvált szülők által nevelt kiskorú bűnelkövetők aránya.¹³⁴ Az állami gondozásba vétel okai között a legkisebb arányban fordul elő a szülők hiánya, az állami gondozott gyermekek, fiatalok nagy többségének (közel 95 %-ának) élnek a szülei - legalábbis egyikük - tehát a mai gyermekvédelmi tevékenység elenyésző mértékben irányul az elárvult gyermekek pártfogására. Ha pedig az állami gondoskodásban részesülő gyermekek szülei élnek, akkor semmi sem indokolja azt, hogy őket a saját problémájuk megoldásából kihagyják. A hazai gyakorlat szerint a szülők gyakorlatilag sem a gyermek helyzetének rendezésében, sem a családra orientált problémamegoldó folyamatban nem vesznek részt. A gyermekkel a családon kívül történik valami. A családdal, mint szerves egységgel azonban a legritkább esetben. Nyilvánvaló, hogy a kiemelés, mint egyedüli megoldó eszköz aligha lehet eredményes. Végső - ám csak átmeneti - eszköznek kell lennie, de csak addig, amíg a szülők újra képesek nem lesznek gyermekük (vissza)fogadására. Addig azonban mind a szülőknek, mind pedig a szociális munkásnak sok és közös erőfeszítést kell tenniük.

A gyermekek jólétének, fejlődésének biztosítása, a károsodás bekövetkezésének megelőzése, a családi problémák megoldhatósága bár függ a jogi szabályozás természetétől, de sokkal inkább a gyermekeknek és a szülőknek megfelelő segítséget nyújtó szolgáltatások létezésén, működésén múlik. A gyermekvédelmet alapvetően meghatározzák azok az egyének - a jólképzett szociális munkások, az orvosok, a jogászok, pszichológusok, védőnők, bírák -, akik különböző szakmák képviselőiként működnek együtt a közös cél érdekében. A jog szükséges szövetséges, de ne ringassuk magunkat abba a hitbe, hogy helyettesítheti a jólképzett szakemberek segítő

tevékenységét. A gyermekek hatékony védelmét ugyanis csak abban az esetben lehet biztosítani, ha megfelelő segítő szolgáltatások állnak a gyermek és a család rendelkezésére.

Az Amerikai Gyermekvédő Liga megállapítása szerint a gyermekvédelmi szolgálatok tevékenységének a gyermek megvédése mellett azon körülmények befolyásolására is ki kell terjednie, amelyek a bántalmazás, vagy az elhanyagolás kialakulásához vezettek.¹³⁵ E kijelentés elvi megfogalmazásával feltehetően mindenki egyetért. Az elv "aprópénzre" váltása azonban a következőket jelenti:

1. A gyermekvédelmi szolgálat integrált szemléletű, gyermekközpontú és családra orientált megközelítést alkalmazzon tevékenysége minden szakaszában.
2. A családdal kapcsolatos gondozási terv kialakításába és végrehajtásába vonja be a családot és a gyermekeket.
3. Használja fel a rendelkezésre álló közösségi erőforrásokat az ügykezelés során.
4. Az önkormányzatok segítsék elő és támogassák - átengedett forrásokkal is - azoknak a megfelelő és hatékony szolgáltatásoknak a kialakulását, amelyek a bántalmazott vagy elhanyagolt gyermekekre, testvéreikre és a szülők gondozására irányulnak.
5. A hét minden napján 24 órás ügyeleti szolgálat álljon a bajbajutottak azonnali megsegítésére.
6. A gyermekvédelmi szolgálat a gyermek hathatós védelme érdekében alakítsa ki a gyermekek ellen elkövetett cselekményekről érkező bejelentések fogadására, vizsgálatára és ellenőrzésére alkalmas eljárást.
7. A szociális szolgálat és az igazságszolgáltatási rendszer írásbeli együttműködési megállapodás keretében tisztázza a

kiskorúakkal kapcsolatos büntető ügyekben érintett hatóságok és szolgálatok eljárásbeli szerepét és felelősségét.

A megalkotandó Gyermekevédelmi törvény feladata többek között azon feltételek megfogalmazása is, amelyek bekövetkezése esetén a gyermek azonnal kiemelhető a családjából. E feltételek megfogalmazása során az olyan súlyos veszélyhelyzet körülírására kell törekedni, amely másként, mint a gyermek kiemelésével nem orvosolható. Bár taxatív felsorolás nehezen képzelhető el e körben, úgy vélem az alábbi feltételek bekövetkezése jelzi a valóban súlyos veszélyhelyzetet:

- a gyermek súlyos fizikai vagy érzelmi sérülést szenvedett és a szülő vagy gondozó visszautasítja a gyermek védelmének biztosítását, vagy nem képes erre,
- a gyermek olyan veszélyes környezetben él, melyben nagyon nagy a valószínűsége, hogy sérülést szenved, és a szülő vagy gondozó e sérelem bekövetkezését nem tudja, vagy nem akarja elhárítani,
- a gyermek számára nem biztosítottak az életbenmaradáshoz szükséges minimális feltételek, olyanok mint élelem, ruházat, lakhatás, gyógykezelés, és a szülők vagy gondozók nem képesek, vagy nem hajlandók ezt biztosítani (bár anyagi helyzetük ezt lehetővé tenné, vagy a felajánlott anyagi, vagy más ésszerű segítséget ennek elérésére visszautasították),
- ha a gyermek nem kapja meg a korának megfelelő minimális felügyeletet, és a szülők nem hajlandók, vagy nem képesek a gyermek megfelelő ellenőrzéséről gondoskodni (és szolgáltatásokkal nem orvosolható a helyzet).

A közvetlen veszély meghatározása természetesen, minden esetben más és más. Függ a gyermek korától, a környezet jellegétől,

a gyermek állapotától, a szülők magatartásától és körülményeitől, a szolgáltatások elfogadására mutatott készségüktől és képességeiktől, s nem utolsósorban a veszély csökkentésére rendelkezésükre álló szolgáltatások lététől és számukra való elérhetőségétől.

Meg kellene próbálni tiszta vizet önteni a pohárba a szülőktől elvárt magatartást illetően, hogy ne keveredjenek a Gyermekvédelmi törvényben is kibogozhatatlan összevisszaságban, beláthatatlan jogkövetkezményeket vonva maguk után az önhiba, a tőle elvárhatóság, az objektív körülmények és a szubjektív feltételek fogalmai. Más országok gyermekvédelmi gyakorlatában bevált az írásos megállapodás a szülőkkal. Ebben konkrétan meg lehet fogalmazni, hogy milyen változást, változtatást vár el a gyermekvédelmi hatóság a szülőktől, továbbá azt, hogy ennek teljesítéséhez, a változás elősegítéséhez milyen segítséget nyújt. S e feltételek teljesülésének elmaradása esetén milyen fajta jogkövetkezményekkel számolhat a szülő.

Mindannyian tudjuk, hogy vannak olyan családok, amelyek időlegesen vagy tartósan nem képesek védelmet nyújtani a kiskorú családtagnak, ahol tehát az intézményes gondozás, a családból való kiemelés elkerülhetetlen. A gyermeknek a családból történő kiemelésékor a gyermekvédelmi szolgálat feladata többirányú. A gyermek érdekeit szem előtt tartva a család keretein kívül álló gondozókkal együttműködve kell biztosítani a viszonylag könnyű átmenetet a család és az intézményes gondozás között. A gyermek szeparációja után is szem előtt kell tartani a család újraegyesítését, minden olyan esetben, ahol erre bármilyen remény van. Tiszteletben kell ugyanakkor tartani és elő kell segíteni a szülői jogok folyamatos érvényesülését.

A veszélyeztetettség megállapítása, a gondozás feltételeinek meghatározása, az intézeti nevelés elrendelése és fenntartása szempontjából alapvető jelentőségűek a gyermek és a szülő jogainak érvényesülését biztosító garanciák. E szempontból egyáltalán nem megnyugtató a jelenlegi Gyermekvédelmi törvény tervezete. A tervezet szerint a már elrendelt állami gondozás (a tervezet szóhasználatában: nevelői nevelés) további fenntartásához elegendő a gondozó intézmény rendszeres szóbeli tájékoztatásán alapuló folyamatos figyelemmel kísérés. Az eljárás vázlatos szabályozása nem nyújt megfelelő biztosítékot az alapvető szülői jogok korlátozásának fenntartásához. A törvényben kellene rögzíteni a hatóságokat kötelező felülvizsgálati határidőket. A családból történő kiemelését követő 3 hónapos első határidő után, félévenkénti kötelező felülvizsgálat és újabb döntéshozatal előírása lenne célszerű. Hasonlóan aggályosnak tartom a veszélyeztetettség megállapítását. A tervezet például homályban hagyja azt a kérdést, hogy milyen kritériumok szerint és milyen információk alapján tekinthető egy gyermek veszélyeztetettnek. Ugyanakkor szó sem esik arról, hogy van-e veszélyeztetetti nyilvántartás. A jelenlegi megoldás, amelyben nem törvény rendezi e kérdéskört, úgy vélem nem tartható fenn tovább. Elengedhetetlenül szükségesnek tartom, hogy a törvény maga szabályozza azt, hogy ki, mikor, és milyen feltételek alapján kerülhet bele a regisztrációba, és milyen feltételek teljesülése esetén kerülhet ki abból. Itt az alapvető állampolgári jogokat érintő kérdés a határozat elleni jogorvoslat és a személyiségi jogokat érintő adatvédelem biztosítása.

3. Családi Bíróság

A gyermekvédelem általános problémáinak áttekintése után végül is a gyermekvédelem intézményrendszerének alapvető átalakítását látnám célszerűnek. Úgy gondolom, hogy az emberi és ezen belül a

szülői jogok és kötelezettségek integrált szemléletére figyelemmel, garanciális szempontból célszerű lenne a gyámügyi hatósági ügyeket független bíróság hatáskörébe utalni.

Megpróbálom nagyon röviden összefoglalni, hogy milyen elvi indokok alapján látnám ezt szükségesnek. Az államigazgatási eljárásról szóló törvény szerint az államigazgatási eljárás célja, hogy az államigazgatási szervek hatósági eljárásának szabályozásával elősegítse az államigazgatási feladatok eredményes ellátását. A törvény szerint államigazgatási ügy, amelyben az államigazgatási hatóság az ügyfelet érintő jogot vagy kötelezettséget állapít meg. A gyermekvédelmi ügyek többségénél azonban nyilvánvaló, hogy nem jogok megállapítására, hanem jogok egészének vagy egyes részének az elvonására kerül sor. Ezzel szemben, ha a bírósági törvényt vizsgáljuk, e szerint a bíróság az igazságszolgáltatás során "védi és biztosítja ... az állampolgárok ... jogait és törvényes érdekeit."

Meglátásom szerint az állam és az állampolgár vitájának eldöntését - a gyermekvédelem hatósági döntéseiben ugyanis erről van szó - indokolt a végrehajtó hatalmon kívülálló bírói szerv hatáskörébe utalni, s az ilyen ügyek elbírálására külön bíróság létesítése látszik célszerűnek. Annak elvi szükségességét, hogy az állam és az állampolgár közötti vita eldöntésének jogát független szervezet kezébe célszerű adni, könnyű belátni. Azonban az újabb kormányzati elképzelések szerint felállítandó árvaszék, vagy gyámszék sem oldhatja meg e problémát. Nem, mégpedig azért, mert a vita továbbra is az államigazgatási szférában marad, és ezt a fajta jogviszonyt az alá-fölé, s nem a mellérendeltség jellemzi. Nem orvosolható a helyzet az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának lehetőségével sem. E megoldás ellen inkább célszerűségi, mintsem elvi kifogásaim vannak, ugyanis éppen ezek a gyámhatósági ügyek azok, amelyeknél minden félnek, de kiváltképp a

gyermeknek az érdeke, hogy mielőbb rendeződjenek a helyzet. Ezt a többfokozatú fellebbevitel a tapasztalatok szerint nem szolgálja, hisz a jogerős döntésig az időtartam jelentősen megnövekszik. Sőt mi több, a bírósági felülvizsgálat lehetősége maga is azt a célt szolgálja, hogy az esetleges állampolgári jogsérelemeket - végső fokon - egy független szervezet orvosolja, megerősítve, vagy megváltoztatva a korábbi közigazgatási határozatot. Ezt a vargabetűt kellene kiiktatni az eljárásból, mégpedig úgy, hogy a gyámügyi hatósági döntések - természetesen nem a jelenlegi teljes kör - "ab ovo" bírósági hatáskörbe kerüljenek, esetleg külön bírósági jogállással a bírósági szervezeti rendszeren belül, Családi Bíróság megnevezéssel.¹³⁶

E kérdés elvi eldöntése annál is inkább indokolt, mert jogalkotásunkban a szülői jogokat figyelmen kívül hagyó, a garanciális szempontokat elimináló tendencia felerősödése tapasztalható mostanában. A Csjt. 1990. évi módosítása megtörte azt az elvet, mely szerint a kiskorú státusát érintő ügyekben csak bíróság dönthet: "A gyámhatóság az intézeti nevelésbe vett kiskorút örökbefogadhatónak nyilvánítja, ha a szülő gyermekével önhibájából nem tart rendszeres kapcsolatot, életvitelén, körülményein nem változtat, és emiatt az intézeti nevelés nem szüntethető meg. A gyámhatóság az örökbefogadás érdekében ezzel egyidejűleg a szülő kapcsolattartási jogát is korlátozhatja, vagy szüneteltetheti." Egyetértek Kiss Éva következtetésével: "Az egyszerűsítéssel megszűnt az a garancia is, hogy csak bírósági úton lehet a gyermek státusán, a szülő és a gyermek jogi kapcsolatán változtatni. ... a határozat bíróság előtt (ugyan) megtámadható, ... ez azonban egy utólagos kontroll. A gyámhatóság ... így stabilizálja a megtámadott határozat alapjául szolgáló kifogásolt helyzetet, elzárja a szülőt a gyermektől."¹³⁷

4. Gyermekkorú sértetteket segítő szolgálat

A vizsgálat egyik célja a hazai sértett-segítő szolgálatok várható feladatkörének körvonalazása volt. Ehhez nyújtott segítséget a büntető felelősségrevonás útjára terelt ügyek jellegzetességeinek vizsgálata. A "jéghegy csúcsának" megismerése kezünkbe adhatja a megoldás kulcsát, legalábbis abban az értelemben, hogy a létrehozandó szolgáltatásokban milyen krízishelyzetekkel kell elsősorban számolni. Ebből következik annak a több tudományterületre kiterjedő szaktudásnak a körvonalazása, amellyel az ott dolgozóknak rendelkezniük kell.

Úgy gondolom, az eddigiekből is egyértelmű, hogy a gyermek sérelmére családon belül elkövetett bűncselekmény családi probléma és ekként is kell kezelni. Mégis mit lehet tenni megelőzésük érdekében? Mindenekelőtt olyan szociális és mentális segítséget kell biztosítani, amely bár elsősorban a sértetté vált gyermek megsegítésére koncentrál, mégsem veszíti szem elől a gyermek és családja közös érdekeit.

Ennek érdekében - egyelőre modellkísérletként - célszerű lenne a gyermekekori sértetteknek segítséget nyújtó sértett-segítő szolgáltatást létrehozni. A program szolgáltatása az alábbi tevékenységi formákat ölelné fel:

1./ Elérhetőség

24 órás, heti 7 napos ügyeleti rendszer.

2./ Krízis-intervenció

A bűncselekmények kiskorú sértettjeinek nyújtott azonnali krízis-ellátás. (pl.: segély, orvosi vizsgálat, feszültségoldó beszélgetés, stb.)

3./ Tanácsadás

Az olyan gyermekek számára, akik szakemberek segítségét kérik problémáik megoldásához, illetve olyan szülők számára, akik nem tudják olyan családi konfliktusaikat megoldani, amelyek gyermek sérelmére elkövetett bűncselekményekhez vezethetnek.

4./ Családgondozás

A gyermekkorú sértettek családjának a szociális esetmunka körébe tartozó gondozása.

5./ Kiközvetítés - átirányítás

Információs bázisként működés: a gyermekkorú sértett - szükség esetén - a megfelelő szak-szociális szolgálathoz történő átirányítása.

6./ Információadás

A sértettnek nyújtott felvilágosítás az eljárásról, a folyamat várható fejleményeiről és kimeneteléről. Az információk mind az általános ismereteket, mind az adott ügyre vonatkozó konkrét tájékoztatást magukba kell foglalják.

7./ Személyes támogatás, képviselet

A gyermekkorú sértett képviselete és személyes támogatása az eljárás folyamán. Különösen fontos lehet a családon belül sértetté vált, vagy szexuális bűncselekmény sértettjévé váló kiskorú személyeknél.

8./ Atmeneti szállás

Ilyen segítség az egyéb szervezetekkel történő együttműködés alapján is nyújtható.

9./ Ismeretterjesztés

Tájékoztatás, ismeretterjesztés, képzési formák beindítása, a közvélemény befolyásolása:

- a sértetté válást elősegítő helyzetek, körülmények elemzésével és
- a sértettet kirekesztő ellenérzések mérséklését célzó ismeretterjesztéssel (pl. erőszakos közönség sértettjeiről).

5. Szociálpolitika, társadalompolitika

A gyermek megfelelő szocializációja szempontjából a család egyik alapvető funkciója a kiegyensúlyozott, érzelmileg is támaszt nyújtó családi háttér biztosítása. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy a szocializáció során az egyes hatások nem választhatók szét. A gyermeket komplex hatások érik a családban, s ezek között sokszor olyan súlyos devianciaformák is találhatók, hogy a gyermek testi épségének védelme a legfontosabb, s emellett szinte eltörpül a családi közösség védelmének szükségessége. A gyermek emocionális élete védelmének háttérbe szorulása is egyszerűen annak a jele, hogy a gyermek érdekeit veszélyeztető magatartásokat egyoldalúan, csak a felnőttkorúak devianciájaként értékeljük. Jelei sem érzékelhetők annak, hogy elmozdulás történt volna a felnőttkori aszociális vagy antiszociális magatartás megbüntetésének egyoldalú szükségességétől a gyermek és a család egésze fokozottabb védelmének irányába.

Ennek két oka is van. Az egyik ok, hogy a család diszfunkcionális működését jelző jelenségeket jórészt a felnőttkori deviancia jelenségeként észleljük és stigmatizáljuk, s a megoldási módzataink is ennek megfelelően alakultak ki. A veszélyeztető családban élő kiskorúnál ugyanez a helyzet. A felnőtt családtagot próbáljuk meg jobb belátásra, magatartásának megváltoztatására bírni, s ha ez nem következik be, úgy a kiskorút kiemeljük a családból. E beavatkozásoknál az alkalmazott eszközök hatósági jellege, az alá-fölérendeltségi viszony a domináns, mely igen kevés eredménnyel kecsegtető formája az intim szféra befolyásolásának.

Az előbbivel szorosan összefüggő másik ok, hogy nincsenek a család egészének érdekét szem előtt tartó olyan problémakezelő megoldási módzataink, amelyek a családdal kapcsolatos komplex szükségletek kielégítésére alkalmasak lennének. Hagyományosan különálló egységnek tekintjük az egyes családtagokat és ennek

megfelelően különállóan kezeljük az egyes problémákat, s szintén hagyományosan anyagi jellegű juttatásokkal próbálunk meg olyan problémákat megoldani, amelyek ilyen eszközökkel nem befolyásolhatók.

Úgy vélem tehát, hogy a családdal kapcsolatos problémák megközelítésében a gyermek és a család egészének érdekeit fokozottabban védő irányba történő elmozdulás szükséges. A probléma kezelése csak a családi autonómiát tiszteletben tartó, segítőkész-támogató rendszer kialakításával érhető el, s ez nem csupán a felnőttkorú családtag deviáns viselkedésére adott büntető, szankcionáló választ jelenti.

Messze vagyunk még attól a szemlélettől, hogy a gyermekvédelmi célokra alkalmas szociálpolitikai eszközöket szociális szolgáltatásokként fogjuk fel. Szavaink is a támadás-védekezés dichotómiájában maradvá, a gyermek megvédését célzó feladatkört sejtetnek, a gyermeket támadó szülővel és körülményeivel szemben. Ez a felfogás azt az alapelvet tartja szem előtt, hogy a gyermeket kell megvédenünk, mert egymaga nem képes az effajta támadások kivédésére. És az így kialakult tüneti kezelés sodrásában egyre szorosabban kapcsolódik össze a gyermekek nevelésének elhanyagolása, gondozásának elmulasztása más deviáns magatartásformákkal, különösen az alkoholizmussal és a bűnözéssel.

Az állami gondoskodást igénylő gyermekek aránytalanul nagy számban reprezentálják az alacsony foglalkozási státusú, az alacsony jövedelemmel, rossz lakáskörülményekkel rendelkező, deviáns magatartást tanúsító teljes-, vagy a csonka családokat.

Ezért a problémák megoldását célzó családgondozói tevékenységnek valamennyi családtag érdekeit figyelembe kell vennie, és valamennyi családtag számára törekednie kell az

optimális megoldás kialakítására. Ez a szolgáltatás-jellegű családgondozás a gondozó és a gondozott között partneri, mellérendeltségi viszonyt feltételez és kíván.

Ezzel szemben a magyar gyermekvédelemben, a gyámhatóság azon tevékenységi formáiban is, amelyek valamilyen módon családgondozást jelentenek, a hatósági jelleg, az alá-fölérendeltségi viszony a domináns. Az anyagi támogatások jogszabályi megfogalmazásából, de a gyakorlat vizsgálatából is az derül ki, hogy a támogatásért cserébe a család felügyelet alá kerül. Emellett a gyámhatóság, a családvédelmének nevezhető magatartásról túlságosan hamar tér át a valóban hatósági eszközök alkalmazására.

A szankcionáló jellegű beavatkozás dominanciájának egyik példája az állami gondozásba (nevelésbe) vétel esete, amikor is a gyermeket a családból kiemelő hatóságnak nem az a feladata, hogy a gyermek minél előbb visszakerülhessen a vérszerinti családjába. Nem azon munkálkodik, hogy a családból kiemelés okai megszűnjenek, és hogy a szülőket szülői szerepükben megerősítse. Ehelyett szankciókkal igyekszik elérni, azaz kikényszeríteni - többnyire sikertelenül - a szülői magatartás megváltozását. S mivel a visszahelyezést elősegítő, vagy a bekerülést megakadályozó komplex szemléletű és sokféle intézkedést és ellátást egyidejűleg biztosító eszközrendszer nem áll rendelkezésére, ezért a bonyolult ügyek, azaz halmozott okok kezelése is esetleges marad.

S ennek nemcsak az az oka, hogy a gyámhatóság nincs szakmailag felkészülve a családgondozói, családsegítői feladatok ellátására, hanem az is, hogy a veszélyeztetett helyzetről tájékoztató állampolgári, vagy intézményi jelzések többnyire már késve érkeznek. Akkor, amikor a családgondozásra alig, vagy egyáltalán nincs mód, a családgondozást ellátó intézményrendszer hiányáról nem

is beszélve. Családgondozást végző intézmények ugyan léteznek, s az ezt célzó országos hálózat kialakítása is megindult a legutóbbi években - bár visszafejlesztésére is történtek már lépések -, e szelektív fejlesztés azonban nem az olyan univerzális szolgáltatásokról való gondoskodást jelenti, amely a gyermekek és a családok többségének megerősítését célozza. Más szóval az alaprendszerek (család, iskola, stb.) támogatása helyett, egy átfogó, hosszú és középtávon megalapozott szociális reform helyett, az alaprendszerek diszfunkcionalitását korrigáló korrekciós rendszerek fejlesztésére került sor (pl. nevelési tanácsadók, családsegítő központok).

Ennek következtében marad az eddig alkalmazott megoldás: a gyermekvédelem látószögébe kerülő családok, melyek a társadalomban általánosan elfogadott normáktól eltérnek, egyfajta egyedi vagy családi defektussal küzdőnek tűnnek, s így a probléma kezelésére alkalmazott megoldások is csak egyedi jellegűek, individuálisak maradnak. Ezáltal a gyakorlati szakemberekre terhelődik a probléma megoldásának kényszere úgy, hogy annak leküzdésére valóban alkalmas eszköz nem áll rendelkezésükre.

JEGYZETEK

1. Hanák K.: Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983. 15. old.
2. Hanák, K.: Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983. 130. old.
3. Benedek, I.: Mandragóra. Gondolat. Budapest, 1979. 148-149. old.
4. Pinchbeck, I. - Hewitt, M.: Children in English Society. Routledge and Kegan Paul, 1969. Idézi: Parton, N.: The Politics of Child Abuse. Macmillan Education LTD. London, 1986. p. 22.
5. Fontana, V.J.: The Maltreated Child. Charles C. Thomas Publisher. Springfield Illinois USA 2nd edn. 1972. p.9.
6. Gondos, E.: Születésszabályozás (Ankét 1932-ben). Szociológia. 1981/3-4. sz. 347. old.
7. Parton, N.: The Politics of Child Abuse. Macmillan Education LTD. London, 1985. p.15.
8. Engels, F.: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx és Engels Válogatott Művei III. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 495. old.
9. Aries, P.: Gyermekek, család, halál. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1987. 169. old.
10. Thane, P.: Childhood in History. In: M. King (ed.), Childhood, Welfare and Justice (Batsford, 1981). Idézi: Parton, N.: id. mű 24. old.
11. Ferge, Zs.: Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke és a T-twins Kiadói Kft. 1991. 202. old.
12. Parton, N.: id. mű 32. old. Hasonlóan ítéli meg: Ferge, Zs.: id. mű 220. old.
13. Gönczöl, K.: Bűnös szegények. KJK Budapest, 1991. 10. old.
14. Az 1889-es angol Gyermekvédelmi törvény (Prevention of Cruelty to and Protection of Children Act) bűncselekményként definiálta a gyermek megbetegítését, elhanyagolását vagy

elhagyását, ha ez a gyermeket szükségtelen szenvedésnek tette ki, vagy az egészségét károsította. Elkövető csak 16. életévét betöltött olyan személy lehetett, akinek kötelezettségei vannak a gyermekkel szemben. A sértetti életkor felső határa leányoknál 16. év, fiúknál pedig 14. év volt. A cselekmény 3 hónaptól 2 évig terjedő börtönbüntetéssel és 25-100 & közötti pénzbírsággal volt büntethető. A szülők szándékosságának bizonyítása és bűnösségének megállapítása esetén a törvény a bíróság belátására bízta, hogy a gyermeket rokonnál, vagy gondozására hajlandó más személynél helyezi-e el. E törvény alapján 5 éven belül 5.792 személy ellen indult eljárás, s 5.400 főt el is ítélték. 1894-ben a sértetti életkor felső határát egységesen 16. évben állapították meg, s az elkövetési magatartás mindenfajta testi és szellemi sérelem okozását felölelte. Parton, N.: id. mű 34. old.

15. Parton, N.: id. mű 28. old.
16. Parton, N.: id. mű 29. old.
17. Parton, N.: id.mű 35.old.
18. Sebes, A.: A francia gyermekvédelmi rendszer sajátosságai. Jogtudományi Közlöny 1981/3. sz. 214-216. old.
19. Nagyiványi-Fekete, Gy.: Az elhagyott gyermekek és a fiatalok büntetéseik gondozása. Franklin Társulat, Budapest 1893. 323. old.
20. Idézi: Balogh, J.: Fiatalok és büntetőjog. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1909. 5. old.
21. Balogh, J.: id. mű 95-97. old.
22. Kun, B. - Ládai, I.: A fiatalok kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon. Budapest, 1905. 7. old.
23. Gosztonyi, G.: A szociális szolgáltatások szervezete és finanszírozása. Gyermek- és Ifjúságvédelem 1988/1. sz. 13. old.
24. Hanák, K.: Id. mű 27. old.
25. Hanák, K.: id. mű 28. old.
26. Lásd: Ferge, Zs.: Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociálpolitikai Intézet és T-Twins Kiadói Kft., Budapest 1991. 211. old., Gosztonyi, G.: id. mű, és Herczog, M.: Ideological Changes in Parenting and Care: an Hungarian Case? Manuscript, 1991.

27. Dobos, L.: A nevelőotthonok helye és szerepe a gyermekvédelemben az elmúlt évtizedekben, és napjaink tennivalói. Gyermek- és Ifjúságvédelem. 1986/1. sz. 73. old.
28. Visszaemlékezések a hazai gyermek- és ifjúságvédelem felszabadulás utáni évtizedeire. Szénási László előadása. Gyermek- és Ifjúságvédelem 1986/1. sz. 46. old.
29. Hanák, K.: Allami gondozott csecsemők Pest megyében. Esély 1991/4. sz. 31. old.
30. Visszaemlékezések a hazai gyermek- és ifjúságvédelem felszabadulás utáni évtizedeire. Gáti Ferenc előadása. Gyermek- és Ifjúságvédelem 1986/1. sz. 42. old.
31. Lásd: Horváth, A: Egy segély anatómiája. (Esettanulmány a rendszeres nevelési segélyről) In: Oktatásról és társadalompolitikáról. MTA Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai, Budapest 1982. 237-311. old.
32. Ferge, Zs.: id. mű 151. old.
33. Ferge, Zs.: id. mű 151. old.
34. Briggs, A.: A jóléti állam történelmi perspektívában. In: A jóléti állam. (Szerk.: Ferge Zsuzsa-Lévai Katalin) ELTE Szociálpolitikai Intézete és a T-Twins Kiadó. Budapest, 1991. 226. old.
35. Briggs, A.: A jóléti állam ... id. mű 226. old.
36. Papp, Zs.: A "jóléti állam" problémái - szociológiai nézőpontból. Medvetánc 1983/4 - 1984/1.sz. 150. old.
37. Papp, Zs.: id. mű 151. old.
38. Parton, N.: id. mű 59. old.
39. Packman, J. - Jordan, B.: The Children Act: Looking Forward, Looking Back. Br. J. Social Work. (1991) 21, 315-327.
40. Ferge, Zs.: id. mű 87. old.
41. Gönczöl, K.: id. mű 93. old.
42. Parton, N.: id. mű 170. old.
43. Parton, N.: id. mű 171. old. Hasonló következtetésekre jut Losonczi, A.: Artó-védő társadalom. KJK. Budapest, 1989.

44. Gönczöl, K.: id. mű 103.old. Lásd hasonlóan: Ferge, Zs. okfejtését a szegényjogi megoldások újraéledéséről, id. mű 219-229. old.
 45. Parton, N.: id. mű 84. old. és Packman, J. - Jordan, B.: id. mű 318. old., valamint Parton, N.: *Governing the Family*. Macmillan Education LTD, London, 1991. Chapter 3.
 46. A treatment a pszichológia eszközrendszerének alkalmazására épült, s a bűnelkövetők kezelésében a büntetendő tett társadalmi értékeléséről a bűnöző személyiség értékelésére helyeződött a hangsúly. - Lásd erről részletesen: Gönczöl, K.: id. mű II. fejezet
 47. Maria Colwell 1965-ben született és 1973. január 7-én hét éves korában halt meg. Anyja, rajta kívül még 8 gyermeket szült. Öt évig nagynénje gondozta, majd 6 éves és 8 hónapos korában a helyi szociális szolgálat döntése értelmében visszatérhetett az anyjához, aki közben élettársi közösségre lépett egy férfival. A családot több szociális munkás is gondozta, s Maria-val kapcsolatosan úgy a szomszédok, mint a tanítója többször is aggodalmukat fejezték ki. 1973. január 6-ról 7-re virradó éjszaka a nevelőapja halálra verte a gyermeket. Az orvosszakértői vizsgálat szerint a gyermek súlya ekkor kb. 3/4-e volt annak, amit a kora és magassága egyébként megkívánt volna.
A 4 és fél éves Kimberley Carlile 1986. június 8-án halt bele abba a belső vérzésbe, amelyet nevelőapja és anyja bántalmazása okozott. A gyermeket folyamatosan éhezettették, testén külsérelmi nyomok és törések, valamint égési sérülések voltak.
A 4 éves Jasmine Beckford ugyancsak a nevelőapja bántalmazása következtében halt meg, s szintén nagymérvű alultápláltságot állapított meg az orvosi vizsgálat.
- Mindegyik halálesetben részletes vizsgálat történt, s a halálos eredményhez vezető folyamatban mindenütt megfogalmazták a szociális munkás felelősségét.
48. Ehhez hasonló "túlvállalás" volt a magyar pszichiátria ajánlkozása előbb a hazai alkohol-, majd a hazai drogproblémák megoldására. A pszichiátria is feltehetően saját társadalmi szerepét akarta megerősíteni, ám a politikai változások, csatározások előtérbe kerülésével sor sem került az angliaihoz hasonló bűnbakképzési mechanizmusok beindulására.
 49. Webb, D.: *Sociology*, in P. Hardiker and M. Barker (eds.). *Theories of Practice in Social Work* (Academic Press, 1981), p. 135. Idézi: Parton, N.: id. mű 169. old.
 50. Parton, N.: id. mű Chapter 7.

51. Münder, J.: Das neue Kinder- und Jugendhilfegesetz, Soziale Arbeit 39, 6, pp. 206-13. Hivatkozik rá: Lorenz, W.: The New German Children and Young People Act. Br. J. Social Wk. (1991) 21, p. 338.
52. Newberger, E.H. - Bourne, R.: The Medicalisation and Legalisation of Child Abuse. In: Eekelaar, J.M. - Katz, S.N. (eds.): Family Violence. Idézi: Parton, N.(1986): id. mű 12. old.
53. Kulcsár, K.: Az ember és társadalmi környezete. Gondolat Kiadó, 1969. 281-295. old.
54. Gönczöl, K.: id. mű 153. old.
55. Allításaim alátámasztására lásd: Hanák, K.: Társadalom és gyermekvédelem, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 80-95. old.; Gönczöl, K.: A büntetőhatalom korlátai - A társadalompolitika lehetőségei. Doktori disszertáció. Kézirat. 1989. 252-265. old.; Losonczi, A: Artó-védő társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1989. 93-106. old.
56. Hanák, K: Állami gondozott csecsemők Pest megyében. Esély 1991. évi 4. szám. 35. old.
57. Huszár, I.: A többszörösen hátrányos helyzetű rétegek vizsgálata. Szociológia, 1981/3-4. 280. old.
58. Többféle veszélyeztetettségi definíció található a szakirodalomban. Két példát emelek ki csupán:
"Veszélyeztetettnek ... az a kiskorú tekinthető, akinek gondozását, oktatását, nevelését, tartását, testi, értelmi és erkölcsi fejlődését bármilyen ok károsan befolyásolja vagy akadályozza." Nyíri, S: A fiatalok kriminális veszélyeztetettsége. Kriminálpedagógiai és kriminálpszichológiai tanulmányok. 1.k. 20. old.
"Veszélyeztetettnek tekintjük azokat a fiatalokat, akiknek nevelése, oktatása (testi, értelmi, erkölcsi stb.) fejlődése nincs megfelelően biztosítva." Andorka, Rudolf: Történet, demográfia és társadalmi különbségek. INFO-Társadalomtudomány 2. szám. (1987. szeptember) 23. old.,
Lásd még: Pál, L.: Személyiség - veszélyeztetettség - deviáció - bűnözés. Kriminálpedagógiai és kriminálpszichológiai tanulmányok. 2. k. 141-144. old., és Mányai, J.: Veszélyeztetettség és családi működés. Gyermek- és ifjúságvédelem. 1989. évi 4. szám. 25-28. old.
59. A kiskorúakról való állami gondoskodás rendszere:
 - 1./ védő-óvó intézkedések (a gyermek családban hagyása mellett)
 - 2./ segélyezés (rendkívüli/rendszeres)

- 3./ intézeti elhelyezés (a szülő keresere vagy beleegyezésével)
 - 4./ intézeti nevelés (testi, szellemi, erkölcsi fejlődés veszélyeztetése esetén, ha a védő-ovo intézkedések nem vezettek eredményre)
 - 5./ ideiglenes beutalás (azonnali intézkedést igénylő esetben)
 - 6./ állami nevelés (a szülői felügyeleti jogok bíróság általi megszüntetésével).
60. Vilusz, A.: A gyermekek alkotmányos jogai
Tantusz 1992. évi 4. szám. 15. old.
61. Lásd Lévai, M.: A Pekingi Szabályok. Gyermekek- és ifjúságvédelem. 1990. évi 2. szám. 26-36. old.
62. Egyezmény a Gyermekek Jogairól 44. cikk
63. Barcelona Traction, ICJ, Reports, 1970. p.47., ill. 32. -
Idézi: Bragyova, A.: Alapozhatók-e az emberi jogok a nemzetközi jogra? Kézirat, 1988. 17. old.
64. Salgo, L.: A gyermeki jogok és a gyermekvédelmi jog elemei.
Gyermekek- és Ifjúságvédelem. 1990/3. sz. 8. old.
65. Ehhez csupán a Népjóléti Minisztérium "Gyermekvédelmi törvény tervezet"-nek 1990. decemberében kelt, félhivatalos változata áll rendelkezésemre.
66. Fazekas, M: A szociális törvényre vonatkozó javaslatok.
Kézirat. Budapest, 1990.
67. A non-profit és a for-profit szféra összehangolása, előnyek erősítése, hátrányaik mérséklése a non-profit vagy harmadik szektor kialakulásának ösztönzésével, jogi feltételei megteremtésével képzelhető el. A non-profit szervezet szándékaiban, céljaiban és tevékenységében nem törekszik anyagi haszon (profit) elérésére sem tagjai, sem képviselői számára, csak olyan ésszerű bevételre, mint a munkáért járó bér, vagy a szolgáltatásért nyújtott ellentételezés. Az állam elsősorban az adójogi szabályozáson keresztül befolyásolhatja e szféra erősségét. Amennyiben a szervezet humanitárius tevékenység ellátására szerveződik, úgy az állam kedvezményben részesíti e szervezetet (adómentesség, adókedvezmény, ingyenes vagy méltányos helyiség vagy területjuttatás, stb.). A non-profit forma előnye, hogy önfejlesztő rendszer: a költségeit meghaladó többletbevételek csak a rendszer fejlesztésére fordíthatók. A non-profit szférát vezérlő elvek megfogalmazódtak a magyar jogban is. Az alapítványi célokat megvalósító tevékenységek közül a jogalkotó különböző adókedvezményekkel preferálja az egészségügyi és rehabilitációs, a gyermek- és ifjúságvédelmi, a tömegsporttal

és a társadalmi bűnmegelőzéssel kapcsolatos tevékenységeket. Ezek a preferenciák azonban elbújtatva, a "kivétel kivételeként" nyertek szabályozást, és nem a harmadik szektort vezérlő humanitárius célokként, önálló rendezési elvként léteznek.

68. Lásd erről részletesebben: Széman, Zs.: A szociálpolitika decentralizációja és problémái. ESÉLY 1991/6. sz.
69. Gyermekek a jognak asztalánál. (Szerk.: Papp György és Dr. Vilusz Antónia) Nemzetközi Gyermekektől Szolgálat - Gyermekekérdekek Magyarországi Fóruma, Budapest 1991. 64. old.
70. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Miniszteri indokolás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1962. 468. old.
71. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Miniszteri indokolás. Idézett kiadás 468. old.
72. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Miniszteri indokolás. Id. kiadás 469. old.
73. Az 1978. évi IV. törvény (BTK) előkészítése. VIII. kötet. Igazságügyi Minisztérium. Budapest, 1989. 172. old.
74. Az 1978. évi IV. törvény előkészítése... Id. mű 177. old.
75. Hans von Hentig tipológiája: 1./ fiatalok 2./ nők 3./ öregek 4./ mentális sérültek 5./ bevándorlók 6./ kisebbségi csoportok tagjai 7./ mentálisan épek, de ostobák 8./ depressziósok 9./ kapzsik 10./ kéjsóvárak 11./ magányosok és megtörtek 12./ gyötrelmet okozók 13./ ellenálló áldozatok. Lásd: von Hentig, H.: A bűnöző és áldozata. OKKRI nyersfordítás, 1965. 182. old.
76. Mendelsohn tipológiája:
 - 1./ a "teljesen ártatlan" áldozat
 - 2./ a "csekély fokban hibáztatható" áldozat és a "gondatlan" áldozat
 - 3./ az "elkövetőhöz hasonló módon bűnös" áldozat (am.: önkéntes sértett)
 - 4./ az "elkövetőnél bűnösebb" áldozat (am.: provokáló vagy pimasz sértett, aki a bűncselekmény elkövetését ösztökélte)
 - 5./ a "leginkább bűnös" áldozat, és az "egyedül bűnös" áldozat (am.: az az erőszakos támadó, akit önvédelemből megöl a megtámadott személy)
 - 6./ az ingerlő és a "képzelt" áldozat (am.: a paranoiás, hisztérikus személyek, vagy a szenilis egyének)Mendelsohn, B.: The victimology. Etudes Internationales de Psycho-Sociologie Criminelle. 1956, July-Sept. pp. 25-26. Idézi: Roberts, A.R.: Helping Crime Victims. Sage Publications, Inc. London, 1990. p. 24.

77. Lásd e terület áttekintő és összefoglaló műveit:
Victims and Criminal Justice (eds. G. Kaiser-H. Kury-H.J. Albrecht) Volume 50, 51, 52/1-2. Max-Planck-Institute. Freiburg, 1991.; Changing Victim Policy: the United Nations Victim Declaration and Recent Development in Europe. HEUNI Publ. Series No. 16. Helsinki, 1989.; Matti Joutsen: The Role of the Victim of Crime in European Criminal Justice Systems. HEUNI Publ. Series No. 11. Helsinki, 1987.
78. Gelles, R.J. - Straus, M.A.: Violence in the American Family. Idézi: Flowers, R.B.: Children and Criminality. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1989. p. 49.
79. Freeman, M.D.A.: Violence in the Home. Farnborough, England: Saxon House, 1979. p.6.
80. Flowers, R.B.: id. mű 51. old.
81. Flowers, R.B.: id. mű 59. old.
82. Vigh - Gönczöl - Kiss - Szabó: Erőszakos bűncselekmények és elkövetőik. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest 1973. 42. old.
83. Vigh, J. - Gönczöl, K. - Kiss, Gy. - Szabó, A.: id. mű 131. old.
84. Viktimológiai szempontú kutatásra lásd: Görgényi, I.: Az 1980-as évek erőszakos bűnözésének viktimológiai jellemzői Magyarországon. Magyar Jog 1990/12. sz. 1021-1032. old. és Kerezsi, K.: Bevezetés a gyermek- és fiatalok sérelmére elkövetett bűncselekmények viktimológiai értelmezésébe. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 27. kötet. 175-207. old.
- A kriminológiai vizsgálatok is számtalan fontos eredményt hoztak a sértettekkel kapcsolatosan. Erre példaként lásd: Rózsa, J.: Szexuális bűnözés. KJK. Budapest, 1977. 285-291. és 333-345. old., Bakóczy, A.: Az emberölés. KJK. Budapest, 1984. 238-253. old., Molnár, J.: Életkor, nem és bűnözés. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 23. k. KJK. Budapest, 1986. 116-122. old., Korinek, L.: Rejtett bűnözés. KJK. Budapest, 1988. 66-176. old., Tauber, I.: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel az egyes kisebbségi csoportokra. ELTE Jogi Továbbképző Intézet. Budapest, 1986. 75-78. old.
85. Presidents Child Safety Partnership. - Final Report. Washington D.C. 1987.

86. Hanák, K.: Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983. 130. old.
87. Losonczi, A.: Artó-védő társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1989. 101. és 104. old.
88. Forrás: ORFK Bűnmegelőzési Osztály, Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Alosztály
89. Caffey, J.: Multiple Fractures in the Long Bones of Infants Suffering from Chronic Subdural Haematoma. American Journal of Roentgenology. No. 56. 1946. p. 163-173.
90. Wooley, P.V. - Evans, W.A.: Significance of Skeletal Lesions in Infants Resembling tohe of Traumatic Origin. Journal of the American Medical Association. No. 181. 1956. p. 17-24.
91. Kempe, C.H. - Silverman, F.N. - Steele, B.F. - Droegemueller, W. - Silver, H.K.: The Battered Child Syndrome. Journal of the American Medical Association. No. 181. 1962. p. 17-24.
92. Steele, B.F. - Pollach, C.B.: A psychiatric study of parents who abuse infants and small children. In: Helfer, R. and Kempe, C.H. (eds.) The Battered Child. Chicago University Press. 1968.
93. Gelles, R.J.: Child Abuse as Psychopathology: A Sociological Critique and Reformulation. American Journal of Orthopsychiatry. No. 43. July 1973. p. 611-621.
94. Moore, J.G.: The ABC of Child Abuse Work. Gower Publishing Company Ltd. England, 1985. p. 12.
95. Gil, D.G.: Psychical Abuse of Children: Findings and Implications of a Nationwide Survey. Pediatrics (Supplement) 44:857-864. (1969)
96. Kaiser, G.: Child Abuse in West Germany. Victimology, no. 2. 1977. p. 294-306.
97. Gelles, R.J.: Violence towards children in the United States. Paper presented at the meeting of the American Association for the Advancement of Science. Denver, Colorado. Idézi: Fattah, E.: The child as a victim. Victimological aspects of child abuse. Revue Internationale de Droit Penal. no. 3-4. 1979. p. 597-623.
98. Hanson, R. - McCulloch, W. - Hartley, S.: Key characteristics of child abuse. In. A.W. Franklin (ed.) Child Abuse: Prediction, Prevention and Follow-up. Churchill-Livingstone, 1978.

99. Gray, J.D. - Cutler, C.A. - Dean, J.G. - Kempe, C.H.: Prediction and Prevention of Child Abuse and Neglect. Child Abuse and Neglect. vol. 1., no. 1. 1977. p. 45-58.
100. Lealman, G.T. - Haigh, D. - Phillips, J.M. - Stoan, J. - Ord-Smith, C.: Prediction and Prevention of Child Abuse - an Empty Home? Lancet, no. 8339, 25. June 1983. p. 1423-1424. Idézi: Parton, N.: The Politics of Child Abuse. Macmillan Education Ltd., London 1985.
101. Pelton, L.H.: Child Abuse and Neglect: The Myth of Classlessness. p. 610. In: Pelton (ed.) The Social Context of Child Abuse and Neglect, Human Sciences Press. 1981.
102. McPherson, C. - Garcia, L.: Effects of Social Class and Familiarity on Pediatricians Response to Child Abuse. Child Welfare (Vol. LXII. No. 5.) Sept-Oct. 1983. p. 387-393.
103. Garbarino, J. - Gilliam, G.: Understanding Abusive Families. Lexington Books, 1980.
104. Straus, M.A. - Gelles, R.J. - Steinmetz, S.K.: Behind Closed Doors: Violence in the American Family. Anchor/Doubleday, 1980.
105. Gil, D.: id. mű 862. old. Idézi: Kent, J. - Lamar, B. - Marx, T.: Understanding the Etiology of Child Abuse: A Preliminary Typology of Cases. Children and Youth Services Review. Vol.5. 1983. p. 7-29.
106. Schultz, L.G. - Jones, P.: Sexual Abuse of Children: Issues for Social Service and Health Professionals. Child Welfare, March/April 1983. p. 99-108.
107. Wolfe, D.A. - Wolfe, V.V. - Best, C.L.: Child Victims of Sexual Abuse. In: Handbook of Family Violence. (eds.) Van Hasselt, V.B.; Morrison, R.C.; Bellach, A.S.; Hersen, M. Plenum Press, New York, 1988. p. 158.
108. Wolfe, D.A. - Wolfe, V.V. - Best, C.L.: id. mű 159. old.
109. Wolfe, D.A. - Wolfe, V.V. - Best, C.L.: id. mű 159. old.
110. Mrazek, P.B. - Lynch, M. - Bentovim, A.: Sexually abused children and their families (eds.) Mrazek and Kempe, Oxford, Pergamon Press, 1981. Idézi: Vizard, E.: The Sexual Abuse of Children. Health Visitor, August 1984. 57:234-236. p.
111. Kercher, G.A. - McShane, M.: The Prevalence of Child Sexual Abuse Victimization in an Adult Sample of Texas Residents. Child Abuse and Neglect, Vol. 8., 1984. p. 495-501.

112. Riede, G. - Capron, T. - Ivey, P. - Lawrence, R. - Somolo, C.: A Texas Study of Child Sexual Abuse and Child Pornography. Sam Houston State University, Huntsville, TX. (1979.) Idézi: Kercher - McShane: id. mű 496. old.
113. Faller, K.C.: Sexual Abuse. In: Social Work with Abused and Neglected Children. (ad.) Faller, K.C., Free Press, New York, 1981. p. 144.
114. Authier, K.: Incest and Sexual Violence. In: Sexual Issues in Family. (ad.) Hanten, J.C., London, Apsen 1983. p. 102.
115. Committee on Sexual Offences Against Children and Youth (1984.) Sexual offenses against children in Canada: Summary. Ottawa: Supply and Services Canada. Idézi: Wolfe, D.A. - Wolfe, V.V. - Best, C.L.: id. mű 159. old.
116. Finkelhor, D.: Sexually victimized children. Free Press, New York, 1979. Idézi: Wolfe - Wolfe - Best: id. mű 159. old.
117. Russell, D.E.: The incidence and prevalence of Intrafamilial and extrafamilial sexual abuse of female children. Child Abuse and Neglect. 1983/7. p. 133-146. Idézi: Wolfe - Wolfe - Best: id. mű 160. old.
118. Finkelhor, D: "What is wrong with sex between adults and children?" American Journal of Orthopsychiatry, 49 (2) (October, 1979) p. 692-697.
119. Lásd: Gosztonyi, G: Területi és társadalmi egyenlőtlenségek. Kézirat. Budapest, 1983. 43. old.
120. Vabrik, L: A gyermekkorúak és az állami gondozottak bűnözéséről. Kriminológiai Közlemények 5. k. MTA Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 1985.; Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 49. old.
121. INFO-Társadalomtudomány 2. szám (1987. szeptember) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 79. old.; Pataki Ferenc: "...nem elegendő, hogy kitessek..." (A deviáns magatartásformák hazai kutatásáról) In: Beilleszkedési zavarok Szöveggyűjtemény I. k. (Szerk: Illyés S. és Darvas A.) Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. 5. old.; Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről, 1990. év. Népjóléti Minisztérium. Budapest, 1992. 192. old.
122. INFO-Társadalomtudomány 2.szám (1987.szeptember) Magyar Tudományos Akadémia, 1987. 71.oldal

123. 1990-ben a gyámhatóságoknál nyilvántartott veszélyeztetett kiskorúak száma:
1./ környezeti okból	45.490
2./ magatartási okból	22.893
3./ anyagi okból	103.540
4./ egészségi okból	2.832
Összesen:	174.755
- Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről. 1990. év. Népjóléti Minisztérium. Budapest 1992. 192. old.
124. Lásd: Gosztonyi, G.: id.mű 43. old.
125. A téma alapos feldolgozására lásd:
Tauber, I.: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra. ELTE Jogi Továbbképző Intézet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1986.
126. Szakértői bizonyítás a büntető eljárásban. OKKRI Tájékoztató 24. kötet. Budapest, 1982. 10. ill. 82. old.
127. Bárd K.: A büntető hatalom megosztásának buktatói. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1987. 199. old.
128. Szakértői bizonyítás... id. mű 82. old.
129. Popper, P.: A szülő-gyermek kapcsolat alakulásának gyökerei. In: A családi élet mai problémái. Tankönyvkiadó, Budapest 1980. 42. old.
130. Gönczöl K.: Bűnözés és társadalompolitika. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 9. old.
131. Lásd: Kerezsi, K.: A gyermekek jogait és érdekeit sértő bűncselekmények. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok. 28. k. BM Könyvkiadó. Budapest 1991. 210-213. old.
132. Law of Evidence Revision Protection of Children Law, 5715 - 1955.; Law of Evidence Amendment (Protection of Children) (Amendment No.2) Law 5723 - 1962 (1)
133. Compilation of Child Abuse and Neglect Laws and Summary of 1989 Legislation, Department of Legislative Reference 1989. p.3.
134. Tájékoztató a gyermek- és fiatalkori bűnözésről. Kiadja: Legfőbb Ügyészség, 1987.
135. Standards for service for abused or neglected children and their families. Child Welfare League of America, Washington, D.C. 1989. p. 64.

136. Tudomásom szerint a Családi Bíróság feállításának gondolata már évekkel ezelőtt felmerült. Az IM Törvényelőkészítő Főosztályának 1982. márciusában készített tervezetét a miniszteri értekezlet is tárgyalta. A kezdeményezést, az ilyen bíróságot szükségképpen övező pártfogói rendszer kiépítésének szükségessége és az ehhez szükséges anyagi feltételek hiánya akadályozta meg.
137. Kiss É.: A gyermekek jogairól szóló Egyezmény és a magyar jogrend. Magyar Jog 1991. 12. sz. 714. old.

IRODALOMJEGYZÉK

- A család. (Szerk. Neményi Mária) Gondolat Kiadó. Budapest, 1988.
- Aries, P.: Gyermek, család, halál. Gondolat Kiadó. Budapest, 1987.
- Balogh, J.: Fiatalkorúak és büntetőjog. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1909.
- Canadian Seminar on Childhood Implications for Child Care Policies. Gananoque, Ontario, Canada June 29-30, 1988. Seminar Report. European Centre for Social Welfare Training and Research
- Cseh-Szombathy, L.: Családszociológiai problémák és módszerek. Gondolat. Budapest, 1979.
- Ferge, Zs.: Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke és a T-twins Kiadói Kft. Budapest, 1991.
- Flowers, R.B.: Children and Criminality. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1989.
- Fontana, V.J.: The Maltreated Child. Charles C. Thomas Publisher. Springfield Illinois USA 2nd.edn. 1972.
- Gönczöl, K.: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1991.
- Gönczöl, K.: Bűnözés és társadalompolitika. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987.

Hanák, K.: Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1983.

INFO-Társadalomtudomány 2. szám. (1987. szeptember) Magyar Tudományos Akadémia, 1987.

Jelentés a magyar gyerekek helyzetéről 1990. Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma. Budapest, 1990.

Jones, D.N. - Pickett, J. - Oates, M.R. - Barbor, P.: Understanding Child Abuse. 2nd ed. Macmillan Education LTD. London, 1987.

Kulcsár, K.: Az ember és társadalmi környezete. Gondolat Kiadó, Budapest 1969.

Kun, B. - Ládai, I.: A fiatalok kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon. Budapest, 1905.

Losonczi, A.: Artó-védő társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1989.

Parton, N.: The Politics of Child Abuse. Macmillan Education LTD. London, 1985.

Parton, N.: Governing the Family. Macmillan Education LTD. London, 1991.

President's Child Safety Partnership. - Final Report. Washington D.C. 1987.

Roberts, A.R.: Helping Crime Victims. Research, Policy, and Practice. Sage Publications, Inc. London, 1990.

Rózsa, J.: Szexuális bűnözés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977.

Somlai, P.: Konfliktus és megértés. A családi kapcsolatrendszer elmélete. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1986.

Standards for service for abused or neglected children and their families. Child Welfare League of America, Washington D.C., 1989.

Tóth, T.: Viktimológia. Tanulmány a bűnözés áldozatairól. BM Könyvkiadó, 1987.

Vita a gyermekek jogairól, valamint a gyermek- és ifjúságvédelmi gondoskodásról szóló törvénytervezetről. Kriminológiai Közlemények 40-41. kötet. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 1991.

Walklate, S.: Victimology. The victim and the criminal justice process. Unwin Hyman Ltd. London, 1989.

Az 1991:LXIV. tv. A Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

F Ü G G E L É K

BŰNCSELEKMÉNYEK

B/1. számú táblázat

A mintában szereplő bűncselekmények megyék szerinti megoszlása

MEGYE	ESETSZAM
Budapest főváros	23
Baranya megye	10
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	15
Csongrád megye	4
Fejér megye	24
Hajdú-Bihar megye	24
Pest megye	22
Somogy megye	22
Szabolcs-Szatmár megye	29
Veszprém megye	28
Bács-Kiskun megye	20
Összesen	221

BŰNCSELEKMÉNYEK

B/2 számú táblázat

A mintában szereplő büntetőügyek a bűncselekmény minősítése szerint

A bűncs. minősítése	Esetszám	%
Kiskorú elhelyezésének megváltoztatása	9	4,1
Kiskorú veszélyeztetése	161	72,8
Erőszakos közöszlés	24	10,8
Szemérem elleni erőszak	9	4,1
Megrontás	7	3,2
Vérfertőzés	7	3,2
Természet elleni fajt.	2	0,9
Tartás elmulasztása	2	0,9
Összesen	221	100,0

BűNCSELEKMÉNYEK

B/3. számú táblázat

A vizsgált bűncselekmények a felderítés módja szerint

A felderítés módja	Szám	%
Szülő szülőt jelentett fel	56	25,3
Gyámhatósági feljelentés	64	28,9
Szülői feljelentés	10	4,5
Rokoni feljelentés	10	4,5
Rendőrségi észlelés	40	18,1
Sértett feljelentése	9	4,1
Orvos bejelentése	12	5,4
Allampolgári bejelentés	13	5,9
Bírósági szignalizáció	4	1,8
Iskolai bejelentés	3	1,3
Összesen	221	100,0

ELKÖVETŐK

E/1. számú táblázat

Az elkövetők nemi megoszlása a tettesi alakzatok szerint

Tettesi alakzat	Férfi	Nő	Összesen
Tettes	162	50	212
Társtettes	22	22	44
Felbújtó	1	2	3
Összesen	185	74	259

E/2. számú táblázat

Az elkövetők nemi megoszlása az egy ügyben szereplő elkövetők száma szerint

Elkövetők száma	Férfi	Nő	Összesen
1 elkövető	149	36	185
2 elkövető	36	38	74
Összesen	185	74	259

ELKÖVETŐK

E/3. számú táblázat

Az elkövetők megoszlása a büntetési nemek és az alkalmazott intézkedések szerint

Büntetés, intézkedés	Esetszám
Végrehajtandó szabadságvesztés	129
Felfüggesztett szabadságvesztés	103
Javító-nevelő munka	1
Pénzbüntetés	9
Kényszergyógyítás (büntetés mellett)	35
Alkoholelvonó munkaterápiás kezelés	7
Pártfogó felügyelet	38
Szigorított őrizet	1
Próbára bocsátás	3
Megrovás	7

ELKÖVETŐK

E/4. számú táblázat

Az elkövetők megoszlása iskolai végzettség és szakképzettség szerint

Iskolai végzettség	Fő
Analfabéta	22
1-4. oszt.	32
5-7. oszt.	41
8. oszt.	142
Középfokú végz.	21
Felsőfokú végz.	1
Összesen	259

A cigány etnikumu elkövetők megoszlása iskolai végzettség és szakképzettség szerint

Iskolai végzettség	Fő
Analfabéta	22
1-4 oszt.	22
5-7. oszt.	13
8. oszt.	11
Középfokú végz.	-
Felsőfokú végz.	-
Összesen	66

Szakmai végzettség	Fő
Szakképzett	78
Szakképzetlen	181
Összesen	259

Szakmai végzettség	Fő
Szakképzett	-
Szakképzetlen	66
Összesen	66

ELKÖVETŐK

E/5. számú táblázat

Az elkövetők iskolai végzettsége és a foglalkozásszerkezet szektorális összefüggései

Iskolai végzettség	Analfa- béta	1-4. oszt	5-7. oszt.	8. oszt	Közép- fokú	Felső- fokú	Össz
Nincs adat	13	15	22	46	6	-	102
Ipar	3	7	9	29	6	-	54
Építő- ipar	1	3	1	14	1	-	20
Mező- gazd.	2	6	4	21	4	-	37
Közl.	1	-	1	14	-	-	16
Keresk.	-	-	1	3	2	-	6
Egyéb szolg.	2	1	3	9	1	1	17
Mezg. melléküz.	-	-	-	6	1	-	7
Összesen	22	32	41	142	21	1	259

ELKÖVETŐK

E/6. számú táblázat

A cigány etnikum és a foglalkozási szerkezet szektorális összefüggései

Cigánynak vallotta magát	Igen	Nem	Összesen
Nincs adat	36	66	102
Ipar	9	45	54
Építőipar	4	16	20
Mezőgazdaság	9	28	37
Közlekedés-Szállítás	2	14	16
Kereskedelem	0	6	6
Szolgáltatás	5	12	17
Mezőgazd. melléküzemág	1	6	7
Összesen	66	193	259
%	25,5	74,5	100,0

ELKÖVETŐK

E/7. számú táblázat

Az elkövetők családi helyzete

A./ a tényleges állapotnak megfelelően

Tényleges családi állapot	Férfi	Nő	Összesen	%
Házastársával él	112	41	153	59,1
Élettárssal él	44	21	65	25,1
Egyedül él	29	11	40	15,4
Nincs adat	-	1	1	0,4
Összesen	185	74	259	100,0

B./ a jogi helyzetnek megfelelően

Jogi családi állapot	Férfi	Nő	Összesen	%
Házass	121	52	173	66,8
Elvált	44	10	54	20,8
Nőtlen	19	-	19	7,3
Hajadon	-	7	7	2,7
Özvegy	1	5	6	2,3
Összesen	185	74	259	100,0

ELKÖVETŐK

E/8. számú táblázat

Az elkövetők nemi megoszlása gyermekeik száma szerint

Gyermekszám	Elkövetők száma	%	Orsz. % (1984) *
0	17	6,5	35,6
1	44	17,0	32,3
2	74	28,6	26,1
3	45	17,4	4,7
4 vagy több	79	30,5	1,3
Összesen	259	100,0	100,0

E/9. számú táblázat

Az elkövetők nemenkénti megoszlása az alkoholfüggőség szerint

Alkoholfüggőség	Férfi	Nő	Össz.
Alkoholista vagy nagyivó	117	18	135
Nem alkoholista	68	56	124
Összesen	185	74	259

SÉRTETTEK

S/1. számú táblázat

A sértettek nemenkénti megoszlása az egy ügyben szereplő sértettek száma alapján

Sértettek száma	Fiú	Lány	Össz.	%
1 sértett	38	59	97	19,7
2 "	56	64	120	24,3
3 "	54	36	90	18,3
4 "	20	20	40	8,1
5 "	34	31	65	13,2
6 "	14	23	37	7,5
7 "	16	11	27	5,5
8 "	8	8	16	3,2
Össz.	240	252	492	100,0

SÉRTETTEK

S/2. számú táblázat

A sértett és az elkövető rokoni kapcsolata

Rokonsági kapcsolat	Fiú	Leány	Összesen
Vérszerinti gyermek	214	207	421
Nevelt gyermek	23	35	58
Oldalági rokon	1	4	5
Unoka	2	2	4
Testvér	0	2	2
Örökbefogadott gyermek	0	1	1
Élettárs	0	1	1
Összesen	240	252	492
%	48,8	51,2	100,0

SÉRTETTEK

S/3. számú táblázat

A sértettek nemenkénti megoszlása az elkövetőhöz fűződő érzelmi kapcsolat szerint

A kapcsolat jellege	Fiú	Lány	Össz.
Félelem	71	72	143
Kiegyensúlyozott	1	1	2
Ragaszkodó	14	17	31
Kötődő	11	13	24
Elutasító	25	31	56
Közömbös	7	11	18
Gyűlölet	4	6	10
Tisztelet	3	0	3
Partnerkapcsolat	0	4	4
Nincs adat	104	97	201
Összesen	240	252	492

SÉRTETTEK

S/4. számú táblázat

A sértettek nemenkénti megoszlása fizikális-mentális állapotuk szerint

Fizikális-mentális állapot	Fiú	Lány	Össz.
Megfelelő	169	174	343
Neurotikus	31	36	67
Bevizelő	12	10	22
Debil	16	24	40
Születési rendell.	3	2	5
Koraszülött	3	1	4
Epilepsziás	3	1	4
Iskolaéretlen	2	4	6
Asztmás	1	0	1
Összesen	240	252	492

SÉRTETTEK

S/5. számú táblázat

A sértettek nemenkénti megoszlása a testi sérülés szerint

A sértett neme	Fiú	Leány	Összesen
Testi sérülést szenvedett	23	26	49
Nem szenvedett sérülést	217	226	443
Összesen	240	252	492
%	48,8	51,2	100,0

S/6. számú táblázat

A sértettek által elszenvedett sérülések jellege

A sérülés jellege	Fiú	Leány	Összesen
Szűzhártyarepedés	0	5	5
Zúzódás	18	16	34
Fejsérülés, agyrázkódás	3	0	3
Csonttörés	1	2	3
Égési, forrázási sérülés	0	1	1
Fagyási sérülés	0	2	2
Altalános legyengültség	1	0	1
Összesen	23	26	49
%	46,9	53,1	100,0

SÉRTETTEK

S/7. számú táblázat

A sértettek megoszlása az orvosszakértői és a pszichológus szakértői vizsgálat alapján

O V R I V Z O S S G. I	PSZICH. VIZSG.			
		Igen	Nem	Össz.
	Igen	1	10	11
	Nem	264	217	481
	Össz.	265	227	492

SÉRTETTEK

S/8. számú táblázat

A cigány etnikumu sértettek a veszélyeztetetti nyilvántartás szerint

Cigány	Igen	Nem	Össz.
Nincs nyt-ban	27	129	156
Gyámhatóságnál nyilvántartva	49	79	128
Gyámhatósági + iskolai nyt-ban	60	83	143
Nincs adat	11	54	65
Összesen	147	345	492